JOHAN BOJER

Naše carstvo

164-165
ZABAVNA BIBLIOTEKA

7940

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREDJUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ.
KOLO XIII. KNJIGA 164—165.

NAŠE CARSTVO

ROMAN IZ SJEVERNJAČKOGA ŽIVOTA

NORVEŠKI NAPISAO

JOHAN BOJER

ZAGREB 1920.
NAKLADA KR. ZEMALJSKE TISKARE.

Johan Bojer.

Iza Hamsuna i Obstfeldera dovodimo ovom knjigom pred naše općinstvo trećeg modernog Norvežanina, Johana Bojera, koji danas stoji u naponu svoje stvaralačke snage. Od skandinavskih književnika dovodili smo dosad Švedjane: Geijerstama i Lagerlöfovu, a od Danaca: Banga, Jensena, Blicher-Clausenovu, Bruuna, Nansena i Jacobsena.

Bojer zauzimlje medju svim ovim književnicima osobito mjesto, jer u prvom redu obradjuje socijalna pitanja, koja začinja vanrednim umjetničkim oblikom.

Rodio se god. 1873. od seljačkih roditelja u okolici Trondhjema. Imao je da postane ratar, kao i svi njegovi srodnici. No kako je u sebi osjećao neodoljivu želju za obrazovanjem i naukom, udje iza dovršene normalke u podčasničku školu, u kojoj se nadao, da će ipak nešto više naučiti. Pošto je i to svršio, proturavao se kojekakovim položajima i u najvećoj bijedi prema cilju, da ugrabi kakvo mjesto u književnosti svoje domovine. U mladoj njegovoj duši ozvanjale su stare seoske priče kao daleke i čudesne melodije, kojima je htio da dade utvrdjen oblik. I tako je književnička pažnja bila na njega obraćena, kad je neka mala pokrajinska pozornica iznijela prvu aktovku iz njegova pera. Iza toga preselio se u Kristijaniju, gdje je izdao svoje početničke radove. Pričama svojim zainteresirao je norveško općinstvo. Godine 1897. izvojevao je prvi veliki uspjeh knjigom »Et Folgetog« (Pučka crta), u kojoj je mladenačkom smio-

nošću i muškom snagom žigosao osnovnu pogrešku savremene demokracije, koja po što po to hoće da se uvuče u srce širokoj gomili. Tko želi da pridobije svjetinu, mora često da pregazi rodjeno svoje uvjerenje i da koketira s instinktima i osjećajima, koji su i njemu samom u dnu duše odvratni. Na taj način gube vrijednost i vodja i puk.

Već u ovom prvom romanu razabiramo osnovnu crtu ovoga pisca, koja je kasnije postala središtem sve njegove književne proizvodnje: — odnos izmedju dubokog individualnog uvjerenja i javnog rada, što ga diktiraju društvene prilike. Vrlo teško radimo prema jasnom ovom uvjerenju, kad nas valovi kojekakovih osjećaja odbijaju od pravoga puta. Što nam pomaže uvjerenje, da je — recimo — naš otac učinio u svom životu kakvu veliku pogrešku, kad se u nama u isti čas javlja pijetet prama roditelju, pa šutimo, gdje bi u interesu društva morali govoriti? I na kakve životinjsko-stupidne korake može da nas nagna spretan apel, koji je upravljen na naš rodoljubni osjećaj?

Ova borba izmedju »mozga« i »srca« osnovni je ton najboljih Bojerovih radova.

U jeku najvećeg stranačkog natezanja — koje je oko godine 1900. razdiralo norveško »narodno predstavništvo« (Storthing) — izašao je Bojerov roman »Moder Lea« (Majka Lea), koji se svojom krvavom satirom približio najpoznatijoj tadašnjoj društvenoj komediji »Folkenraadet« (Narodno vijeće) od Gunnara Heiberga, koja je takodjer paprenom porugom šibala natezanje narodnog predstavništva. Bojerov roman prikazuje sudbu jedne nesretne žene, kojoj život truje egoizam lakomoga muža političara, koji hoće da se obogati ulagivanjem surovim i šovinističkim instinktima široke gomile. Gospodin »pučki agitator« doživljava politički brodolom i vraća se, na smrt bolestan, na propalo imanje svoje zapuštene žene, kojoj ostavlja brigu za šestero djece. Norveška kritika primila je ovo djelo kao neko objavljenje, uz koje je počela kipjeti krv u žilama razboritih patriota. U romanu je autor napisao opomenu mladjoj generaciji, kakovu ni Tolstoj ne bi mogao napisati.

God. 1903. prikazivao je njemački Residenztheater u Stuttgartu prvi put Bojerovu dramu »Theodoru«, u kojoj

je pisac obradio moderno načelo, da svaki čovjek ima pravo da udesi svoj život prama svojoj individualnosti bez ikakova obzira na okolinu. Theodora je ostavila roditeljsku kuću, da se posveti matematici. Ali ju usred nauke zaokupi želja, da dobije dijete, koje će odgojiti prema svojim nazorima. Mladić, koji ju ljubi i čezne za njom, ima da pripomogne ostvarenju ove želje. Theodorini osjećaji pomalo se stadoše dijeliti na materinsku ljubav i na nauku, dok — unutrašnjim rastrojenjem — ne izgubi i jednu i drugu. I zato propada.

Romanom »En Pilgrimsgang« (Hodočašćem) obradio je Bojer u prozi epos materinskog osjećaja. Djelo je ovo nazvala Ellen Key u predgovoru »tipičnom tragedijom savremene žene« i najboljom knjigom, koja majci daje pravo na dijete makar i bez braka.

God. 1915. izašao je Fischerovom nakladom u Berlinu Bojerov roman »Ein Mann des Volkes«, u kojemu se pisac opet vraća svojim društveno-političkim raspravama. U djelu se radi o bogatom seljaku, koji je želio da dodje do glavne riječi u svom selu, pa potroši gotovo sav novac, da svog političkog suparnika uništi. Ali mu ipak podje za rukom, da napola ruiniran čovjek, ipak doživi najviši svoj cilj i bude kao demokratski poslanik izabran u narodno predstavništvo. Dakako, nema ni govora, da bi u predstavništvu mogao zastupati osnove, kojima je zaludjivao svoje seljake. Beskamatni zajmovi seljacima — kako su ga uvjerili partajski drugovi u saboru — nikako nisu ulazili u stranački njihov program, premda je on baš na osnovi ovog obećanja i biran u sabor. No malo pomalo narodni se poslanik uživi u nepoštovanje prama samom sebi i počne sebe i svoje izbornike zavaravati naučenim patriotskim tiradama, koje im je govorio na svečanim banketima. Iza takvog jednog banketa poveze se na čamcu — uz pjevanje slobodnjačkih norveških pjesama — niz rijeku, i ne misleći na slap, kojemu su se trebali ukloniti — potonu svi u hladnim valovima. Simbol!

Medjutim, najpoznatije Bojerovo djelo nosi natpis »Troens Magt« (Moć vjere). U romanu se opisuje jedna dramatska epizoda, kojoj stoji u središtu jedan intrigantski veliki posjednik. On okrivljuje pokojnog prijatelja, da je

krivotvorio mjenicu, samo da sâm ne mora isplatiti obvezu, koju je primio na sebe za života toga prijatelja. Sva snaga djela sastoji se u vanrednom psihološkom opisivanju. Upravo osjećamo, kako se krivnja prepleće, kako se u životu motivi ukrštavaju i kako zapravo nitko ne će da bude kriv. Sastajemo se sa čitavim nizom ljudi, koji glavinjaju sa svojim velikim i malim željama, nevoljama i taštinama; svi su ovisni jedan o drugom, o dobrom ili rdjavom vremenu, o boljem ili slabijem jelu — u jednu riječ: osjećamo živahan život i nazore o tom životu, koji se odvajaju od obične šablone. Pisac ne pušta iz svojih ruku karaktere, koje je uzeo da obradi, i provodi s umjetničkom energijom do krajnjih konsekvencija svoj naum. Ne pušta ih, dok krivac ne otjera n/ krivoga u tamnicu, a pored svega toga ostaje poštenjakom u očima najboljih ljudi u okolici...

Prije nekoliko godina izašlo je najnovije djelo Bojerovo pod imenom »Život«. Krasna pripovijest, puna osjećaja, turobna, ali bez lažne sentimentalnosti. Ljubavna stvar u stilu Bangovih djela. — Prije dvije godine davala se u Hamburgu Bojerova drama »Sigurd Braa«, u kojoj se opet rešava socijalni problem o materinstvu žene, koja duševno radi.

U »Našem carstvu«, koje donosimo u ovoj knjizi, hoće glavni junak da stvori sebi nebesko carstvo na zemlji, a u tom stvaranju propadaju nedužni ljudi. Dva svijeta stoje u uzajamnoj ovisnosti: s jedne strane čovjek s otmenom, modernom savješću, ali bez snage i odvažnosti, a s druge naivna snaga stvaranja, pouzdanja i životne radosti seljačke. Obje stranke pružaju dirljivu sliku ljudske čežnje i zemaljske nepostojanosti. Pripovijest je vrlo jaka, pa ćeš rijetko gdje u modernoj književnosti naići na sigurnost, kojom se gledaju i prikazuju naročito seljaci.

NAŠE CARSTVO

PRVA KNJIGA.

I

Kao obično, bila je Kristijanija 17. svibnja zle sreće s vremenom. No unatoč nepogodama oluje i tuče, što je od vremena do vremena bjesnila iznad kuća, vrvjele su ulice veselim svijetom; na vjetru su lepršale zastave, visoko i nisko, svagdje, pa i na tramvaju, koji je oprezno i besprikorno zvoneći odmicao. A popodne vidjale se svečane povorke, koje su se svršavale na otvorenim tržištima, gdje se je svijet zgrtao oko govorničke tribine, mahao šeširima i klicao. Svijet je bujicom poplavio ulice, posvud se smijalo, vikalo i obijesno bučalo, da su ptice selice, koje su visoko u zraku putovale prema sjeveru, mislile, da se ispod njih u dolini napokon ipak našao jedan raspjevani grad.

No u isto vrijeme stajao je u veži, upravo sučelice prama zemaljskoj ženskoj kaznioni, jedan osamljen čovjek. Okovratnik sivoga ulstera prebacio je preko ušiju, a pusteni šešir duboko navukao na čelo, kao da želi, da ga nitko ne prepozna. Ljudi, koji su ulazili i izlazili iz veže, držali su, da je bolestan ili pijan, a možda i razbojnik, koji samo vreba, dok svi izadju iz kuće. Neki bačvar, koji je upravo zatvorio svoju radionicu u stražnjem dijelu kuće i htio da podje kući, da se preruši u svečano ruho, još se jednom s kraja ulice povratio, da pogleda toga klipana. Ovaj je sada zakopao ruke u džepove,

visoko uzdigao ramena i kašljao. No pored toga besprekidno je, zaduben u misli, zurio u mrko zdanje kaznione, kao da čeka, dok se iza rešetaka kojega prozora ne ukaže lice, koje mu je poznato.

Bilo bi teško reći, kako je dugo ovako odstajao. No odjednom kao da se odvažio na veliku stvar. Predje preko ulice prema vratima kaznione i podigne ruku da pozvoni. No ruka mu naglo opet klonu, on ustuknu nekoliko koračaja, predje rukom preko čela i odjuri, kud ga oči povedoše, držeći se uz kuće, kao da bježi.

Za jedan sat našao se u prvom katu kuće u blizini tvrdjave i pozvonio.

»Da li je gospodin pastor kod kuće?«

»Jest. Izvolite ući.«

Iako je služavka širom otvorila vrata, potrajalo je još neko vrijeme, dok se stranac odvažio da udje. I na hodniku, pošto je objesio ogrtač i šešir, još se uvijek činilo, kao da se opet želi obući i otići.

U stanu hodao je poznati duhovnik lagana koraka jedaćom sobom i hladio se papirom, što ga je držao u ruci. Bio je u društvenom odijelu i upravo namjeravao da podje na banket, gdje je obećao da će održati govor. I najgorljiviji duhovnik može — pošto je održao propovijed u crkvi, pohodio siromahe i bolesnike, stajao kraj samrtničkih kreveta i slušao razne jadikovke i ispovijedi — osjećati nehotičnu potrebu razonodjenja i zato je pastor odlučio, da danas održi humoristički govor. Njegovi su koraci živahno škripali i on je u duhu gledao redom sve goste, stol i cvijeće pred sobom i osjećao u ruci čašu šampanjca. »Pa i mi duhovnici — do bijesa! — možemo jedanput biti kavaliri, zar ne, poštovane gospodje?« čuo je odjednom sâm sebe kako govori, dok su se lica oko stola počela uistinu vedriti. Rečenica je prema tomu bila dobra. Škripanje koraka naglo utihnu, on nešto pribilježi na papiriću, a lice mu se s prosjedom bradom nehotice nasmiješi, od

prilike onako, kako je to u svom govoru namjeravao učiniti.

»Što?« okrenu se on jednim trzajem, kad se pred njim naglo stvorila služavka gledajući ga, kao da nešto želi. »Zar opet netko želi sa mnom govoriti! Tko je?... Tako dakle! No valjda ćete mi ipak moći kazati, da li je ruski car ili kakav ubica iz busije? No da, da!« — Župnik se uistinu razljutio, što mu baš sada dosadjuju. Pogleda na svoj papirić, ali uvidi, da ne će u svom govoru napredovati, dok ne otpravi onog nametnika. Uzdahnuvši, spravi papirić u džep i predje pribivaćom sobom u radni kabinet.

Kad je stranac u sobi razabrao škripanje koraka, plaho se razgledao oko sebe, kao da bi opet najvolio pobjeći. »Što se to zaboga s tobom dogodilo?« mislio je u sebi. »Ti kod pastora? Kaniš li možda saći s pameti?«

U narednom trenutku otvoriše se suprotna vrata i sad se pomoli prednji dio pastorove bijele košulje, dok mu je na fraku visila neka medalja. On na čas zastane i uze stranca preko naočara na oko, no budući da ga nije poznavao, pristupi nekoliko koraka bliže, složi ruke na ledjima i zabaci glavu.

»Dobar veče«, reče napokon. »Čime vam mogu ... ah!« I odjednom prekrije lice dobroćudan smiješak. »Gle, gle, zar ste uistinu vi?«

Ne pruživši strancu ruke, podje on prema svomu pisaćemu stolu i sjede ondje u naslonjaču, udobno se izvali i kretnjom ruke ponudi strancu, da sjedne. Lice mu je jasno odavalo, kako se čudi.

»Gospodin me je pastor dakle doista prepoznao!« prousti napokon mladi muškarac, koji je zbunjeno stajao i neprestano prelazio rukom preko čela.

»Vi ste gospodin Erik Evje, zar ne? Pa naravno! Oprostite, što vas nisam odmah prepoznao«.

»Već je prošlo više od godine dana, otkako smo se u djačkoj udruzi sukobili«.

»Imate pravo, da — znam, znam!« Duhovnikovo lice nehotice poprimi zlovoljan izražaj.

»Onda sam vas bio uvrijedio, gospodine pastore...«

»Ne mene, već cijeli stalež«, prekine ga pastor s obzirnim smiješkom. »Ako se pravo sjećam, svalili ste tada na nas duhovnike najveći dio krivnje za sve nevolje, koje ojadjuju svijet, ha, ha!«

»Tako je; u svom sam životu, nažalost, izlanuo mnogu glupost«, reče mladić prigušenim glasom. »Ali sad dolazim k vama, gospodine pastore, baš zato, jer... jer sam toliko protiv vas pisao i govorio«.

Pastor pažljivo pogleda došljaka, koji je još uvijek zurio pred sebe. Uistinu neočekivan posjet. Ovo drsko piskaralo, koje je pisalo u »Socijalnom demokratu«; ovaj razdraživatelj kod svih štrajkova i radničkih manifestacija; ovaj čovjek, koji prezire Crkvu i poriče Boga — — taj se eto odjednom našao pred njim pokorna lica. Pastor se nehotice nagne gornjim tijelom, da ga uzmogne bolje vidjeti. Došljak napokon prihvati stolicu i sjedne s druge strane pisaćega stola. Zatim se nakašlje.

Da, kad je čovjek tako blijed — kad neprestano prelazi rukom preko čela da otare znoj, kojega i nema — kad mu je tako plah pogled — hm, hm! Ako se sada pokajao i na koljenima približio križu, pobudit će to zacijelo veliku pažnju.

»Da, gospodine pastore, vi se zacijelo čudite, što ovako nenadano dolazim. Ali vani na ulici veseli svijet toliko buči. I onda sam sasvim slučajno ovuda prolazio. I pozvonio sam...«

»Niste li vi, gospodine Evje, predsjednik radničke udruge?«

Mladić se trgne. »Ne, ne, to je već, hvala Bogu, prošlo. U posljednje sam se vrijeme skitao bez skrovišta«.

»Bez skrovišta?«

»Da... vi gledate moju odjeću. Ne, tako nisam mislio. Još uvijek dobro živim od novca, što ga je moj otac na svoj način zgrnuo.«

»Nije li vaš otac bio tvorničar u sjevernoj Norveškoj?«

Mladićevim licem preleti turoban posmijeh.

»O — njegov je neuljepšani naslov bio pecar rakije i razarač šumâ. Danas osjećam potrebu, da govorim istinu, pa makar se svalila i na rodjenoga oca. On je seljačko žito i krumpir pretvarao u rakiju i kad je ljude izopijao, kupovao je od njih njihove posjede, da ruši šume. Opustošio je i nagnao u bijedu cijela područja, ogolio ljude, da nisu mogli ni sobu ugrijati, a jedva bi se mogao utvrditi broj onih, koje je od imućnih seljaka bacio na prosjački štap. Tako se obogatio, pa dobivao i odličja i časti a kad je umro, možete misliti, kako ga je pastor u svom nadgrobnom govoru slavio! No meni — meni je to nažalost zastalo u grlu i tako sam eto postao socijalni demokrat...«

»Ta još je uvijek onaj isti!« pomisli pastor u sebi i stisne usne, nacerivši se, kao da će ustati. »Dakle, gospodine Evje«, reče glasno — »čime vam mogu...«

Erik Evje u dubokim mislima pogladi prstima plavu svoju bradu. »Da, gospodine pastore, htio sam vas nešto...«, poče zatežući — »htio sam...«

Pastor je nestrpljivo čekao nastavak. Čuo je, kako mu žena trčkara predsobljem — dakako, već je krajnje vrijeme, da se spremi za banket. I prije nego što je i sam htio, stale su mu se misli opet zabavljati govorom i opet je osjetio u ruci čašu šampanjca i gledao stol i goste.

»Htio sam vas zapitati«, nastavi napokon glas na drugoj strani pisaćega stola — »ima li uistinu Boga?«

Na riječ »Boga« pastor se trgne, brzo ustane, te podje sobom, da se sabere. Čas prije naime bio je u sebi sa smiješkom rekao: »A mi duhovnici, zar ne, poštovane gospodje, i mi smijemo jedanput biti kavaliri?« Sada uze lagano hoditi sobom i pri tom

zaklopi oči, kao da želi preko tih lakomislenih riječi uočiti Boga.

»Slušajte«, reče napokon i zaustavi se pred došljakom — »ima li zapravo moj odgovor za vas kakvo značenje?«

Došljak se nasmiješi i potrese glavom. »Ah, da iskreno priznam, nema. A ipak — kad biste mi opet kakogod mogli utuviti u glavu makar kakvu vjeru. Blažen je onaj, koji vjeruje, jer onda može griješiti«.

»Što?« Pastor ga ukočeno pogleda kroz naočare.

»A blažen je i bogataš, jer se može zaduživati. Blažen je onaj, koji ima mnogo prijatelja, jer mu onda nije stalo, ako se dokopa i neprijateljâ. — Ali onaj, koji ne vjeruje, a ipak griješi! Vidite, vjera je kao brdo, na kojemu stojimo i sa kojega nam se grijesi pričinjaju kao sitna prašina duboko u nizini. Ali jao onomu, koji se stropošta dolje. Taj postane sâm tako malen, da mu grijesi naglo porastu preko glave i prevladaju ga. Zato trebamo makar kakovoga Boga«.

Baci pogled na pastora, koji je, držeći ruke na ledjima, nepomično pred njim stajao...

»Ali«, nastavi došljak smiješeći se — »sada tek dolazim s pravom svojom nevoljom, gospodine pastore. Kako je to, molim vas, sa savješću? Možemo li se uistinu osloniti na to, da je savjest pouzdano mjerilo dobra i zla? Ne će li to prije biti kakova bolest? Jer vidite, ako je savjest božanstvo u čovjeku, onda je to bez sumnje neko kukavno božanstvo. Obara se na nas, kad zna, da smo bez oružja. Pošto jednog dana sve izgubiš i ostaneš ležeći u jarku poput živine, onda možeš biti siguran, da će savjest zariti u tebe svoje pandže. Ona kruži nad nama poput lešinara iznad vojske, vrebajući dok se kakvo kljuse ne sruši i ne lipše. I eto ga odmah! Tako je i sa savješću. To nije viteški Bog, gospodine pastore«.

U taj se mah otvoriše vrata pribivaće sobe i kroz otvor se začuje tihi glas: »Ja sam gotova«.

»Odmah ću doći«, reče pastor i doista zakorakne prema vratima. No onda se opet okrene. »Da, da, gospodine Evje«, reče on, kao da se oprašta — »ako smo tako različita mišljenja o ishodištu, naime o Bogu, onda nemamo jedan drugomu mnogo da kažemo...«

Evje se nasmiješi. Bio je previše zaokupljen onim, što je sam imao na srcu, a da bi primijetio, kako bi ga se pastor rado riješio.

»Čovjek može zgriješiti samo protiv samoga sebe i svoga bližnjega, gospodine pastore. Ali dok vjerujemo u nešto uzvišeno — onako u oblacima — dotle možemo uništiti bezbroj ljudskih života. Savjest šalje račun Uzvišenomu — u oblacima. No drugačije je, kad u blagajni nema idealâ. I zato sam došao k vama, gospodine pastore. Vi ste čovjek, kojemu je savjest takva, kako slične stvari moraju biti udešene kod zdravih i sretnih ljudi. I sad mi morate reći, da li sam uistinu kriv...«

»Kriv!« ponovi pastor mehanički; on je tiho lupkao nogama, dok je u duhu gledao svečano postavljeni stol: »I mi duhovnici možemo jedanput da budemo kavaliri...«

Erik ga Evje pažljivo pogleda. »Vi dakako znate, što su mi navalili na ledja«.

Pastor predje rukom preko čela i pokuša da se prenese u ovaj drugi svijet.

»Što su vam navalili na ledja? Ne, to uistinu ne znam«. U isti se čas pastor zaboravi i pogleda na sat.

»Onda ste vi zacijelo jedini, koji to ne znate, gospodine pastore. Držao sam naime, da su se novine o tom dogadjaju junački razglagoljale... I utvrdile, da on ima pravo. On i... basta«. Došljak protare rukom čelo i teško uzdahne.

»O komu vi to govorite...?«

»O Mogstadu, da o kome drugome? — o robijašu; mome prijatelju, ha, ha! O onomu, koji mi je oteo radnike i izjurio me napolje. Zar doista niste

čitali o toj sablazni? On se digao na jednoj skupštini udruge i upr'o prstom u mene rekavši, da sam ga ja spravio u tamnicu. Ja sam, veli, onaj, koji sam ga učinio beskućnim psetom. I povjerovaše mu i obore se na mene. Onda sam bio tvrdo uvjeren, da on laže, ali... kasnije mi je...« Evje opet protare rukom čelo i zaklopi oči. »Opasno je ovako posve sâm tumarati svijetom«.

Pastor opet začuje nestrpljivo koracanje svoje supruge iz druge sobe i stane sve više zapadati u očaj. Još mu se nikad ničije povjeravanje nije pričinilo tako značajnim kao ovo, pa dok se naprezao, da se malo pomnije zabavi čovjekom, koji je pred njim stajao, iskrsne mu u duši jedna uspomena...

»Stvar je u ovome«, nastavi Evje — »da smo nas dvojica bili prijatelji još iz školskih klupa. On je bio siromašan, ali darovit...«

»Evje...?« prekine ga pastor, zaustavivši se nasred sobe i prešavši rukom preko očiju: »Ja sam pred nekoliko godina bio propovjednik u ovdašnjoj ženskoj kaznioni. Nije li ondje bila neka mlada djevojka... kako se samo zvala?«

U taj mah dogodi se nešto sasvim neočekivano. Erik Evje naglo ustane, na čas se ukočeno zagleda u pastora, a onda srne prema vratima i pobjegne. Pastor je stajao, kao munjom ošinut. Napokon pojuri za njim u predsoblje i dodje baš u času, kad je mladić sa šeširom i ogrtačem u ruci izlazio na vrata. »Zaboga, Evje«, poviče pastor — »što je vama? Što vam je? Ovakovo što nisam još nikad doživio...!« Na stubama još jedanput poviče: »Evje?« ali su se već zatvarala vrata u veži.

»Jesi li već gotov?« poviče glas iz pobočne sobe. »I ne misliš, da ćemo zakasniti«.

Kad je pastor čas kasnije sjedio kraj svoje supruge u kolima, vozeći se na banket, izvadi opet papirić iz džepa i pokuša da se uživi u svoj humoristički govor: »Pa i mi duhovnici možemo jedanput...« no odjednom zategne lice i baci papirić na

cestu. Klipanu je onom doista pošlo za rukom, da mu pokvari svu volju.

»Da li je sašao s uma?« pomisli pastor. »I kuda će večeras?«

II

Ljudi ponajviše dolaze do svojih ideala kao ranjena divljač, koju nagon tjera u vodu. Tako je i Erik Evje postao teolog, medicinar i napokon vodja radnikâ, kako je već u njemu koja unutarnja nevolja iziskivala izvjesnu olakšicu.

Onoga ljeta, kad se kao novopečeni student vratio kući, preko ušiju se zaljubio u neku siromašnu seljačku djevojku, koja je služila na očevu posjedu i kad je otac primijetio, da je mladić ozbiljno kani uzeti za ženu, došlo je do burnih prizora. Konac je bio, da je Erik napokon popustio i ostavio djevojku na cjedilu, iako je bila zanijela. Pošto su ga iste jeseni poslali u glavni grad, da uči pravo, nije on ništa drugo radio nego cijele bogovetne dane proležao na sofi, bolujući od ljubavne uspomene. U velikom, sasvim stranom gradu, gdje nije imao ni majke ni prijatelja, kojemu bi se mogao izjadati, nije nalazio drugog utočišta osim Boga. I napokon je isposlovao kod oca, da smije postati teolog. A što je sada bio tako gorljiv u naucima, tako čvrst u svojoj vjeri i tako usrdan u molitvama, potjecalo je odatle, što je — daleko gore na sjeveru — živjelo jedno blijedo lišce, koje je morao u duši odbijati od sebe.

Napokon mu je i to pošlo za rukom. I kad je nekoliko godina kasnije čuo, da je ta djevojka rodila s nekim oženjenim čovjekom i da je dijete u očaju usmrtila, bio je u svojoj crkvenoj gorljivosti dosta snažan da pomisli: »Dakle je i ona bila — jedna od onih...«

Jednog vedrog proljetnog dana susretne se on pod sjenicom djačke šumice s Ingom Rud, kćerkom kotarskoga liječnika u njegovu rodnom kraju. Erikova večernja molitva bila je one večeri vedrija nego obično. Kao da se najviše biće odjenulo crvenom haljinom sa svijetlim slamnim šeširom. Doskora su šaputali drugovi na ulici iza njegovih ledja: »Gle, gle, Erik Evje dao se ošišati...« »A bio je i kod krojača«, dometne drugi. Kad je pak za nekoliko dana osvanuo za vrijeme glazbe na šetalištu pod cilindrom, u novom proljetnom ogrtaču i svijetložutim kožnim rukavicama, počeli su se ljudi šapućući pitati: »A tko je ona?«

Da su samo znali, što je Erik u to vrijeme prepatio! Jer što ga je djevojka manje sokolila, to se on življe oslanjao na božju pomoć. No napokon je došlo veče, kad se on, dobivši nedvoumnu košaru, bacio na krevet, zajecavši u jastuke: »Neka se vrši volja Tvoja!« ali je ovoga puta stisnutih zubi mucao svoju molitvu. Za nekoliko je dana čitao vijest o njenim zarukama s nekim mladim časnikom i novine mu ispadoše iz ruke. Još se uvijek nadao. »Neka se vrši volja Tvoja... ne, ne!« I kad je uveče po starom običaju sklopio ruke na molitvu, provali iz njega ledeno-hladni, porugljivi smijeh. Poručnik je zacijelo bio jedan od onih, koji umiju strašno kleti i grditi. I taj ju je dobio. A on se trapio, molio i molio, pa je ipak morao duga nosa otići. Iskrsnuše nove, pogibeljne misli i doskora mu nebo postade samo beskonačna pustoš i praznina.

Kratko vrijeme iza toga stajao je jednog kišovitog ljetnog dana kod očeva pogreba i slušao pastorov hvalospjev pokojniku. Erik je u taj mah gledao oca — kako tjera s posjeda onu mladu seljakinju. »Hoćeš li da budeš licemjer i budala poput ovoga popa?« pitao se u sebi. »Zar je onda čudo, da teolozi gotovo uvijek dobivaju košare?«

Znanost se u ono vrijeme nazivala »vjerom mladeži« i kad se Erik vratio u glavni grad, bacio je

svoje teološke knjige u zapećak i latio se medicinskih nauka. Sad je prvi put došlo s majkom do preloma. No Erik se junački latio naukâ — poput čovjeka, koji je izgubio kuću i kućište, pa hoće da osnuje novo. A bilo je i prijatno opet postati mlad i smjeti se raspojasati u veselom djačkom životu. Imao je obilatih promjena, sklapao je prijateljstvo s darovitim mladićima i priključio se maloj, ushićenoj skupini slobodnih mislilaca, koji su se zanosili za suncem i bistrim mozgom.

I zaredaše sunčane, sretne godine, kad mu se činilo, da se je stopio sa svojim radom i svojim idejama. A kad bi mu humor postao bučan, a on se razbacivao kletvama, dogadjalo se to iz duševne potrebe, da obruži staro izdanje svoga »ja«, teologa i bogomoljca, koji mu se sada činio vrlo bijednim.

U ovo vrijeme pada dogadjaj s Mogstadom. Taj je mladić bio Erikov najbolji prijatelj, ali ga je mučila bolešljiva častoljubivost, možda zato, jer mu je majka bila pralja. Jednog dana, upravo pred prvim njihovim ispitom, dodje on k Evju i baci se sav klonuo na stolicu: »Što je?« zapita ga Erik. »Ah, taj prokleti novac«, zastenje drugi. »Majka mi ne može ništa više dati, a ja nažalost sada ne dospijevam da joj ispirem prljavo rublje. Čini mi se, da je mom ispitu i ljetos odzvonjelo. Morat ću poći na ladanje i postati gdjegod kućni učitelj!« — »Koliko bi trebao?« zapita ga Evje. »Ah, kukavnih trista kruna«. — »Momče, to ću ti valjda i ja moći da namaknem!« reče Erik. »Ti?« skoči Mogstad, pograbi prijatelja za okovratnik i prodrma ga. »Što kažeš, čovječe, ti bi mi mogao... što?« — »Da, ali zasad nemam toliko kod sebe; nekoliko ćeš dana valjda moći da pričekaš?« — Da li bi nekoliko dana mogao pričekati... dakako da bi mogao! I pjevajuć i sjajući se od sreće, Mogstad odjuri iz sobe.

Zašto nije Erik odmah pribavio novac? Nije ga imao kod sebe... nije. No zašto nije bar odmah

pisao majci? Bilo mu je malo neprilično, jer se ona u posljednje vrijeme tužila, da on previše troši. Pa zašto onda nije založio zlatni svoj sat ili glasovir? Ne, Erik je bio previše zaokupljen svojim skorašnjim ispitom, a da bi se mogao uživjeti u neprilike drugih. Mogstad je iza toga često dolazio i Erik mu je svaki put govorio, da će doskoro dobiti novaca, a ipak je uvijek odgadjao, da štogod za njega učini. Napokon dodje Mogstad k njemu vrlo uzrujan: »Hoćeš li mi, čovječe, pomoći, ili ne ćeš?« Erik se zastidi, ali nije mogao priznati golu istinu. »Čim dobijem novac«, odgovori. »Čim dobiješ novac«, nasmija se drugi porugljivo. »Volio bih, da to bude bar prije sudnjega dana!« Sad se i Erik uzruja, upravo zato, jer se stidio. »Do bijesa, čovječe, — ako možeš gdje drugdje brže dobiti, a ti gledaj da dobiješ!...« Mogstadovo lice obasu tamno rumenilo. »Aha — o tom se dakle radi! Ti si prosti deran!« Mogstad skoči i htjede otići. »Što si rekao? Čekaj malo!« poviče Evje. I sad se razvila prepirka, dok nije Mogstad nazvao prijatelja nitkovom. Nato mu Evje pokaza vrata.

No nitko nije slutio manje od Evja, kakvim će to uroditi posljedicama. Ujutro prispije pismo, koje ga je u isti mah istjeralo iz kreveta. On okrene papir i uze ga još jedanput čitati. Nato se uzleti sobom, zatim zastane i ukočena pogleda još jednom pročita pismo. Mogstad mu je pisao iz istražnog zatvora. Pošto je Erik toliko zatezao s iskupljenjem svoga obećanja, onaj je nesretnik krivotvorio mjenicu. I od bijesa na Evja pošao je od njega ravno na redarstvo, da se sâm prijavi.

Kad je Erik razabrao zamašaj ove nesreće, bilo mu je pri duši, kao da je nekoga ubio. Doskora je osjetio, da i drugovi sve znadu — i da bi ga najvoljeli isprebijati. Jednog dana sretne on Mogstadovu majku. Stara bi se pralja bila najvoljela sakriti u zid, ali mu ipak dobaci pogled, od kojega je Erik zadrhtao.

Napokon se odvaži i podje u zatvor — no Mogstad nije htio da ga primi. Kad se oborene glave vraćao kući, najradije bi skočio u vodu. I kad se htio latiti knjige, da na sve drugo zaboravi, naišao je opet na zatvorena vrata. Sad mu se naime činilo, kao da ga studije, koje je svršavao zajedno s Mogstadom, pitaju: »Što si učinio sa svojim prijateljem? Kaniš li uistinu polagati taj ispit, kad Mogstada osude na tamnicu?«

Erik Evje zatvori se u sobu i poče trpjeti od besanice. Neugodne uspomene na onu djevojku kod kuće iskrsnuše opet poput bolesti, za koju je mislio, da je već izliječena. Bilo je to filozofiranje o krivnji i odgovornosti, ali dogadjalo mu se kao konju, koji je zapao u glib: što se je više otimao, sve je dublje zapadao i sad je u sve većem očaju izgledao pomoć, da se opet pridigne. Boga nije više bilo, majka ga nije više shvaćala, prijatelji mu okrenuli ledja. I kao što konj pod konac prodirnim njiškom zastenje, tako je u noćnoj tišini i iz jastuka Erika Evja prodirao uzdah, tako bolan i tako prebijen, kao da pita: »Nema li ni na nebu, ni na zemlji sile, koja bi nesretniku mogla da oduzme bol?«

Kad je jedne večeri bez cilja tumarao gradom, nabasa na radničku skupštinu, gdje je govorio neki poznati socijalistički vodja. I pošto se kasno uveče vratio kući, prohodao je nekoliko sati sobom goredolje. Bilo mu je čudnovato u duši. Činilo mu se, kao da je onaj govornik kazao: »Ti si nedužan! Siromaštvo je krivo...!« Evje to osjeti kao nešto, što mu olakšava dušu, ali se nije usudjivao da u to pravo vjeruje. »Ako dobro promislim«, reče u sebi i predje rukom preko čela — »zašto je moj otac otjerao Olinu... i zašto bi ona bila nedostojna moje ljubavi? Siromaštvo — da, u tom je slučaju bilo jasno! Ali Mogstad?... Zašto se on zaveo, da krivotvori? — A da je bio bogat?... Eto — i opet siromaštvo!« Što je dulje o tom razmišljao, bivalo mu je sve jasnije, da je zapravo gradjansko društvo skrivilo i

Olininu i Mogstadovu nesreću. Napokon je osjetio, kako je s njega spalo teško breme. I pošto nije više osjećao vlastite krivnje, mogao je dati oduška samilosti. »Jadni ljudi«, pomisli u sebi — »koliko ste morali pretrpjeti!«

Osjeti pobudu, da podje i na druge radničke skupštine; nukalo ga, da učestvuje u raspravi i kako je bio još ispunjen uspomenom na Mogstada, ulio je u svoje riječi toliko topline i uzbudjenja, da je pobudio pažnju. Doskora je bacio liječničke knjige u zapećak, da čita samo Karla Marxa i Lassalla. Umjesto da polazi sveučilište, odlazio je sada u jednu radničku udrugu, gdje ga doskora pozvaše, da održi predavanje. Dok su njegovi drugovi polagali ispite, sjedio je on kod kuće i pisao članke za »Socijalnog demokrata«. Svaku optužbu, kojom se mogao nabaciti na kapital, osjećao je kao melem na svoju raspaljenu ranu. Svaka mila riječ o siromasima bila je pozdrav onima, za koje se bojao, da ih je upropastio. Nije ni primijetio, da je na govorničkoj tribini često crpao indignaciju prema kapitalu iz uspomene na Olinu, koju potjeraše sa posjeda. I nitko nije po plamenim riječima u »Socijalnom demokratu« mogao naslutiti, da je piščevo pero umočeno u Mogstadovo krivotvorenje mjenice i da je sve ono pisanje bilo prosta samoobrana.

Svojoj staroj družbi slobodnih mislilaca pisao je u oprosnom pismu: »Što će ljudima istina, dok nemaju kruha?« Svojoj majci, koja mu se počela prijetiti: »Ako moram da biram izmedju tvoga novca i svoje savjesti, onda odabiram potonje«. No novac je dolazio kao i prije. Ali Erik nije mogao da se smiri. Otkazao je lijepi svoj stan i preselio se na tavan, gdje je sâm kuhao zajutrak i večeru, a svoje uštednje trošio na knjige i za radnike.

Bolesnik zavoli liječnika, koji ga napokon izliječi, pa je i Eriku bilo ovo novo zanimanje drago, jer je iscijelilo njegovu bolesnu savjest. Dvaput je bio dobrovoljno u zatvoru, prvi put radi uvrede po-

štenja, kojom se ogriješio o nekog poslodavca, drugi put, jer se nećkao da odsluži posljednju godinu svoje obranbene dužnosti. Pošto se opet našao na slobodi, odražavao mu se u očima neki novi i posebni sjaj.

No Erik Evje mogao je okusiti i slatki osjećaj, da služi velikoj stvari. Kad mali čovjek osjeti u svojoj izbi, kako mu raste duša, da obuhvaća zemlje, gradove i vremena! Kad se tvoj i nebrojenih drugih ljudi »ja« sliju u jedno! Kad ti pomisao na smrt više ne nagoni strah u kosti, što drugi žive!... Kao govornik osjetio je sreću, koja je veća i bogatija od onoga, što donosi povladjivanje i laskanje. Kad možeš svoju potajnu bol prometnuti u stvar, koju drugi smatraju svojom! Osjećati, kako tvoja rodjena bol, tvoja radost, tvoje kajanje ili nade zaokupljaju stotine ljudi i kako se njihovo biće stapa s bićem Erika Evja... To ga je ispunjavalo srećom. Od onog se vremena priučio, da uvijek govori »mi« namjesto »ja«, jer se uvijek osjećao u zajednici. »Takvi smo mi«, imao je običaj govoriti, kad bi ponekad bio nezadovoljan sa samim sobom. I kad je uveče htio usnuti, bilo mu je — umjesto da se pomoli — utjehom, da se preda misli: »Sasvim osamljen ne možeš nikad više ostati«.

O Mogstadu je čuo, da se je, odsluživši kaznu, odselio u Ameriku. I opet osjeti olakšanje; on ga je doduše požalio, ali nije mario da ga vidi. Tako je proteklo mnogo godina do one večeri, kad je Evje u svojoj radničkoj udruzi sjedio na predsjedničkoj stolici, a sasvim u dnu dvorane ustao bradat muškarac i prihvatio protiv njega riječ. Čuvši taj glas, Evje protrne i njihovi se pogledi naglo sukobiše. Bio je Mogstad.

Za Erika je to bio osobit čas. Najvolio bi ustati i odmagliti, ili onoga drugoga dati baciti napolje. Iza sjednice vidio je svog starog prijatelja, kako stoji u ozadini i kako mu se nesigurno smiješi, a Erik je osjećao, kako mu se grlo sapinje, no ipak podje, ne pozdravivši ga. Mogstad je i narednoj sjednici

prisustvovao, a sada nije Erik onamo ni pogledao. Podilazio ga je naime osjećaj, kao da onaj sjedi s revolverom. No Mogstad doskora postade revnim članom udruge i u svakoj se raspravi više cijenilo njegovo mišljenje od predsjednikova. Kad bi im se oči sukobile, Eriku se uvijek činilo, kao da se Mogstadovim licem prelio zlokoban smiješak. Doskora je došlo dotle, da je Evje osjećao, kako ga onaj drugi sve više pritiskuje o zid, a svi to gledaju. I napokon dodje čas, kad se više nije mogao svladati, te je u razjarenosti povikao: »Ne znam, da li je onaj gospodin takav, da bi smio obarati ono, što drugi učine«. Mogstad osjeti, kako se mnoge oči upriješe u njega i on naglo skoči na stolicu: »Da, dragi prijatelji!« poviče on preko dvorane — »istina je, odsjedio sam u tamnici. Ali ondje eno prijatelja, koji je sve to skrivio. Ne vjerujte mu, kad tako lijepo govori o siromasima... Ja ga poznajem. Prosti je to deran!«

Najprije zavlada dvoranom tišina. Nitko nije više gledao Mogstada, jer su sve oči bile uprte u Evja, koji je sjedio na katedri i na smrt problijedio. Prisutni su članovi bili naučni, da se on brani, a sada je još uvijek šutio. Dvorana mu se vrtjela pred očima. Revolver, kojega se bojao, sada je eto napokon odapeo.

Prije nego što je mogao znati, što radi, ustao je i došao pred Mogstada. Svijet je poskakao na klupe i stolove, da uzmogne bolje vidjeti. Mogstad je još uvijek stajao na stolici i čekao njega. Smiješio se, ali i stajao zgrčenih pesnica. Sad se vidjelo, kako se obojica uzdignutih šaka oboriše jedan na drugoga, i ozivalo se kao udarac za udarcem: »Ti lažeš«. — »Do djavola, ne lažem«. — »Ponavljaš li, da sam te ja... da sam te ja bacio u tamnicu?« — »Ponavljam«. — »Onda dokaži!« Mogstad se porugljivo smiješio. »Ne, dragoviću, toga ne mogu dokazati — no zato me možeš još jedanput strpati u buharu!«

Kad se Evje napokon osvijestio i opet zauzeo svoje predsjedničko mjesto, znao je, da cijeli njegov položaj ovisi o tome, kako će se sada vladati. Drhtava

glasa predloži, da se Mogstad isključi iz udruge, a pošto ovaj predlog nije dobio većine, baci on predsjedničko zvonce na stol i odmagli kroz vrata.

Sutradan se na njegovim vratima neprestano zvonilo, no nitko nije otvarao, a jutarnje su novine netaknute ležale pred vratima. Kuda se djeo?

Nisu vidjeli, kako u sobi za pisaćim stolom sjedi čovjek, koji se podupr'o podbratkom o ruke, pa zuri pred sebe. Na svaki zvuk zvona on se stresao, ali je ostao sjedeći.

Od vječnog hodanja sobom bio je na smrt umoran, a ljutio se i na radničko društvo, koje ga je izdalo, ljutio se i na Mogstada, koji ga još uvijek nije dosta namučio. Sjedio je i zurio pred sebe u tjeskobnoj svijesti, da mu se jučer dogodilo još nešto mnogo gore. Jer ovaj napadaj iz busije nije potjecao samo od njegovih ljudi, nego je dolazio iz njegove vlastite unutrašnjosti. A to je bilo baš ono, što je osjećao, kako na njega vreba iz prikrajka od časa, kad je ugledao Mogstada.

Zašto on sada ovdje sjedi i zašto se počinje tako intimno stidjeti? Bilo mu je, kao da su ga jučer uhvatili u nekoj vrsti religiozne prevare. Kao da je Mogstad pred očima javnosti razotkrio tajnu ranu na njegovu tijelu. I svi su je vidjeli i svi su htjeli u nju pljunuti...

On brzo skoči, kao da želi sve to otresti sa sebe, pa se — onako neispavan — baci na krevet, ali odmah ponovo skoči i ogrne ogrtač. Na vratima zastane. Kuda je zapravo naumio? U posljednje je vrijeme imao samo još svoje stranačke pristaše, a ti — sada? Ne, on opet zbaci ogrtač. Vani u listovnoj škrinjici ležao je poziv njegovih novina, da se izjavi — aha! Dakle su jutarnji listovi već svarili juhu na jučerašnju sablazan i sad dakako njegovi neprijatelji kliču. On je inače bio navikao da se brani — ali sada? Predje rukom preko čela. Da opet razdire staru ranu? Da se brani protiv ptice ranjene u lovu! On otvori vrata i umjesto da podigne i pokupi no-

vine, on ih nogom gurne niza stepenice. Zatim se opet zaključa u sobu, pa dalje uzme sjediti za pisaćim stolom, zureći zamišljeno pred sebe.

I tako je odmicao sat za satom. »Nesmisao!« izusti odjednom i brzo ustane. »Neka ona fukara izabere robijaša za svoga vodju. To joj divno pristaje«.

No pošto je odaslao pismo, u kojem je zahvaljivao na predsjedništvu, osjećao se kao čovjek, koji se iselio, pa stoji na ulici, ne znajući, kuda bi se uselio. Što sada?

»Bože dragi, sama stvar i ideje još su uvijek iste kao i prije«, pomisli, da se ohrabri. No brzo opazi, da je ipak sve drugačije. Pošto se naime napokon sabrao, da opet piše članak, nije nikako mogao preći preko činjenice, da radničko pitanje odsad za njega znači samo toliko, da će uvijek morati gledati Mogstada, doživljavati uvijek iznova izdaju i uvijek davati da mu se kida tajna rana.

On uzdahne i za čas ustane, bacivši nehotice pogled na svoje medicinske naučne knjige, koje su u prahu trunule. No doskora zaklima glavom. Sada je već i za to bilo prekasno. Godine su protekle. Bilo je prekasno.

Tako ostade sjedeći u upornom mozganju. Zatim predje rukom preko čela i promrsi: »Ne, ne, to više ne može biti istina«.

Kad se napokon smrklo i primaklo veče, odšulja se on iz kuće, te kupi kruha i maslaca za više dana. Bilo je tu nešto, što se moralo razbistriti prije nego što će on opet da izadje.

I svane novi dan.

On je sjedio za stolom i čitao, no mislio je na sasvim nešto drugo. U ustima je držao lulu, ali nije opazio, da je već davno dogorjela.

Da otputuje — kući? Da se pokori majčinoj želji i lati posla? Dakako! Da bude kapitalist i poslodavac — on! I da nastavlja očevo djelo — on! Da proguta svoje »zablude« i da se kao izgubljeni sin

vrati kući!... No, to bi bilo lijepo! Ne, to nikad ni dovijeka!

Pa šta da radi?... Oh da, htio je čitati ovu knjigu. I opet napuni lulu.

Ovaj nagli prelaz sa gorljive zaposlenosti u — ovu dokolicu... Doskora će izmed njega i spoljašnjega svijeta pući jaz. I ukaza mu se slika čovjeka, koji stoji na obali i gleda, kako mu voda odnosi sve vrednote. Sve dalje i dalje odmiču, a on još uvijek zuri za njima kao za izgubljenim rajem — —

Zaredaše dugi, dugi dani, kad je Erik Evje samo tupo sjedio i ni na što ne mislio. Kad bi poželio, da stvori odluku, pričinilo mu se, kao da ide u susret katastrofi, pred kojom je htio — što se duže može — zatvarati oči.

No sada, pošto se više nije mogao upletati u dobrostanje i griješke drugih ljudi, počeše mu misli ponovo kružiti oko samoga njega. Pred lijepom krajinom idejâ i ljudi, koja je još netom bila s njime jedno isto, naglo se spustila zavjesa. I otkrilo se, kako je postao skučen, kako neiskazano malen, tako malen, da se mora nehotice razgledati za nečim većim, u čemu bi mogao na sebe zaboraviti. Ali za čim?

Ako je za Erika bilo već dosta rdjavo, da se morao buditi za novi dan, kojega nije mogao ničim ispuniti, bilo je još mnogo gore, kad je uveče morao utrnuti svijetlo i zaploviti prema novoj noći. Misli, koje je u dnevnoj buci zatomljivao, počele su naime u noćnoj tišini pomaljati glave i sad on nije imao ničim da se brani.

... Vrludao je rukom o ruku s mladom djevojkom... bila je ljetna noć na svijetlo-modrom fjordu. Što joj je to obećao? Gdje je ona ostala?...

On se prevali na drugu stranu i pokuša da usne. No odmah iza toga proživljuje godine, dok su on i Mogstad prijateljevali... I tu eto stoji pralja, zgrbljena, istrošena, kojoj se do krvi ranjavaju ruke na rublju stranih ljudi, a u nedjelju uveče uzima

tešku košaru sa čistim rubljem, iduči od kuće do kuće i sabirući bakreni sitniš... Ona naime ima sina, kojem bi željela obezbijediti budućnost. Do kasne noći stoji ona, grbeći se nad zadimljenim glačalom i kašljuca, a obrazi joj sve više upadaju. Sin mora imati nove knjige, a valja da se i pristojno odijeva. No jednog dana ona klone. Ostade ležeći poput tovarne živine, koja se povalila, groznica je trese i ona zuri u sina i moli ga za oproštenje, jer ona više ne može. »Majčice«, govori joj sin — »samo mirno leži i odmori se! Ja imam dobra prijatelja, čiji su roditelji bogati ljudi...«

Erik Evje naglo sukne iz kreveta i protare oči: »Do bijesa, zar mi san još uvijek ne će da dodje?«

No pošto je opet proležao jedan trenutak, zakopavši glavu u jastuke, dok se pokrivač pod njegovim dahom diže i spušta, — gle, mîsli mu se već lukavim zaobilaznim putem prešuljaše u tamnicu.

Jer ako pravo promislimo, mora cijeli bogovetni dan biti nesnosno dug, kad znamo, da smo zatvoreni i da drugi ima ključe od zatvora. I kad znamo, da ni sutra ne ćemo napolje. A ni prekosutra! Pa ni za nedjelju dana. Mjesec dana mora da je vječnost. A tek cijela godina!... Pa sedam godina, — jer je o n a onda bila osudjena na sedam godina!

Nježno mlado biće zacijelo još ovdje sjedi. Da li je kroz sve te duge godine ugledala nebesku plavet? I zelenu travku? Možda sedam godina nije znala, da li je pala zima ili granulo proljeće?

Da li ona spada medju kažnjenike, koji moraju čihati perje? Sjediti dan za danom i udisati svu onu nečistoću? Njena prsa? Možda ona nije toga izdržala, već... On se naglo zgrči u krevetu.

Pravo je dobročinstvo, kad se mîsli mogu skloniti na prosvjednu skupštinu protiv barbarstva u zatvorima. Ali posred njegova ogorčena govora odjednom ustaje Mogstad i prekida ga: »Jezik za zube, pa ne govori više o porocima društva! Znaš i sâm

vrlo dobro, da si glavom ti doveo onu djevojku u tamnicu«.

»Što? Zar taj čovjek sada uistinu tvrdi, da sam ja i to skrivio? Zar sam je ja zamolio, neka ubije dijete?« Ali Mogstad odgovara: »Samo pošteno promisli o cijeloj stvari! Tko ju je prvi doveo do pada? Tko ju je zaveo? Tko joj se kleo da će se njom oženiti? Tko ju je ostavio na cjedilu, kad je prvo dijete nosila pod srcem? Pitaj je samo... u onim tamničkim zidinama... koga ona zapravo smatra svojim krvnikom!«

Erik Evje uspravi se u krevetu i htjede da užeže svijetlo, ali nije mogao naći žigica. Napokon se opet baci na jastuke. No makar se koliko okretao i vrtio, sve je jasnije gledao, kako djevojka čuči u tamnici... Prekrasnu joj plavu kosu odrezaše. Lice joj je upalo i posivjelo. Sad uzdiže prema njemu oči, smiješi se sjetno i govori: »Sve je druge kažnjenice netko pohodio. A ja u ovom gradu ne poznam nikoga — osim tebe. Znala sam, da si bio ovdje — i držim, da sam nekoliko puta kroz tolike godine čula tvoj glas vani na hodniku...«

»Bio je službeno spriječen!« reče Mogstad. »Zabavljao se time, da druge popravlja«.

Erik se Evje opet prebaci, da je krevet pod njim zaškripao. Makar pokrivač prevukao visoko preko glave — još uvijek nemoćno leži i sve noćne vrane mogu se nesmetano oko njega kupiti, da mu kidaju jetra. A ondje u visini — ondje se talasa samo prazan, ravnodušan prostor.

No sutradan donese Erik sa sobom jednu bocu. Malo toddy-a, da lakše usne. Nekoliko dana iza toga smatrao je uputnim, da bocu postavi na ormarić kraj kreveta.

Kad su stari drugovi sada susretali Erika Evja, jedva su prepoznavali njegovu propalu spodobu, koja se krišom šuljala. Nitko nije mogao otkriti, čime se on zapravo bavi, ali se nitko nije u tome varao, da se dao na piće... Napokon su svi saznali, da je

nekadašnji njihov drug pao na pasja kola i doskora se nitko nije više na to osvrtao, jer su svi imali pametnijega posla.

No gdjekad se Erik šuljao — što je mogao sakrivenije — ulicama prema zemaljskoj ženskoj kaznioni. I pošto bi jedan trenutak zurio u neprijatno zdanje, pošao bi prema vratima kao da će pozvoniti. No u isti ga čas ostavi smjelost — i on opet otetura odande, šuljajući se ispod kućâ, kao da bježi.

Tako je stajao i dana 17. svibnja, odakle je oteturao pastoru, da se uzmogne izjadati. Povjerio mu se i osjetio olakšicu — dok nije pastor spomenuo onu djevojku u tamnici. Ovdje se dotakao rane, koja je bila preduboka, a da bi se mogla pokazati. I on se teturajući, kako je i došao, instinktivno dade u bijeg, napolje, niz stepenice i uzduž ulice...

Kasno uveče stajao je postrance na djačkoj svečanosti i motrio bučnu svjetinu, kako se talasa u električnom osvjetljenju »Karla Johana«. Ova vreva ljudi, koji su se pozdravljali i bučali, ova brutalna radost, koja je ovdje buktala. »Ti stvorovi misle, da slave zajedničko slavlje, a pored toga misli zapravo svaki samo na sebe«, pomisli on. »Takvi smo svi mi«. Ali nova salva smijeha kao da mu je odgovorila: »Da, možda ti! Ali mi ne!«

Oko ponoći kasao je nasumce, zakopavši ruke duboko u džepove, Ekebergskim putem. Pošto se našao u šumi, stane, razgleda se, sav u čudu, kako je zapravo onamo dospio i sjede na kamen uz put. Bila je već jedna od onih svijetlih sjevernjačkih noći. Preko, u dolini, ležao je bučni grad, napola zakoprenjen lakom maglom. Vani izmedju ostrva razbirala su se još pojedina bijela jedra izletničkih brodica.

Erik se Evje prigne i zakopa lice u šake. »Zašto moram ovdje sjediti — dok su svi ostali ondje dolje...? Zašto sam isključen?«

I misli mu, kao i vrlo često u posljednje vrijeme, nehotice potražiše majku. Ona sad sjedi kod kuće

kao stara udova, sama sa cijelim gospodarstvom. A njen jedinac vrluda ovdje u idejama, koje ga samo unesrećuju.

Za čas i eto ga kod kuće na Evjevcu, daleko gore izmedju šumovitih brežuljaka i fjorda. Majka je — unatoč svemu — ondje sjedila, čekala ga, nazvala mu dobrodošlicu i sve tako lijepo za njega uredila. A služinčad i zakupnici još su uvijek oni isti. Ah, kako ovi ljudi sve na svijetu zdravo i razborito shvaćaju. Pomisli samo, stari špan, kojega štuje cijela općina, stoji pred vratima staje s lulom u ustima i govori o Mogstadovoj nesreći: »E da«, reče on — »lijepo bi to bilo, kad bi svi, koji ne mogu posuditi novaca, odmah krivotvorili mjenice!« Starac se tomu od srca smije. A o djevojci u tamnici misli ovaj priprosti, pošteni čovjek jednako razborito: »Držim, da si lud«, govori on — »da si još barem otac onom crviću, što ga je ucecala! Ali za dijete, kojemu je označila tebe kao oca, ti si točno plaćao kao najbolji otac. Da su samo svi oci takvi...«

A Erik sjedi i dalje na kamenu i neprestano se duhom vraća kući i razblažuje se, što može sebi sve tako živahno predočiti, samo da uzmogne jasno čuti, što kaže špan Bertil Sveen.

»Ako se vratiš kući, Erik — ne ćeš zateći samo ljude, koji te štuju kao i prije, već bi mogao i štogod učiniti za radnike. Nije li i špan bio zaručen beskonačni niz godina, a da nije imao sredstava da se oženi? Na Evjevcu bi se moglo iskrčiti mnogo zemljišta... Kad bi ti...?«

Erik zuri prema mrkim brdeljcima na zapadu, gdje se izdiže zlatno noćno nebo. Ali ono, što on u taj čas vidi, bio je prvi prosjev nove ideje. Bio je to osjećaj, kao kad brodolomac iza dugog čekanja ugleda brod.

Napokon se prene, jer mu je bilo zima. Dolje se u gradu smračilo. Kao da je već bilo kasno. I on, cvokoćući zubima i promrzlih nogu, pohita kući.

A kad se opet zavukao u svoju spilju, gdje ga zapahnuše tolike pljesnive misli, pričini mu se, kao da ono, što je vidio, i nije bio brod. Da se vrati kući? Da otpuza pred križ? Ne, za taj posao bilo je već prekasno.

I kad je žena, koja mu je spremala sobu, drugog jutra ušla, zatekla je Evja u krevetu s kašljem i visokom temperaturom. I kad mu je predložila, da pošalje po liječnika, on se žestoko okrenuo prema stijeni i promrsio: »ne!« Čemu do bijesa, da ozdravim? pomisli on u sebi.

III

Kako Evjevac leži na zelenom obronku sa crvenim stajama obraćen prema boriku, s bijelom kućom za stanovanje, napolak sakrivenom iza golemih krošanja i s vrtom dolje prema fjordu — ovo je imanje jedan od najvećih posjeda u ovoj okolini. Posvud naokolo tutnji neki teški, besprekidni šum, kao da dopire iz zemlje. Taj šum potječe od slapa Evje, koji tjera u drägi pilanu i mlin.

Za jednim prozorom kuće za stanovanje stoji gospodja Asta Evje, zaklonivši rukama oči i gledajući dolje prema cesti. Ruka joj je i oštro, crvenkasto lice istrošeno, uzrast težak i strog. No njena žućkasto-bijela kosa lijepo je pribrana ispod crne svilene kapice na zatiljku, a platneni okovratnik svježe izglačan i bijel. Odmah se vidi, da ona umije zapovijedati, ali i nagoniti na smijeh.

Gdje je samo tako dugo zaostao Lars Brovold na kolima s mlijekom i poštom? Ovoga puta još nije primila običajnih nekoliko riječi, što joj ih je Erik šiljao početkom svakoga mjeseca kao potvrdu za novac. Posljednjih se godina morala sprijateljiti s mišlju, da je taj sin izgubljen, ali sada — kad je izostalo još i ono nekoliko poslovnih riječi, bilo joj je to ipak

previše. Što mu se moglo dogoditi? Od dana je u dan sa sve većim nemirom iščekivala poštu.

Zašto je samo Lars Brovold danas toliko zakasnio?

Asta je Evje vjerno pomagala svomu mužu u radu, da se pomognu, a dragi im je Bog, kako je imala običaj govoriti, blagoslovio to nastojanje. Bilo je doduše žalosno, kad je obudovila, no prošle joj se godine dogodila nesreća, koja ju je gotovo sasvim skršila. Njen najstariji sin, koji je upravo imao preuzeti upravu Evjevca, umro je naglom smrću. Iza sebe je doduše ostavio mladu udovicu i sinčića, ali majka i dijete bolovahu od beznadne prsobolje. Kao da će izumrijeti pleme na Evjevcu.

Erik naime, koji je sada bio njezin jedini sin, morao se takodjer smatrati kao da je mrtav. Ona se doduše iza prošlogodišnje nesreće opet sama upregla u jaram i bila je prva na nogama i posljednja u krevetu. Ali je ona već nabrojala sedamdeset godina. Doskora ne će više moći. I kad bi sada dugo proležala u besanici, dogadjalo se to s razloga, jer je doskora imala zirnuti u oči — prodaji. Valjat će pustiti strance u staro porodično gnijezdo.

No tek sada, pošto je izostalo Erikovo pismo, ona je zapravo otkrila, čemu se na dnu duše još uvijek nadala, o što se upirala kao o posljednju mogućnost. Da će se naime Erik možda ipak jednog lijepog dana opametiti i vratiti kući.

Napokon! Eto Larsa s kolima. Ona izadje u veliki trijem, koji je bio gotovo poput prostrane sobe, uzme plavokosom momku, koji se uspeo stepenicama, kožnu torbu iz ruke i poče u njoj prevrtati pisma. Ne, Erikovog poznatog rukopisa nema. No što je to? Brzojavka? Ona se ne usudi da je odmah otvori, jer je osjećala, da je od Erika, pa se je tek u svojoj sobi odvažila, da je suhim prstima raskine. Osjećala je, kako joj srce burno kuca. Zar je mrtav? Ne, evo javlja: »Sutra dolazim kući. Erik«.

Asta Evje klonu u kožnu sofu i dugo je onako presjedila, držeći u krilu sklopljene ruke. Napokon pogleda prema stropu, kao da misli reći: Dakle si ipak uslišao moju molitvu? — Zatim ustane i udesi lice, kao da izdaje naloge. Prostor pred kućom nije ljetos još bio očišćen i pošljunčen — najljepša se kočija mora oprati i očistiti, a njegova stara soba urediti. Ali kod vrata starica se još jednom, teško dišući, okrene: Ah, ako se vraća samo — da opet otputuje?

Sutra! Asta Evje morala se vratiti sofi, gdje je sva skršena klonula. Sutra se dakle ima odlučiti. Stara gospodja sklopi na čas ruke i odjednom brizne u plač.

— — Bilo je sredinom lipnja i ljeto je napokon granulo i ovdje na sjeveru. Sutradan je mali parobrod iz grada doplovio u fjord, koji je bio gladak poput zrcala. Brda, što se s obje strane protežu kao dugi niz preokrenutih brodova, koče se u blještavom sunčanom uzduhu. Isprečuju se prema moru poput golemih bedema, odbijajući oluju, da sav kraj, što ga grle, uzmogne počivati. No čak i ovdje vani na moru osjeća se miris mladoga lišća s obale i toplina je tako svježa, kao da čovjek udiše mješavinu sunca i snijega.

Mala skupina, koja se sastojala od jednog gospodina i dviju dama, stoji postrance na palubi i tiha se glasa razgovara. Bio je to inženjer Rein sa svojo mladom, plavom gospodjom i njenom prijateljicom gospodjicom Ingom Rud. Došli su iz grada i putovali kući.

»Možete govoriti što vas je volja, velim vam, da je ipak on«, reče užurbano gospodja Rein. »Pogledajte samo! Eno obraća ovamo glavu, zar nemam pravo?«

Sve troje krišom pogledaju prema provi, gdje je u dubokom slamnom naslonjaču, okrenut ledjima prama njima, sjedio neki muškarac. Unatoč toplini, on se omotao debelom zimskom kabanicom i od vremena do vremena bacao preko ograde krušne mrvice

u more, nad kojim su lepršala dva galeba iznad pruge, što ju je za sobom ostavljao brod.

»Pa meni je svejedno, neka je i on! No zašto nas ne će da opazi? Možda zbog vas, gospodjice Rud...«

Mlada dama porumeni, no pokuša da se nasmije. Ona nije bila kriva, što se znalo o neuspjeloj prosidbi Erika Evja. No inženjer nastavi: »Uostalom, on je, kako čujem, u posljednje vrijeme sasvim propao. Možda je izgubljeni sin sada na povratku?...«

»Čovjeku je žao majke«, reče gospodja Rein. »Starica nije doživjela mnogo radosti sa svojim sinovima«.

»A kako samo izgleda! Kao kakav sušičavi Englez, koji silom hoće u Norvešku, da ondje umre«.

No Inga se Rud naglo povuče od ostalih, kao da ih ne će dulje da sluša. I oborene glave uze hodati gore-dolje palubom. Od vremena do vremena pogledala bi krišom prema inženjeru i njegovoj ženi, kao da se boji, da bi oni mogli pogoditi njene misli.

Jer sada, kad je ugledala Erika Evja, prevladalo ju je uistinu duševno uzbudjenje. On joj je budio uspomene na vrijeme, kad je i ona bila slavljena, — kad su je oblijetala jata mlade gospode i kad joj se cijeli svijet činio plesnom dvoranom, punom glazbe i zaljubljenih pogleda.

No od onda se sve promijenilo. Mladi časnik, kojega je onda bila izabrala i s kojim je više godina bila zaručena, prošloga je ljeta naglo razriješio zaruke i odmah se iza toga zaručio s drugom, s dobrom partijom. Narednih sedmica imali su njeni roditelji razloga, da se boje za njen um, no iako se ona pomalo opet primirila, bilo joj je sada ipak sasvim jasno, da se njen život zapravo svršio.

»Da, nekada...« pomisli ona i stane, da pogleda prema Eriku Evju. On joj je bio poput glasnika iz najsunčanijih godina njenoga života i zato je se neugodno dojmilo, kad se o njemu ružno govorilo.

Zašto ne gleda ovamo? Zar se ljuti na mene... ili?...

Erik je Evje uistinu prepoznao znance na palubi, ali nije bio ni najmanje voljan, da ih pozdravi. Bio je umoran od bolesti i duševnog uzbudjenja, a osjećao je, kao da ga željeznica i parobrod nose kući, a da on zapravo ne će onamo, no ipak je bio previše umoran, a da što drugo zaželi. I tako je samo sjedio i gledao za galebovima, dok nisu poprimili oblik Mogstada i djevojke u tamnici, što mu je bilo vrlo neprijatno. Htio je pobjeći, no oni su ga progonili. Hranu, što ju je uzeo sa sobom na put, bacao je tako revno preko palube samo zato, da ptice na čas zadrži i sâm dobije vremena.

Ali gle, opet se primiču na tvrdim, široko raširenim krilima. Nemajući više kruha, da ga mrvi, on zaklopi oči i uteče se misli, koja ga je u posljednje vrijeme sve više i više vabila u zavičaj. Bože sveti, kad bi se on sada predao u majčine ruke, pokoravao joj se, pa preuzeo posjed i posao, bilo bi to ipak sasvim nešto drugo, kad bi primjerice staromu španu Larsu darovao zemljišta. Tim bi iskupio nešto od onoga, za što je dosad živio. I kako je ondje sjedio — zaklopljenih očiju — i slušao, kako se vika dviju ptica pomalo približuje, činilo mu se, kao da se sve dublje utječe u okrilje onoj dobroj pretpostavci, kao da je čini sve većom i većom, da u njoj uzmogne naći utočište i obranu. Sad je već osim španа pomišljao i na druge, kojima će dati zemljišta. I pomalo nastade cijela radnička kolonija ondje gore na obali rijeke, cijeli mali svijet sretnih domova, koje je on sazdao. Time se valjda ne će iznevjeriti svojoj prošlosti! Neka samo Mogstad sjedi na njegovom predsjedničkom stolcu i neka mu se slobodno ruga, razboriti će ljudi...

»Dobar dan, gospodine Evje«, progovori odjednom netko iza njega i on se trgne i okrene. Bila je Inga Rud.

Trebalo je nešto vremena, dok se Erik prenuo. On se prigne, no opazi, da se brod vrti pred njegovim očima. »Dobar dan«, promuca on napokon i segne za naslonom stolice, da se pridrži.

»Čini se, da vi svoje stare zemljake ne ćete da prepoznate?« reče ona brzo. No iza toga nastade stanka, jer je jedno vidjelo, kako je drugo porumenjelo, a oboje je prevladao neki osobiti osjećaj, razbirajući zvukove svojih glasova.

Ona napokon opet prihvati nit razgovora: »Zacijelo putujete na ljetni posjet?«

»Da, to jest...« On se pogladi po čelu. Da ovoj ženi prizna, u kakvim je jadnim prilikama? On nehotice pogleda svoje prste, koji su bili crni od duhana, pomisli na svoju razbarušenu kosu i poželi, da se nadje čitave milje daleko odavde.

Pomalo se ipak razvila neka vrsta razgovora. Stajali su na relingu i možda nije ni jedno od njih znalo, o čemu zapravo govori. Uto pristane brod uz jedan most, koji je na svojim stupovima napolak propadao u vodu. Jedni se iskrcaše, drugi se ukrcaše. Zatim zagrabi žustri momčić u čamcu naprečac preko fjorda i ostavi iza sebe na vodenom zrcalu tamnu brazdu, da na drugoj strani pristane opet uz slični most.

Sad se njih dvoje već slobodnije zabavljalo, iako je Erik osjećao neki sve jači prkos. »Dakako, približila mi se samo od samilosti«, pomisli on. »I ona zna za moj slom u glavnomu gradu; zna, da pijem i da sam sad ovamo dotumarao kao razbijeni brod. Možda se čak i raduje tomu, što sam tako nastradao. Ona zacijelo misli, da me još nije dosta namučila«.

»Majka će vam biti sretna, kad vas opet ugleda kod kuće«, reče ona i nasmiješi se.

»Da«, promrsi on — »majka počinje starjeti...« Ah, ovim je riječima gotovo već priznao, da svojoj prošlosti kani okrenuti ledja... I na čas se nemoćno zagleda preko vode, da potraži obranu, zadovoljštinu pred djevojkom, osvetu za njenu samilost.

I gle, ideja o radničkim stanovima, koja mu je čas prije prohujala glavom, bila je još uvijek sasvim u blizini i ova ga je žena podsticala, da je prihvati i da se posluži njom.

»Uostalom«, opet će on i naglo se osmjeli, da joj pogleda u oči — »već sam se odavno imao da povratim kući. Dosad sam samo propovijedao i pisao, što bi drugi morali činiti. No da li i sâm što vrijedim, toga zapravo nisam nikad pravo znao«.

»Gle — to zvuči vrlo zanimljivo«. Ona ga napeto pogleda.

Erik Evje nije nikad kasnije zaboravio časova, koji su sada došli. Kako je osjetio kao brutalnost, što sad ovdje razotkriva ideju, koja mu je dosad bila samo daleka, slatka sanja i koja još nije bila ni promozgana, ni gotova. Bilo je to gotovo, kao da joj je pokazao nagu ptičicu, koju bi ona s porugljivim smiješkom mogla ubiti. Glas mu je bio isprva gotovo preklinjući, kao da je moli, neka ga štedi. — I kako mu je onda ona pritekla u pomoć sitnim napomenama, koje su ga prožimale sve većim samopouzdanjem, tako, da su mu zasnovani radnički stanovi porasli u duhu u nešto prirodno i veliko. Da, gotovo je slavio pobjedničko slavlje, dok joj je predočivao, kako su se u njemu svi prevarili, pa da se i ona može ostaviti svoje samilosti. On se još uvijek nije okanio svojih ideala, pa se i ne vraća kući kao razbijeni brod.

»Pa to je divno, gospodine Evje!« probije iz nje vedri zanos. »Želim vam u tome mnogo sreće!«

I kako se ovo gorko pobjedničko slavlje pomalo prometnulo u sretnu radost, jer se on u njenim očima uzdigao. — On nehotice pogleda za dvjema čelično-modrim pticama, koje su daleko zaostale. — Ti dobrostivi, veliki Bože, kako je lijepo bilo od nje, da je došla k njemu i oslovila ga. Činilo mu se, kao da ona izvlači tok njegovih misli iz vlažna podruma. Dakle zbilja, njoj se ta ideja čini divnom. Postao je sve živahniji. Bio je presenećen, kad je čuo svoj

vlastiti smijeh, pa je naglo otvorivši oči, bacio pogled najprije na nju, zatim preko mora i kliknuo: »Pa ovdje je, kako vidim, ljeto«.

Ona se nasmije. »Dakako da je ovdje ljeto. Smije li se pitati, zar vi toga još niste opazili?«

Inga se Rud uistinu radovala, što se napokon ipak odvažila, da mu se približi. I kako je stajala, slušala ga i gledala, pričinjao joj se on mješavinom čovjeka i uspomene na nešto posve drugo. On joj se sad činio sasvim kao nekada, još uvijek jednako nespretan, jednako prožet svojim osnovama, jednako zanemarene spoljašnosti. Upravo to ju je sve više prenosilo u one sunčane, nezaboravljene godine.

I nove krajine besprekidno odmiču mimo njih sa sivim ili šarenim zdanjima, koja se s obje strane gube na obroncima, dok ne iščeznu u onom modrom sunčanom uzduhu. Borici počivaju tako tiho, kao da u njima nikad nije odjeknuo ni jedan hitac. Ovdje vani, na širokom, mrtvom fjordu, pričinja se parobrod tako samotan i čudesan. I ovdje su ljudi pred hiljadu i hiljadu godina krčili i gradili, ali ne vidi se više ni jedna ruševina, ni jedan spomenik. Ne ostavivši za sobom drugo, nego nekoliko razasutih brazda obradjene zemlje, odselile se stotine pokoljenjâ netragom u ponor vremena.

»Ona je još uvijek kao i — nekada«, pomisli Erik i pri tom osjeti, kao da se pomladio i kao da ju je prvi put sreo. Njeno je lice sačuvalo ružičastu boju, imala je još uvijek one iste krasne, tamne obrve, onu istu crnu, poput svile mekanu kosu. No oko očiju ležali su joj sad laki tragovi mnogih suza. Dakako, on je poznavao njezin udes i znao, što je to značilo...

U taj mah pomisli inženjerov par, da bi bilo vrijeme, da se nametnu mladencima, koji se očevidno vrlo voljko osjećaju. No tek što su im se priključili, već je inženjer počeo pripovijedati o sebi radosnu

novost. Dobio je naime državnu štipendiju i na godinu će poći u inozemstvo.

»A pomislite samo, i ja ću s njim na put«, pridoda supruga sva blažena.

To je za njih dvoje, dakako, bilo vrlo lijepo. No Erik i Inga Rud u taj se mah brzo pogledaše, kao da su iskinuti iz zajedničke radosti.

Dotle se s Evjevca približavala alejom kočija. Na kozliću je sjedio mladi Lars Brovold, a u kočiji gospodja Asta s napetim i neispavanim licem. Od časa do časa pogledavala bi preko zaliva, odakle se primicao parobrod sa zapjenjenim valom oko prove. I kad je kočija napokon zakrenula prema pristaništu, brod je upravo bio pristao uz most. Ali Asta Evje nije bila kadra da sidje s kola, nego je napeto promatrala putnike, koji su počeli preko mosta izlaziti na kopno. Zar on nije medju njima? Srce joj zadrhta. Možda onaj blijedi, bradati muškarac u zimskoj kabanici... ne, ne, nije...

»Dobar dan, majko!« pozdravi je sin.

Inga Rud našla je mjesta u inženjerovim malim kolima, jer njena nisu u pravo vrijeme stigla. No kasnije je više nego jedanput požalila, što nije pošla pješke.

Kola se lagano spuštahu niz obronak, kad gospodja Rein zapita: »No Inga, što pripovijeda Evje?«

I gospodin Rein radoznao pogleda Ingu. Djevojka je znala, da je ona jedina, kojoj je Erik povjerio svoje osnove, pa bi ih rado pohranila kao tajnu. Ali ju je nagonio u bijes ironički posmijeh inženjerov. Ta Erik Evje svakako vrijedi, koliko i Rein i da mu to pokaže, uze mu pripovijedati o radničkim stanovima. Kad je svršila, napeto je iščekivala dojam. Što će reći?

»Što kažeš na to, Ingvalde?« zapita i gospodja Rein, obrativši se prema mužu.

Inženjer se na čas zagleda pred sebe i nekoliko puta zapucketa bičem. »Na neobradjenom zemljištu

na Evjevcu«, proiznese on napokon — »mora da je onaj komad uz rijeku, zar ne?«

»Jest«, odgovori Inga — »izrekom je taj komad spomenuo«.

»Hm«, a za čas doda: »To je svakako kobno«.

»Kobno?« začudiše se obje dame.

»Nažalost. Na ovom se zemljištu ne može nitko naseljavati«.

»Kako? Zašto ne?«

Dosad se činilo, da se inženjer šali, no sad on ozbiljno nastavi:

»Kad vam ja tako kažem, onda uistinu ne može biti drugačije. Prošle smo godine kušali, da onuda povučemo novu željezničku prugu, ali smo se morali toga okaniti. Ondje naime ima u tlu vodene ilovače. Cijela okolica stoji kao na vulkanu. Kad se iskrči šuma, koja je dosad držala brežuljke i kad se grabama probije rupa u tanki sloj zemlje, onda treba samo jedna jesenska ili proljetna poplava pa će se cijela Evjeva kolonija survati u fjord. Zato bi bilo neoprostivo osnivati ondje naselja, pa makar i samo nekolicini bijednih radnika«.

Obje žene na čas zašutješe. Znale su, kakva je to ilovača. Ova podmukla, tekuća, muljevita tvar, koja može vrebati i pod najljepšom oranicom, otplavila je već mnogi zamak, često i cijele općine u ovoj okolini u fjord ili ih poput ponora progutala i survala u unutrašnjost zemlje.

»Ah, Bože sveti!« uzdahne napokon Inga.

»Ah, tebi je, Ingvalde, uvijek neoprostivo, kad tko želi učiniti kakvo dobro«, reče napokon malo gorko gospodja Rein.

»Napokon, što se to mene tiče?« reče inženjer s tihim smiješkom. »Mi i onako doskora putujemo, pa prema tomu uistinu ne ću smetati filantropskim nastojanjima gospodina Evja«.

No Inga je Rud sjedila nijemo i ukočeno zurila postrance. Činilo joj se, kao da su njene najsunčanije uspomene, koje su danas oživjele, opet potam-

njele. I činilo joj se, kao da Erik Evje ide u susret velikoj pogibli.

Da ga upozori? Ne, to bi ipak bilo odviše bezdušno.

IV

Erikov je povratak protekao zapravo sasvim drugačije nego što se on bojao da će proći.

Sastanak na brodu, nove osnove, koje su postale tako živahne, sve ga je to proželo novom sigurnošću i novim samopouzdanjem. U tome, što je svoju majku zagrlio, nije bilo ni trunka poniženja i on se mirno mogao radovati, ugledavši prvi evjevački brdeljak. Daleki šum slapa budio je u njemu mnoštvo uspomena iz djetinjstva, a te su danas bile tako vedre, kao nikad prije toga.

A ondje, gle! Ondje je ležao posjed i talasao se prema njemu.

I napokon je obilazio velikim sobama na Evjevcu. Tu je ipak bilo drugačije nego u onoj izbi na tavanu s izgledom na zadimljene krovove i dimnjake! Toliko prostora, toliko svijetla! Te su sobe bile otvorene prama nebu i fjordu. »Kako si dugo izbivao«, slušao je sa svih strana pozdrave. »Sve ovo može biti tvoje. Oranice, šume, konji, zdanja i namještaj, srebro, sve, sve«. Je li sve ovo istina? I u njemu nabuja neki nepoznati prijatni osjećaj: radost posjedovanja. Ovdje će se moći ugnijezditi kao u učvršćenoj tvrdjavi, tu ne će moći ni jedan Mogstad protiv njega agitirati i nadglasati ga.

Hodao je iz jedne prostorije u drugu, dok odjednom u sobi na uglu brzo ne stane i protare oči. Što je ovo? Činilo mu se, da ondje na sofi za okruglim stolom vidi oca, kako sjedi i uz čašu raspravlja sa seljacima, s kojima je htio sklopiti neki posao. »Nesmisao«, pomisli on i brzo istrča napolje. Sad nije na to trebao misliti. Pored toga je majka pecaru

žeste prodala nekom dioničkom društvu. Bila su to na Evjevcu druga vremena i drugi običaji.

On izidje na verandu i nagne se preko verande. Trava i cvijeće visoko je rasla oko stabala jabukâ, kojih se ružičasti cvat odvajao od ljetno-modrog fjorda. Sve je mirisalo morem, a iz vrta je strujala bujica miomirisa. A ondje dalje, izmedju voćaka, turao je sjedobradi čovuljak tačke. Erik ponovo osjeti ubod. Zar je to — on?

»Zacijelo si ogladnio i ožednio«, reče gospodja Asta i donese mu na poslužavniku veliku čašu mlijeka. Ona se još uvijek nije odvažila, da ga zapita, kako dugo kani ostati kod kuće.

»Majko, tko je onaj čovjek?«

»Per Tröen. Zar ne poznaješ više našu služinčad?«

No gospodja Asta ne opazi, kako je Erik stisnuo usne, kao da ga je naglo zabolio zub. Per Tröen bio je naime otac one Oline, koja je sjedila u tamnici i kod kojega se odgajao Erikov sin. A on je eto ovud obilazio i vršio svoje dužnosti kao i prije. »Kako ćeš se prema njemu vladati?« zapita se Erik i nehotice začuje Mogstadov porugljivi smijeh.

»Sad ćeš valjda neko vrijeme provesti kod kuće?« oglasi se oprezno majka. Nije se usudila, da ga pri tom pogleda.

Odgovor ne dodje odmah i ona je morala sjesti na obližnju slamnu stolicu, jer je drhtala od uzbudjenja. Iščekivala je odgovor kao udarac u glavu, ili... ah, sad će se odlučiti...

»To, draga majko, još ni sâm pravo ne znam. Zapravo sam mislio«... on poče žurno hodati goredolje... »mislio sam zapravo, da ostanem ovdje, dok me budeš trpjela«.

»Erik!« zastenje ona, ali nije mogla ustati i oviti oko njega ruke. »Erik!« ponovi ona i zadrhta od radosti. »Zar uistinu?«

»Majko!« — On ponikne očima i zagleda se pred sebe. »Reci mi — da li je Bertil Sveen još neoženjen?«

»Što?« razrogači ona oči od čuda, što nešto tako neznatno kao ljubavni dogadjaj španov može — sada postojati.

Erik morade ponoviti pitanje, pa pri tom napeto pogleda majku.

»Ah... Bertil... dakako, s njim je još uvijek onako, kako je i bilo... No zašto me to pitaš? Ta dodji ovamo, Erik!« Ona se kroz suze smiješila.

I kad je pristupio k majci i poljubio je u oba obraza, razbudila se u njemu neka posebna radost, što špan još uvijek nije tako daleko dotjerao, da bi se mogao oženiti. Prema tomu nije njegova osnova, da mu pomogne, ipak zališna. Početak je njegovog pothvata zajamčen.

Naredni dani nisu u majčinoj kući prošli bez sitnih, neprijatnih dojmova.

On ne bi mogao sačuvati svoje raspoloženje, da nije kao protutežu imao svoje osnove o radničkim domovina. Ove su ga pratile poput neke blage sile, koja ga je vodila za ruku i govorila mu: »Budi samo miran. Kad tu stvar privedeš u život, sve će biti u redu«.

Čuo je, kako je majka povela parnicu zbog prava ribarenja na lososе na obali i nehotice je ugledao pred sobom poslom izmorene ljude u malim kućercima na grebenastoj obali. Njima je to ribarenje značilo pola života. I to im je majka htjela oduzeti, a zakon i gradjansko društvo već će joj poći na ruku. Zar da on preuzme parnicu i dalje ju povede? Ili da majku ostavi na cjedilu? Još užasnije mu je bilo, kad mu je majka jednog dana pripovijedala, da namjerava otjerati jednu služavku, koja ima da rodi već drugo nezakonito dijete. »Prvi put još sam je požalila«, reče ona — »pa sam je zadržala. Ali eto ti nje sada, da mi natovari još jedno derište. To je ipak previše. Ah, ta današnja služinčad!«

»Pa to je isto, što se dogodilo i s Olinom«, pomisli Erik. Otac služavkina djeteta bio je uostalom mladi Lars Brovold, koji je u kući služio. »Možda

joj je obećao, da će je uzeti za ženu, — kao ti onda? Hoćeš li dopustiti, da se ova djevojka sada otjera?«

A ipak — zar da se odmah počne opirati majci, kojoj je zadao toliko briga i koja ga je sada dvadeset puta na dan obasipala svojom ganutljivom brižljivošću? Ta ona kao da ništa drugo i ne čini, nego samo razmišlja, kako bi njega mogla obradovati. A to mu je nakon svega, što je proživio, bilo tako neiskazano prijatno! Kad je govorila s njim, činila je to tako nježno i oprezno, da je on i nju nehotice morao štediti, poljubiti u oba obraza i kazati joj, da ona u svemu ima pravo.

Zasad je baš mogao malo da i otpočine — da zaboravi na sve ono crno, iz čega je dolazio — mogao je samo spavati, jesti i sasvim tiho obilaziti imanjem, dok se ne sabere.

»Kad se jednog dana latiš posla — odmah će sve biti u redu«.

No zasad je još mogao u svojoj sobi lijegati na počinak, gdje je nekad spavao s bratom. Otvarati prozor prema svijetloj ljetnoj noći i puštati povjetarac s fjorda da se poigrava sa zavjesama, dok ne zaspi. Buditi se kasno prije podne u suncem obasjanoj sobi i gledati majku, kako stoji uz njegov krevet, pa u svježe uglačanoj opravi i smiješeći se donosi svomu sinu kavu. Zatim cijeli bogovetni dan šetati se i nigdje ne nalaziti neprijateljâ. Ležati na suncem ugrijanom obronku, zuriti u nebo i more pa puštati vrijeme, neka mirno odmiče. Iza onih brdina ima doduše grad, a u tom gradu živi dvoje ljudi, koje... Nesmisao. »Želim vam u tome mnogo sreće, gospodine Evje«. Bilo bi bolje da razmišlja o tome, da li bi posjetio njene roditelje? »Zar ne bi i ti mogao biti sretan u ljubavi?« A u toploj travi cvrče cvrčci, sunce mu grije zaklopljene vjedje, a slap i rijeka pozdravljaju dan... svojom pjesmom...

Kad bi polazio s majkom livadama i poljima i ona nastojala, da ga uputi u domaće prilike, činilo

mu se, kao da ona sve više privlači k sebi sve njegove misli, dok se napokon nije ondje sasvim udomio.

Samo da nema tih uspomena!

No svakim je danom osjećao u povjerljivoj majčinoj blizini sve veće pouzdanje. Kako je ona zdravim pogledom posmatrala sve poslove, kako je bila jaka i neumorna, uvijek na nogama, s hiljadu misli u glavi, u isti mah kod zakupnikâ i nadničarâ, za čas već u pisarni, gdje su agronom, upravitelj i šumar primali njene naloge, zatim opet u kuhinji i smočnici, uvijek jednako puna života, bez obzira na to, da li grli ili se smije. Što je ona sve preturila i koliko je morala raditi, pa je ipak još uvijek ostala tako mlada.

Jednom dodje majka sa škarama i prisili Erika, da sjedne. »Čuješ, sad već ne mogu dulje gledati, da mi ovako bez zanimanja hodaš po kući«, reče ona.

»Sutra šišamo ovce, a danas je na tebi red. Mladić, koji doskora ima da podje u prosce... pfuj«.

I dok je sjedio pod škarama, reče: »Zacijelo će biti dvadeset godina, otkako si me, majko, posljednji put šišala«.

»Kao da je prošlo već i trideset«, odgovori mu ona.

Njen humor i marljivost prelazili su i na njega, pa je počeo majci pomagati. Sjedio je na očevu stolcu u pisarni i pisao mjesto nje, a zakupnicima i nadničarima odnosio je njene naloge. I malo po malo, kako je primao iz njenih usta pouke o gospodarstvu, potkrao se neopazice u njega osjećaj, da je ovako ipak najbolje i da sve mora ovako i dalje voditi.

Osjećao je, kao da je i sâm pošao tim stopama, zatisnuvši oči pred svim, što ga je mučilo. I podjedno je naslućivao cijelo podzemlje misli, koje bi najvolio prekriti poklopcem i tek rijetko bi dopirao do njega i prodrmao ga glas: »Kuda to vodi? Zašto nikad ne govoriš majci o svojim osnovama?«

Bože dragi, zar ne bi i on smio uživati malo mira?

Jednog je dana pratio majku u pohode okolišnoj gospodi i kad su se približili dugim, žuto oličenim zdanjima kuće kotarskoga liječnika, burno mu zakuca srce, napeto iščekujući, da li će vidjeti Ingu Rud?

Nije bila kod kuće. Ali kad su se povezli odande, držao je Erik, da jasno razbira njen bljesak s jednog prizemnog prozora. »Ona dakle ne će da se sa mnom susretne«, pomisli on. »No dakako, to sam mogao i slutiti«.

Bilo mu je malo teško, da se opet vrati na Evjevac. Činilo mu se, kao da je ona zlatna ideja, koja mu je bila svakidašnjom utjehom, izgubila svoje krasne tamne obrve.

»Nitko ne mari za mene osim majke«, pomisli on — »pa zar da se oprem njoj?«

Ako je itko ovih dana bio sretan, bila je to zacijelo gospodja Asta. Da bi Erik mogao biti u svemu tako razborit i pokoran, tomu se nije ni u snu nadala. No ipak bi je uvijek, kad bi njega prevladala mučaljivost i sjeta, podišao neki tajni strah, da bi joj sin mogao naglo opet otputovati.

»Da mu samo mogu predati posjed«, mislila je u sebi. »Onda bi se oženio i zacijelo smirio«.

Slično je mislio i Erik. I jednog se dana odvezoše k javnom bilježniku, da urede papire. Kad su se vraćali, bio je Erik gospodar Evjevca sa svim šumama i tvornicama, koje su pripadale dobru. Gospodja Asta odahne. Napokon je njen jedinac bio čvrsto svezan s njom i s posjedom. Bilo joj je doduše malo čudnovato, kad je sve predala iz svojih ruku, ali zasad će i onako ostati sve pri starom, a to je napokon glavno.

Kad je Erik sutradan išao poljima, da pogleda žito, bilo mu je nekako čudnovato pri duši. Sad je on ovdje gospodar! Sve ovo je njegovo. I opet je razbirao glasove iz podzemlja, koje bi najvolio prekriti poklopcem; bile su to uspomene na njegove govore i članke protiv privatnoga posjeda. »Da li je to mo-

guće?« pomisli u sebi i morade da protrlja oči. »Zar je ova zemlja, kojom stupam, danas uistinu moja? Jučer još nije bila. Zar si je, Erik, ti orao i okopavao, da je sad odjednom tvoja? A onih dvanaest konja, što ondje pasu — možeš sada ubiti ili prodati ili zlostavljati ili upotrebljavati, sasvim po miloj volji. Ovako je dakle ugodno posjedovati!«

Jednako mu se dešavalo, kad je došao u pilanu, gdje su se vrtjela kolesa i ljudi se u najvećoj zaposlenosti motali oko balvanâ i dasaka. Tu se morao pitati, zašto onaj slap sad odjednom tjera za njega kotače i zašto se ti radnici u znoju lica svoga muče, da baš za njegov džep privredjuju. »Sam nisi ovdje ni jednog sata proveo u radu, nisi ni prstom maknuo, da se sve to pokrene, a ipak... ipak — — šta si ono nekad pisao...?«

Tako se otpočeo Erikov život u ulozi velikoga posjednika. Više nego jedanput podilazio ga je stid, no često je i odgonio od sebe slične misli, — kao da se opet pred njim pojavio Mogstad i htio ga iz ovog položaja potisnuti. Bože, ta on je ovdje htio poboljšati mnoge zle prilike, a onda... radnički stanovi...

No sada, kad su mu napokon bile slobodne ruke, da oživotvori lijepu svoju namisao, sad ju je sve više odgadjao. U doba, dok još sâm nije ništa imao, bilo je lako dijeliti zemljišta. Ali sada? Kroz nekoliko je sedmica uvidio, da su zemljišta, šume i pothvati nekog čovjeka više od mrtvoga posjeda, da sve to skupa sačinjava njegov dom i da s vremenom postaje sve više česticom njegova bića. Ovdje je nakon gorkih poraza u svijetu napokon doživio zadovoljštinu; ovdje je on bio gospodar i mogao je bičem odagnati Mogstada, ne dopuštajući nikakva glasovanja. Ovdje je imao proživjeti ostatak života poput svojih otaca. Kad bi štogod dao od domaće grude — majka bi to osjetila, kao da joj kidaju živo tijelo. A i sâm on...

Pa onda reforme! Sad mu se ponovo objasnilo, kako je mnogo lakše pisati novinske članke o reformama nego ih provoditi. Bila je njegova poštena namjera, da radnicima povisi nadnicu; ali pošto je stvar raspravio s gojaznim, ridjokosim nadzornikom šuma, morao je napokon iskusnom činovniku dati pravo. Sad nije za to pravo vrijeme. Šta više, on se morao sprijateljiti i s tim — što je po njegovu mišljenju bilo najružnije u očevu poslu — da dalje kupuje seljačke posjede i krči šume. Nadzornik šuma dokazao mu je, da je to jedini put, da se uzmogne namaknuti drvo za pilanu. Da, i tako se sve moralo nastavljati — barem zasad.

Ovaj golemi rad bio je poput velikoga stroja, koji je nepokolebivo nastavljao svoj posao. Nitko nije imao odvažnosti, da u nj dirne i promijeni i najmanji kotačić, iz bojazni, da se sve ne poremeti.

Upuštati se u lakomislene stvari i ponovo ostati bez skloništa? Ne, to nikad više!

Ali kuda sve to vodi, Erik Evje?

Uto se dogodi jednog jutra, dok su u dolini zvonjela crkvena zvona, da je on vani na polju nabasao na ostatke temelja nekog seoskog kućerka. Erik naglo stane i odvrati lice kao da je ugledao sablast. U duši mu odjednom živo iskrsne onaj dogadjaj, kad je otac kupio ovaj posjed na dražbi. Vidio je seljaka, kako sa ženom i djecom praznih ruku odilazi, jer ga je upropastio i bacio njegov otac na prosjački štap. Njegov je posjed pripao Evjevcu i očeva je savjest bila tako mirna, te nije dao ni ruševinâ odstraniti, da uništi uspomenu na svoja djela. »I to si ti baštinio, Erik«, govorio mu onaj dobro poznati glas — »krasnu si baštinu preuzeo! Vidite, dobri ljudi, nisam li vam odmah rekao...?«

Kad se Erik vratio kući, stajala je majka u crnoj svilenoj haljini pred zrcalom u pribivaćoj sobi, u namjeri, da stavi šešir na glavu. »Kuda ćeš, majko?« On se baci na stolicu. »Pa u crkvu«, odgovori ona. I on opazi, da bi ga ona rado zamolila, neka ipak jednom podje s njom, ali je šutjela, iz obzira...

»Kako si blijed, dijete moje«, reče ona i bojazljivo ga pogleda. »Možda ne spavaš dobro na ladanju?«

Erik pokuša da se nasmiješi. »O, kod mene je sve u najboljem redu. Ali upravo sam prolazio pokraj zemljišta onoga susjeda, kojemu... valjda znaš, čiji je posjed prodao otac. Ondje je bila mala djevojčica, dobro se sjećam, zvala se, držim Kirsten, s kojom sam se često igrao kao malen dječak. Bilo je to lijepo, nježno stvorence, uvijek je nosila u kosi crvenu vrpcu. Znaš li možda, što se s tim ljudima kasnije dogodilo?«

Majka odmahne glavom, da ne zna.

»Šteta, što su ti ljudi morali tako potpuno propasti«, ote se Eriku i on pogleda majku, čeznući za odgovorom, koji bi ga umirio.

Majka uzdahne u zrcalo i pri tom sveže ispod podbratka vrpce šešira. »E da, dobri Bog gdjekad oštro kara«, reče ona. »To je bila grešna kuća, vjeruj mi!« I u njenom je glasu ležalo tako iskreno uvjerenje, da je dragi Bog vlastoručno prognao te ljude iz kuće i kućišta, da bi se Erik mogao u isti mah nasmijati i proplakati.

»A sada zbogom!« reče ona s lakim uzdahom i podje prema vratima.

Erik ostade na verandi, gledajući za majkom, koja se u lakiranoj kočiji vozila niz aleju.

»Tako je eto, kad čovjek vjeruje u Boga«, pomisli on. »Onda se može počiniti sve, što te volja... i mirno polaziti na počinak i vedro ustajati. Ali ja... ja, koji sam u svemu sasvim sâm...«

Zaokupila ga neka osobita vrtoglavica, tako, da je morao sjesti. I opet se javiše glasovi iz onoga podzemlja, što ih on u svojoj dnevnoj zaposlenosti nije htio slušati.

»Kuda to vodi, Erik? Zašto se uklanjaš staromu Peru Tröenu? Zašto od stida rumeniš, kad ugledaš služavku Petru, koja će biti otjerana. Zašto se ne laćaš posla, da sazdaš svoje radničke domove?

Zar su svi tvoji mladenački ideali samo prazan zvek? I što ti je sada ostalo?

Radnici, kojima se ne povisuje plaća, zemljište i posjed susjeda, kojega je tvoj otac bacio na prosjački štap, opustošene šume, parnice s ribarima, dionice jedne pecare — to je dakle odsad tvoj život!« On obori glavu i nasloni je na ruke.

»Ti si dakle pristao? I prikovan ovim prilikama, doskora ćeš postati sasvim nalik na oca, i živjet ćeš njegovim životom. A duša — duša će ti komad po komad trunuti«.

Kad se gospodja Asta vratila iz crkve, našla je sina, gdje sjedi u slamnoj naslonjači na verandi s bocom pred sobom. Energična žena zastane kao ukopana. Sjedio je s dogorjelim okrajkom cigare u ustima i tupo joj se smiješio. Bio je pijan.

V

Zeleno obojena splav, natovarena drvom, lijeno odmiče fjordom, što se kupa u večernjem rumenilu, a ovdje-ondje dižu se lagani, modri zamasi vjetra. S velikog dobra Hustada preko fjorda zvoni na večernju i u isti mah odgovara zvono na Evjevcu. Lagani udarci zvona otežu se nekako na isti način dolinom, jer služavka na Hustadu i kuharica na Evjevcu vole, da se ovako mogu preko fjorda malo ispripovijedati. Vani na poljima, gdje se već počela kosidba, prekida se posao, konji se isprežu i zavezuju, a služavke prebacivši preko ramena grablje, vraćaju se prve kući.

Mladi Lars Brovold nije se žurio, jer je htio da ostane zadnji. Nije htio da s drugima sjedi za stolom, jer su u posljednje vrijeme zadirkivali u njega zbog Petre. No sad, hvala Bogu, ne će više dugo trajati, jer ona mora doskora da odlazi s imanja.

Bio je to snažan dvadesetogodišnji momak svijetle, čupave kose i širokih ramena. Svi su derana

voljeli, jer je uvijek bio veseo, bez obzira na to, da li je bio u teškomu poslu, ili je na guslama svirao na ples ili pak pjevao vesele pjesme, držeći djevojku na koljenima. Medju služinčadi na Evjevcu slovio je kao neki junak, jer se usudjivao šaliti i s gospodaricom, tako da su prisutnici držali, da će biti najbolje, ako se odstrane.

On se zaustavi na obronku, otare znoj sa čela i uzdahne preko fjorda. Još mu je uvijek bilo neshvatljivo, kako se o Božiću mogao tako strašno opiti, da je oteturao onoj staroj djevojci. Tko zna uostalom, da li je on istinski otac? A u dolini bila je djevojčica, koja se zvala Kristina i koja je imala najljepši glas u crkvi, a struk vitak kao vrbova grančica. A sada, pošto je on pred cijelom općinom ožigosan, — sad će je zacijelo dobiti Knut Rabben.

Lars Brovold baci se na obronak, otkine jedan klas i poče ga griskati. Ako se sada u jesen javi u podčasničku školu, a o Božiću dodje kući i pokaže se pred crkvom u odori, — ne bi li to moglo opet malo popraviti stvar? Bit će najbolje, da se čestito sabere, dok ne pogodi ono pravo.

Kad je napokon došao u služinsku sobu, bili su već svi za stolom i žlice su marljivo grabile u zdjelice s kašom, dok je crveno večernje sunce padalo na dva duga reda znojnih, navoranih lica. Postolar kraj prozora nije još bio ustao, nego još uvijek nabijao svoj potplat. Činilo se, kao da nitko nije opazio Larsa — i on se tomu radovao — ali potajno se nešto smijalo i tiho govorilo o stvari, koja se nije smjela glasno izreći. Pošto je Lars sa svojom žlicom sjeo na donji kraj stola, razabra, da se radi o gospoštiji. Nešto se moralo dogoditi. Posljednjih dana nije nitko vidio mladoga gospodina, a lice gospodje Aste bilo je zaplakano, no od sobarice iz dvora nije se ništa moglo doznati. Bog zna, što se dogodilo?

Napokon ustane postolar Töger, otpaše kožnu pregaču i uzevši u usta čik, došepesa k stolu. U taj mah dodje iz kuhinje plava služavka s novom zalihom mlijeka, a za njom se provuče kroz vrata neki mali, ridjokosi dječak. Postolar se okrene na kraćoj nozi i segne za malim, koji je još nosio suknjicu. »Ej, dodji ovamo, mali, dobit ćeš kaše«, reče on i podigne ga na ruku. Svi za stolom udariše u smijeh. Dječarac, koji ga se htio osloboditi, poče se derati i u isti čas dojuri iz kuhinje nezgrapna, ridjokosa djevojka, otme mu dijete i izleti napolje, zatvorivši bučno iza sebe kuhinjska vrata. Postolar se s ugursuskim smiješkom naceri. »Pêtro, Bog te ubio«, poviče on za njom — »što ti je stalo, ako ti oduzmemo jedno derište, kad ćeš i onako doskora dobiti drugo«.

Larsa Brovolda obasu tamno rumenilo i kaša mu zape u grlu. Sad će zacijelo doći na njega red.

I uistinu — dok je postolar najslasnije gutao kašu, dobaci onako kao slučajno: »E dakako, Petra previše voli mladjariju«.

Sad se sve smijalo i pogledavalo na Larsa. A mladić je htio barem starom Peru Tröenu začepiti usta: »Barem ti, stari, mogao bi zauzdati svoju jezičinu«, poviče on i udari po stolu. »Ili će se možda tvoja kćerčica udati za gospodina Evja, kad se iskopa z tamnice?«

To je bilo ipak odviše surovo, a da bi se ostali u isti mah usudili prasnuti u smijeh. Sijedome starcu poče drhtati ruka, tako da mu se mlijeko prolijevalo sa žlice. On brzo otare rukom kapljice i reče: »Za moju se kćer ne trebaš brinuti, Lars, ona će dobiti kartu za Ameriku, kad god joj se svidi«.

U taj mah otvoriše se vrata i sve zamukne. U sobu naime udje špan Bertil Sveen. Taj gorostas sa smedjom metlom ispod čeljusti podje teška koraka ravno preko sobe, otvori stari ormar na drugoj stijeni i stavi nešto u pretinac. No čim je pao kosi poklopac, svi opaziše, kako se pomolila neka fotografija. Bila je ukladana u unutarnji dio poklopca i svi su znali, da je to djevojka s druge strane fjorda, s kojom je on već petnaest godina bio zaručen. Tim se je zarukama svatko rugao. No Bertil je izgubio sav svoj

*

uštedjeni novac, jer je jamčio za svoga brata, pa je još uvijek morao za njega otplaćivati dug. Tako se odgodilo vjenčanje, jer ostarjeli momak i ostarjela djevojka nisu imali novaca, da osnuju kućanstvo.

»Kako je s tvojom miljenicom?« zapita Lars Brovold, da odvrati pažnju od sebe. No svi ga oko stola, razrogačivši oči, pogledaše, kao da misle reći: »No sad se pazi!«

Bertil se pričini, kao da nije ništa čuo, zatvori ormar i lagano pristupi stolu, gdje sjedne na pročelje. Zatim segne preko ramena za svojom žlicom, koja je stajala u udubini balvana na stijeni, rukom je otare i poče jesti.

U niskoj sobi, koje su prozori bili još zasjenjeni loncima sa cvijećem, postade domala zagušljivo. Sunce je još bacalo preko poda crveni mlaz svijetla, a iznad stola s mlijekom i kašom zujali su rojevi muha, koje su neprestano sjedale na oznojena lica. Djevojke odlagahu jedna za drugom žlicu, ustajahu s tihim uzdahom i odlažahu od stola, da prebace rubac preko glave.

Uto se opet otvoriše vrata i sobarica iz gospoštijskog zdanja pomoli svoju plavu glavu: »Mladi gospodin želi govoriti sa španom«, dobaci ona u sobu, povuče glavu i iščezne. Svi se oko stola pogledaše, kao da bi to imalo nešto sasvim neobično značiti. Sad će se odmah doznati novosti od gospoštije.

Bertil zagrabi i proguta još nekoliko punih žlica prije nego što će otkrenuti glavu. »Ta-ako?« promrsi on napokon. Pošto je još dosta dugo jeo, otare on dlanom žlicu i stavi je na svoje mjesto na stijeni.

Kad već mora gospoštiji, bit će dobro, da se malo uparadi. I kad je za pol sata prelazio preko dvorišta, zataknuvši palac u džep od prsluka, bio je oprao lice i ruke, te navukao druge hlače.

A Lars Brovold stajao je tiho u svojoj komorici i brijao se, iako nije imao mnogo da struže. A pošto je i s tim bio gotov, obuče svoje stajaće odijelo, zatakne novu, lijepo osvjetlanu lulu u džep od prsluka,

na plavu tikvu natakne modru kapu i podje bijelim pješčanim putem prema zalivu.

Večeras je i onako bio slobodan, a u sebi je naslućivao, da bi danas netko mogao doći u sitničariju, jer danas dolazi pošta... Ondje bi ona lijepo mogla doznati ono o podčasničkoj školi.

I doista, imao je sreće. Tek je kratko vrijeme prosjedio na trgu, kad opazi nju, kako se s nekoliko drugih približuje cestom odozgo. O ruku je objesila košaru, a bila je u tamnoj haljini sa crnim rupcem. Po koracima i po slobodnoj ruci vidjelo se, da joj se žuri. Ej, da još zna, tko ondje sjedi.

Dakako, slučajno se desilo, da je on stajao upravo kraj tezge, kad je ona ušla u trgovinu. Ugledavši ga, ona malo porumeni. On se požuri da kupi zamotak bonbona, duhana i žigica, jer nije htio da stoji, kao da baš nju čeka. »Ne će li ti se od ovoga smučiti?« reče ona odjedanput i pogleda zamotak duhana. On se osjeti sav blažen, što ga je oslovila, ali se učini važan i reče, da je već davno odmaklo vrijeme, kad je bio tako malen deran. I opet se zgodno desilo, da je on, kad je ona odlazila, bio takodjer gotov i baš htio da podje.

Smio joj je ponijeti košaru i oboje krenuše skupa na put. On opazi, da je ona jedina u općini, koja nije opaljena od sunca. Na ustima je imala malu brazgotinu od pada kod klizanja na skima, iz vremena, dok su još zajedno polazili školu. Svaki put, kad bi joj on što rekao, ona bi ga postrance pogledala i tiho se nasmiješila. »Ah, molim te!« reče mu ona i pokuša, da bude ozbiljna — »to su sve gluposti«. — »Nisu, istina je, kako mene vidiš, da ovdje stupam«, gorljivo će on, premda nije ni znao, što zapravo brblja, već se samo radovao, što smije ovako kraj nje hoditi.

Ali što se dogodilo sa španom, kad je došao u glavno zdanje?

Po svome običaju pokuca on tiho na vratima pisarne i lagano udje. Ondje je sjedila gospodja Asta,

prekrstivši ruke u krilu i zureći pred sebe. No skočila je odmah na noge, kad je čula kucanje. »Što je, Bertile?« Špan napokon proiznese, da je mladi gospodin poslao po njega. Sad se stara gospodja nemalo začudi. »Što to ne govoriš, Bertile — tako, tako, dakle je poslao po tebe? No onda samo podji k njemu i pokucaj«.

Ona ostade stojeći, i napeto osluškujući Bertilov teški korak, kojim se penjao uza stepenice. I uistinu ključ se u ključanici okrenuo i špan ušao. Zašto baš on? Što to znači? Ona je čekala i čekala, dok se Bertil vrati, ali je sat na zidu odbio i — još jednom odbio. Što se to gore dogadja?

Kad je Bertil ušao k Eriku, zapahne ga neprijatan zadah duhana i pića. Krevet je bio nespremljen, u praoniku stajala zamazana voda, a sam Erik stajao je nasred sobe u košulji i hlačama. Zagledao se u Bertila, ne odgovorivši mu na njegovo »dobar veče«. Zurio je u njega, kao da želi ispitati, da li će ga ovaj čovjek doista spasiti. Jer sada se moralo odlučiti. Neka se sruši cijela kuća, majka neka sidje s uma, a otac neka se okrene u grobu, — no ako želi da uzmogne podnijeti život, mora opet steći malo samopoštovanja.

I u tom mu je času bilo pri duši kao čovjeku, koji se utapa, pa se hvata za slamku, da se održi na površini. Da li je ovo jače od slamke?

»Sjedni, Bertile«, reče on napokon, a sam podje do sofe, gdje legne, podvivši ruke pod zatiljak. Bertil sjede na stolicu, koja se činila odviše malenom za ogromnog čovjeka.

»Možda gospodinu nije dobro?« pokuša progovoriti špan, da ipak nešto kaže. Erik ne odgovori, nego na čas zaklopi oči, da se sabere. Džepni je sat na noćnom stoliću probijao tišinu.

Napokon uzdigne vjedje.

»Kako dugo služiš kod nas, Bertile?«

»U jesen će biti ravno dvadeset i pet godina«, odgovori špan u nemalom čudu. Da mu možda ne će otkazati?

»Ne misliš li se ti ženiti?«

Stari se neženja nasmiješi i zbuni, no za čas odgovori, kao da govori svojim prstima: »Ah, već sam star za te poslove«.

Erik se morao nasmiješiti Bertilovoj zabuni. Znao je, da ova vrsta ljudî govori radije o svemu nego o stvarima svoga srca.

»Da li je istina, Bertile, da si prije pet godina imao dosta prištedjena novca, da osnuješ svoj dom, ali si cijelu svotu izgubio za svoga brata?«

Bertil ispruži jednu nogu daleko od sebe. »Da — to je nažalost istina«.

»I od tog ste vremena ti i tvoja odabranica čekali punih deset godina, dok ne umre njena majka? Starica se tvrdokorno protivila, da podjete jedno za drugo, a djevojka je nije htjela ostaviti, jer stara nije mogla iz kreveta«.

Bertilovo grubo lice porumeni. No nakon kratkog skanjivanja prizna, da je i to istina.

Dok se Erik ovako bavio Bertilovim prilikama, zaokupljao ga neki osobito prijatni osjećaj. I kad je napokon htio da progovorî o velikoj svojoj osnovi, osjećao je u nutrini neki žar kao da ga osobno zaokuplja velika sreća.

»Slušaj, Bertile«, — glas mu je drhtao, pa je nehotice morao zaklopiti oči — »mi smo ti ovdje na Evjevcu mnogo zahvalni. Da si kroz dvadeset i pet godina službe imao samo pedeset kruna godišnjeg doplatka, bila bi to s kamatima lijepa svota. A sad bih te htio pitati, ne bi li mjesto toga primio komad neobradjena zemljišta. Mi imamo u dolini dosta neobradjena zemljišta, a ja ne dospijevam da ga obradim. Gradjevnog i gorivog drva možeš naravno nasjeći u evjevačkoj šumi, i ako u početku želiš ovdje stanovati i za našim stolom jesti kao i dosad, a sâm za sebe raditi, možeš to mirno učiniti, a kod kosidbe bi nam bez tebe bilo i onako vrlo teško. Ako tvoja odabranica želi, da se odmah preseli k nama, možete ovdje održati svadbu, a kad prodje žetva, pomoći ćemo

ti, da ti do zime bude kuća pod krovom. No, što veliš na ovo?«

Brzo je govorio, kao da ga riječi pale u ustima, a sada je otvorio oči. Bilo je izrečeno. Duboko odahne, kao čovjek, koji se odvažio na smion skok, pa se zdrav i čitav vraća kući. Sad se, eto, dogodilo! Ne može se opozvati. Sad više nije istina, da je on kukavica — ne, nije istina!

Nastade odulja počivka; Bertil je sjedio smiješeći se poput čovjeka, koji pravo ne shvaća. Da nije mladi gospodin bolestan, ili nakićen, ili se samo šali? Bertil ustane, prevuče žuti čuperak kose na drugu stranu i činilo se kao da misli otići... ili ovdje ostati... ili sjesti... ili nešto reći. Smiješak u jednom kutu usta rastegao se pomalo u sumnjičanje. No napokon predje špan lagano sobom, pristupi k prozoru, da — kao i uvijek, kad je o nečemu morao duboko razmišljati — baci pogled preko fjorda, prema kućerku, gdje je stanovala Ingeborg.

Erik se uznemiri. Zašto taj čovjek ne odgovara? Još bi samo trebalo, da ga odbije. To bi mu bilo, kao da ga bode nožem. Onda bi mu bilo uzalud sve ono grčevito upinjanje, dok se na ovo djelo odlučivao.

Napokon Bertil zakašlje i okrene se prema njemu. »Dobro, ali« — promuca on... »Što... koliko bih morao platiti...?«

»Ništa, Bertile. Držim, da si kroz dvadeset i pet godina dosta platio. Možda ćeš dobiti i susjede«.

No Bertil još uvijek nije bio načistu, ne radi li se o kakvoj varci.

»Da budem... zakupnik?« pokuša on nesigurno.

»Ta ne, do bijesa!« Erik se uznemiri, te morade ponovo razlagati, kako će Bertil dobiti na dar dvadeset jutara zemlje kao nagradu za dugo i vjerno službovanje. »No možda ti toga i ne ćeš, Bertile?«

Nova počivka.

»Kako ne bih htio?« Bertil se ipak morao nasmijati — kako ne bi htio!

Gospodja se Asta načekala, dok nije začula Bertilove korake, kako lome stube. Ona otvori vrata i dade mu znak, a on lagano udje u pisarnu. Bože, kako mu lice sja od blaženstva!

»No, Bertile?« zapita ona. Više nije ni trebalo. Špan pristupi, ispruživši prema njoj omašnu svoju ruku, smiješeći se ispod brka. »Moram i ovdje da zahvalim«, reče on. »To je zapravo ipak previše. Bog blagoslovio gospoštiju«.

»No što je, Bertile?«

I špan mucajući i malo zbunjeno ispripovjedi, kakav je dobio dar.

»Zacijelo ga je ponudio rakijom«, pomisli gospodja Asta. »Gle, gle, Bertile«, reče ona glasno i oštro ga pogleda — »dakle si se domogao kuće i kućišta?«

»Dvadeset jutara zemlje u dolini«, nastavi Bertil — »a ne trebam plaćati zakupnine. Tko je ikad takvo što čuo? Milostiva to zacijelo već zna?«

»Dakako da znam«, reče gospodja Asta s osobitim smiješkom. Najradije bi prilijepila španu zaušnicu. »Ta sjedi, Bertile, i pripovijedaj mi potanko o svemu«.

Kad je špan napokon otišao, morala je otvoriti prozor, da odahne. I sada ostade sjedeći kao i prije, s rukama u krilu i nemoćno zureći pred sebe u zemlju.

Bilo je već pred ponoć, a Erik je gore još uvijek hodao po sobi, u istoj lakoj toaleti, sasvim zbunjen onim, što se dogodilo. Ah, posljednjih je dana živio u vrtoglavoj, maglovitoj mamurnosti, no sad se njegovo nastojanje možda ipak učvrstilo. »Zar je istina?« ponovi on već drugi put. »Da li sam to uistinu izvršio? Da li sam napokon spasio komadić svoga bića?«

Osjećao se kao napolak ozebao čovjek, kojemu je najzad pošlo za rukom, da naloži malo vatre, na kojoj će ogrijati ozeble ruke. I što se Erik više zamišljao u sreću Bertila Sveena, sve više je rasla

vatra u njemu i on se sve više razgrijavao. »Sad on zacijelo sjedi i piše joj teškom rukom pismo. A kad ga stara djevojka pročita, zacijelo će zasukati rukave i pokušati, da napiše odgovor, ha, ha!«

On otvori prozor i nagne se u svježi noćni zrak. Nepokošene livade sagibale se pod težinom rose. Ondje dolje na ružičastom fjordu ležala je suprotna krajina i odrazivala se sa svojim tamnim šumskim brežuljcima, zelenim obroncima i bijelim zamcima, što spavaju. Ondje dalje sprijeda spustilo se samo nebo u provaliju crvenih, suncem razgrijanih oblačića, koji izviru iz dalekog, modrikastog ponora. A iznad svega toga letjela je čudesna morska ptica prama obali.

Ali što je ono — da nije možda Bertil, koji juri obronkom prema fjordu? Zar tako kasno? Ta valjda ne će — ne potiskuje li ramenima čamac, da ga rine u vodu? Posred naporne kosidbe žrtvuje on noćni svoj počinak, da sâm ponese Ingeborgi novost. Sad eno vesla preko crvenoga zrcala, a vesla mu zadiru u zlatne valove.

»Sutra neka spava do podneva!« pomisli Erik.

I sada, kad je htio poći u krevet, kao da se prenuo, kad je napunio čašu whisky-em. Odjednom mu se pričini, kao da ga je netko pograbio za ruku i on nehotice pusti čašu i razgleda se: Što sada? Možda bi danas mogao i bez toga usnuti? On pomisli na ono dvoje, koje će ga još danas blagosivati, te bi najradije bacio čašu kroz prozor. Napokon je postavi na noćni ormarić i zavuče se u krevet. Tu ostade ležeći i bacajući se nemirno, mučen željom za nesretnim pićem. Dok je mogao misliti na Bertila i Ingeborgu, bilo je još kako-tako, ali što će se sutra dogoditi? Nakon toga, što se dogodilo, kako da stupi pred majku? Da li će mu poći za rukom, da po svojoj glavi dalje radi?... Ili... I prije nego što se pravo dosjetio, podigne on ruku i u nekoliko lakomih gutljaja iskapi čašu.

Doskora je ležao opet u istoj omaglici; dolje podno kreveta, dakako, stoje Bertil i Ingeborga i blagosivlju ga, ali mu i kažu, da ne bi smio toliko piti.

Nije li već prekasno, da se toga okani? Može li se još spasiti? »Ta pomozite mi!« zajeca on i moleći zalomi rukama prema onomu dvomu, prema onom dobrom djelu, koje je upravo učinio. »Pomozite mi vi, ako doista nema Boga«.

I ponoć je već davno prošla, sve je utihnulo na kopnu i na vodi, no gore na rubu šume leži pod drvetom Lars Brovold i zviždi prema nebu. Došao je prečcem preko šume, jer je tako veseo, da ne želi nikoga sresti.

Zapravo je imao ovu noć prospavati kod roditeljâ, u sivoj ribarskoj kolibi kraj zaliva. No odjednom mu palo na pamet, da se ovdje baci u travu, da zapjeva pjesmicu i da malo razmišlja, pa mu je to ležanje vrlo prijalo.

Omorikove iglice bile su pod njim tako tople, a u šumi su sve ptice šutjele. I on pomisli na vrijeme, dok je još bio malen dječak, koji je u brdima pasao koze i puhao u kozji rog, — ondje je često mogao sve, što mu se ozvanjalo i orilo dušom, sabrati u neku melodiju bez riječi, koju je iz roga slao u daljinu:

O tululu lu,
o tululu lu,
o tululu tululu lu!

Sad je dakako samo ležao i zviždao, ali u mislima je imao pred ustima rog. I on je salio sve oko sebe: svijetlu noć, nebo sa crvenim oblačićima, ružičasti fjord, Kristinu, koja je danas bila prema njemu prijazna kao i nekada — i da će on doskora u podčasničku školu, a o Božiću, da će se u odori vratiti kući, he he! — sve je to salio u staru melodiju bez riječi, koju je sad puhao u rog i van u daleko nebo i u veliku beskonačnost:

O tululu lu,
o tululu lu,
o tululu tululu lu!

Kad je napokon ustao, razabirao se iznad istočnih brdina poput krvi crven plam. Praskozorje. Da podje u krevet, bilo je već prekasno. Radije će otići do kućice svojih roditelja, uzeti kosu i malo još kositi, prije nego što podje na Evjevac. Kako će se otac čudom čuditi, tko mu je noću pomagao kod kosidbe!

VI

Sutradan se Erik sasvim drugačije probudio nego obično. Sada nije ležao i s gnušanjem pomišljao na ustajanje i na zazorni dnevni svoj rad, ne, danas mu je bilo, kao da ga čeka nešto osobito dobro i vedro, pa je zato i brzo ustao i dok se odijevao, hodao je tiho pjevuckajući sobom. Sve mu se pričinjalo mnogo lakše i vedrije nego ikad prije i pri tom ga je zaokupljao neki sigurni osjećaj, da će mu svanuti novo vrijeme. Činjenica, da se napokon ipak toliko sabrao, bila mu je kao neki potporanj, o koji se mogao osloniti, a pošto je učinio prvi korak, moći će zacijelo i dalje.

Kad je stupio u jedaću sobu, sjedila je majka već za stolom. Ona plaho uzdigne pogled i jedva čujno uzvrati njegov jutarnji pozdrav. No on je u taj čas bio tako prožet odlučnošću, da brani ono, što se jučer dogodilo i da svoju volju proti njenoj provede, te je sasvim i zaboravio, da se stidi zbog svoga pijanstva.

»No, hoće li već jednom planuti?« pomisli on, pošto je sjeo za stol i ona mu utočila kavu. Oboje pokušaše, da nešto kažu, ali im nije polazilo od ruke. Njega je boljelo, što se na njoj jasno opažalo, da je provela noć u besanici i što je jedva gutala zalogaje. Napokon ju on uze za ruku, poljubi je i reče sa smiješkom, u kojem je titrao trunak svijesti o krivnji: »Oprosti, majko, zar ne, da mi opraštaš?«

Više nije trebalo, da gospodja Asta brizne u plač. No kad se opet smirila, nastavi on smjelo:

»Pomisli, majko, sad se Bertil i Ingeborga mogu napokon vjenčati«.

Ona ga opet zaplašeno pogleda. Nadala se, da je on jučer radio u piću, pa da bi se cijela stvar mogla još zabašuriti. Nije vjerovala rodjenim ušima, kad je on produžio: »Vidiš, majko, ipak nije u redu, da ja ovdje sjedim sa svim onim neobradjenim zemljištem, dok ljudi, kakav je Bertil, nemaju ni komadića zemlje, da sagrade sebi kućerak«.

Gospodja Asta samo zaklima glavom i ukočeno se zagleda pred sebe. Postaje eto sve gore! Nije se usudjivala ni proustiti, jer je osjećala, da bi odmah planula oluja.

Erik se toga dana opet latio svog običajnog posla, držeći da od povratka nije doživio ovako lijepa dana. Ljudi su bili marljivi i prijazno su ga gledali, a sam se zatekao, kako na sjenokoši popostaje kod mladih djevojaka, da se s njima našali. Ove je godine bila na Evjevcu dobra godina za kosidbu; vrijeme je bilo suho, cijene su drvu rasle, a danas je on imao pravo, da se tomu raduje, šta više, on je razmišljao, ne bi li se mogla povećati pilana, da i tu bude veći promet. Ta on se dovoljno osjećao mužem, da bude od svih najvedriji i najvaljaniji, samo da jednom zacijele one tajne rane, koje ga nisu nikad puštale na miru. Jučerašnji je dogadjaj bio uistinu prijatan melem, samo što nije dostajao.

Erik nije više tražio objašnjenja, zašto mu toliko leže na srcu radnički domovi — ili zašto je udes služavke Petre podsticao u njemu osobni osjećaj stida. Time, što se sabrao i ozbiljno latio posla, mislio je samo da će začepiti usta onom prokletom Mogstadu.

Večera se već bila svršila, kad je on stajao u služinskoj sobi i pitao za Larsa Brovolda, a kad je čuo, da sjedi gore u komori i krpa cipele, pošao je odmah k njemu.

Lars se pjevajući nadvijao nad svoj poplat, u koji je zabijao klince i nemilo se zbunio, kad je opa-

zio mladog vlastelina glavom. Erik sjede na klupu kraj stijene, pripali lulu i poče govoriti o svemu i svačemu. Sam se malo stidio zbog svoga postupka — činilo mu se, kao da će sada samomu sebi suditi.

»No Lars«, poče napokon. »Čujem, momče, da imaš sreće kod djevojaka?«

Momak se nasmije. Mislio je na Kristinu, kako ju je jučer...

»Što snuješ za budućnost, Lars?«

Lars je, prije nego što će se odvažiti da odgovori, malo još udarao po poplatu. »Mislim: ne bi li bilo dobro, da podjem u podčasničku školu?« izusti on i ne usudi se da podigne pogled sa cipele.

Erik pomisli: Eto, sad želi i ovaj da podje za djevojkom u grad, baš kao i ja — nekada. A grad? Grad je sada bio za Erika samo još mjesto, gdje je potratio svoju mladost, dok se jednog dana nije našao bez svake utjehe osim boce.

»Ta valjda ne misliš, da odeš u grad, Lars!« I sad mu poče pripovijedati, kolikim je pogiblima izložen mlad, svjež seoski momak u nesretnim gradovima. On je to sam iskusio. On bi najvolio, da nije nikad onamo ni zavirio.

Lars zine od zaprepaštenja. Na to još nije pomišljao. No svakako je lijepo od čovjeka, kakav je Evje, da sada ovdje kod njega sjedi i sasvim se prijateljski s njim razgovara.

Erik poče sada govoriti o tome, kako bi bila šteta za djevojku, kakva je Petra. No tek što je izustio nekoliko riječi, glas mu se kao prebije od tronutosti. I odmah zagrezne u tjeskobne uspomene na samoga sebe i Olinu, prožet težnjom da sve popravi, pa mu se pričinilo, kao da je Lars, kako ovdje pred njim sjedi, glavom sâm on u dvadesetoj godini.

Larsa je obasulo tamno rumenilo. Da je došao tko drugi i predložio mu, da se oženi Petrom, bio bi ga kroz prozor bacio napolje. Ali ovako, kako mu je ovaj ovdje govorio, nisu to bile ni opomene, ni prekoravanja, ni propovijed. To je bila sama dobrota, a

govorio je vlastelin sam glavom, snizivši se do njega, da se ovdje s njim u svoj tišini porazgovori — kao da mu je rodjeni brat.

»Petra je uistinu valjana i čestita djevojka«, reče napokon Erik. Bilo mu je, kao da izriče nekoliko jadnih riječi pohvale o nekoj drugoj.

Lars zabije klinac u poplat. Ne može se poreći, Petra je valjana i čestita djevojka, osobito sada, kad je hvali sâm gospodin Evje.

»Ja sam već jednom bio svjedok sličnom događaju«, nastavi Erik, a bilo je to kao mučno priznanje. »I znam, da onaj čovjek, otac djeteta, nije imao više ni jednog vedrog dana«.

Lars ga zaprepašteno pogleda. Na to nije još ni u snu pomišljao — da bi možda i on mogao ne imati više ni jednog vedrog dana.

Sad mu Erik poče pripovijedati, što bi on htio učiniti, da mu pomogne, ako se oženi Petrom. Lars je sjedio sa cipelom u jednoj, a šilom u drugoj ruci i gledao prema prozoru. — Zemljište i kuću... kao Bertil. On, nadničar, da postane posjednikom!

Ali djevojka vitka struka i najljepša glasa u crkvi... Sâm on u vojničkoj odori — Božić. Ah ne, sve je to bila nesmislica!

Erik je govorio tako uvjerljivo, s toliko topline u glasu, da se Lars morao sjetiti jedne burne noći, kad su ga zaklinjali, da se otisne čamcem na more, te spasi nekoliko ljudi, koji su se prevrnuli. Da se i sada pokaže smion — i sada?

Kad je Erik napokon sišao, prošao je kuhinjom, gdje je Petra prala sudje. Velika, ridjokosa djevojka malo da nije propala u zemlju od stida, što je gospodin Evje vidi — u njenom stanju. No Erik je lupne po ramenu i reče: »Čestitam, Petro«. »Čemu?« začudi se ona i okrene. Opazila je naime, da se on ne ruga i ne šali.

»Čekaj samo, dok ti Lars pripovijeda«, reče on tiho se smijući i ode dalje.

Vani je bila jedna od onih tihih, naoblačenih večeri, kad fjord leži siv poput neba. Erik nije bio još voljan, da podje na počinak, pa zato zakopavši ruke u džepove, podje prema vrtnim vratima.

Sutra će dakle biti još lakše ovud obilaziti nego danas. Dio njegove teške krivnje kao da je bio otplaćen. Sad mu više ne će biti tako bolno da misli na Olinu.

Dolje u vrtu stane i uze na oko bijelu kuću, koju bi već trebalo obojiti. Sad je htio da bude lijepo ovdje na Evju.

A gore u komori stajao je Lars Brovold, oslonio se o stijenu i zurio u pod. Što se to dogodilo? On je bio tvrdo odlučio, da se naredne subote uveče odveze i sastane s Kristinom, no tek sada je uvidio, da to više nije moguće... iza onoga, što se dogodilo. S tim se svršilo... zanavijek. A umjesto toga — Petra.

Sasvim nesređene glave navuče on zobunac i izadje, da se spusti niz brežuljak. Morao je najprije k roditeljima, da se s njima posavjetuje.

Kad se o ponoći vratio, bio je mirniji. Radost roditelja zbog onoga, što se dogodilo, prešla je i na njega. I on, kojega svijet nije dosad smatrao ni samosvojnim, postao je odjednom posjednikom, bio je ravan španu Bertilu, koji je dobio istu nagradu za dugu, vjernu službu. Lars nehotice pomisli na Knuta Rabbena — da li će taj sad ipak dobiti Kristinu? — ali na što će bijesa da se njih dvoje uzmu, kad nemaju ni kuće ni kućišta?

Kad je došao u služinsku sobu, odšulja se tiho u kuhinju, gdje je Petra sama spavala.

Ona se probudi i naglo uspravi u krevetu, a kad je opazila Larsa, koji je u posljednje vrijeme bio prema njoj tako neotesan, htjede ga otjerati. Što on ovdje traži? Da zovne u pomoć?

Napokon ju je ipak toliko ušutkao, da je mogao govoriti. Bilo mu je malo teško, da protisne kroz usne

prosidbu. Ali činjenica, da će njih dvoje dobiti kuću i zemljište, govorila je dosta jasno.

Petra je sasvim zanijemila i zagledala se u strop, gdje su muhe sjedile, okrenute ledjima prema podu. Onda se obrati prema malomu, ridjokosomu deranu, koji je kraj nje ležao, poravna oko njega pokrivač kao da ga miluje — i opet se zagleda u strop. Napokon suha glasa reče: »Ja to ne vjerujem, pa da mi i sam pastor kaže«.

»Čekaj do sutra, budalo, pa ćeš čuti«.

Ni jedno od njih nije ni u snu pomišljalo, da bi ikad mogli postati muž i žena. No sada su se divili tom neočekivanom dobrostanju, koje ih je odjednom oboje postavilo na isto mjesto. Ono ih je oboje izdizalo iz istog siromaštva i obezbjedjivalo obome budućnost.

Lars je bio malo zbunjen i nije se mogao pravo odvažiti ni da joj pomiluje lice. Ali kad je ustao, provali iz nje tako bojazljivo, kao da će ga zajedno sa darovanim dobrom opet izgubiti: »Zar već odlaziš, Lars?« To je tako iz nje prodrlo, kao da je već brižna supruga, pa ga zove — gore na njihovom vlastitom posjedu — kući na ručak.

Sad je, dakako, morao još malo ostati. Sjedne na rub od kreveta i poče rukom opipavati ovčje krzno, dok nije napipao dječakovu glavu. »Jadni dječačić«, reče on — »još ću ga probuditi, kako sam nespretan«.

To je bilo više nego što je Petra mogla podnijeti. Činjenica, da je Lars ovako dobar prema njenom siromašnom mališu, tako ju je dirnula, da je počela jecati.

Lars uvidi, da sad više ništa ne pomaže, nego da se on sada mora i prema njoj malo nježnije ponijeti. Opazi, da se ona — kao slučajno — pomakla nešto bliže k stijeni i — budući da je bilo mnogo toga, o čemu se valjalo sporazumjeti, mogao se i on baš malo zavući k njoj pod krzno...

Ove se večeri Erik ponovo borio protiv čaše. Opet ju je prema svom običaju napunio, kad je pošao u krevet i opet se dogodilo, kao da ga je netko pograbio za ruku, tako, da se probudio, kad ju je htio prinijeti ustima.

On se toliko svlada, da ju je postavio na noćni stolić i počeo bosonog skakati hladnim tlom. »Do bijesa, čemu da lijevam u sebe taj smrad?« pomisli on u očaju. Nekada, kad se s grozom predavao noći, bilo je možda potrebno da pije, kad se mučio da sâm ispravno stoji u strahotama, koje je skrivio.

Ali sada! Nije li sada bilo sve drugačije?

I u mislima nehotice potraži ljude, koje je usrećio i koji su mu zahvalni. Ovi su odsad imali ići za njim kao blaga sila, koja ga brani. Dakako. Bilo je drugačije nego prije.

No kad se napokon stisnuo pod pokrivačem, opet iskrsnu ona prokleta fiksna ideja, koje još uvijek nije mogao svladati, — Mogstad! i sad se ovaj pope na stolicu, upre prstom u njega i reče: Ono s Petrom činiš samo da se ukloniš s puta pravoj stvari. Zašto se još uvijek ugibaš Peru Tröenu? Imaš li možda smjelosti, da se otvoreno, pred cijelim svijetom, tako, da vidi i gospodjica Rud — priznaš ocem svoga sina i da njemu i njegovoj majci dadeš kuću i zemljište? Ti ćeš je zacijelo dočekati na pristaništu, kad se vrati kući! Ah, ne, ja te poznajem, ti jesi i ostaješ prosti nitkov.

I čovjeku na stolcu podje za rukom tako dugo govoriti, dok se Erik nije naglo pridigao, pograbio čašu, koja je još ondje stojala i pohlepno je iskapio.

Ne pomaže — ništa ne pomaže, štogod učinio.

A u jednoj drugoj spavaćoj sobi ležala je gospodja Asta, zakopavši glavu u jastuke i molila se. — Kako će to biti? Kad je pred nekoliko dana hvalila Bogu, što je napokon sačuvao posjed porodici, nije ni slutila, da će Erik, čim se dokopa vlasništva, odmah ga i potratiti. Danas je čula ono o Larsu i Petri, pa je to osjetila kao udarac maljem po glavi. Što će

još sve morati doživjeti! Tokom jedne godine... ne, ne, ona nije podnosila te misli. Mora se nešto dogoditi, dok još bude kada, ali što? Da Erika dovede k pameti, — ah, znala je već iz iskustva, koliko to pomaže. A što drugo? I neprestano je iznova ispitivala sve načine, dok nije napokon došla do jednog strašnog: da ga stavi pod skrbništvo.

»Pomozi mi, Bože«, stenjala je ona i lomila sklopljene ruke.

Nekoliko dana kasnije, kad je sjedila u pisarni i trudila se da sabere misli nad računskom knjigom, udje Erik. Ona zadrhta. Što sada?

On je s neobičnom sigurnošću, čvrsta koraka ušao i sjeo na drugu stranu pisaćega stola. »Majko«, poče on i baci pogled najprije na nju, a zatim dalje prema prozoru — »da se nas dvoje uzmognemo pravo razumjeti, bit će, držim, dobro, da skupa dovedemo na čisto mali jedan račun. Izgledaš tako zaprepaštena — ne, ne, nije tako strašno. Ali odgovori mi iskreno, zašto mi nisi rekla, da je moj sin umro?«

Nastade stanka. Napokon skine gospodja Asta naočare i položi ih na knjigu. »Bojala sam se dirati u te stvari«, poče ona drhtavim glasom. »Nisam rdjavo mislila, Erik«. Oboje se pogledaju turobnim očima.

»Da, majko, naše je shvaćanje o toj stvari malo različno, pa ste ti i otac postupali prema najboljem uvjerenju, kad ste me onda spriječili, da se oženim Olivom. No sad mi se čini, da je došlo vrijeme, kad i moje shvaćanje o toj stvari i moja savjest imadu takodjer u tomu riječ. Ono, što smo pogriješili, ne može se sasvim popraviti, no danas sam pokušao, da barem donekle popravim grijeh, koji me već mnogo godina muči, više nego što bi itko slutio«.

On uzdahne i pogleda na ruke, koje je sklopio na koljenima. Maločas iza toga zapita gospodja Asta drhtavim glasom: »Što si učinio, Erik?« Pripravila se na nov udarac.

*

I Erik joj ispripovjedi, da je Peru Tröenu darovao u dolini kraj Bertila i Larsa kuću i zemljište. Kad se Olina za kratko vrijeme vrati iz tamnice, neka se onamo naseli zajedno sa svojim ocem i neka mu bude jedinom baštinicom. Htio joj je pomoći, da opet postane poštovanom ženom, a kad bude imala posjed, zacijelo će dobiti i muža...

»Uostalom moram dodati, majko, da sam tu zagrizao u kiselu jabuku. Prije svega sam otkrio, da sam — unatoč svemu — dosta gospodska narav i da se nerado ponizujem pred priprostim radnikom. Bilo mi je dosta teško otići onamo. Bilo je strašno pitati za — moga sina. A još gore za Olinu. Osjećao sam, kao da se prigibam pred onim čovjekom i da ga molim za milost. Kad mi je pripovijedao, da se Olina kani iseliti u Ameriku, malo da nisam kliknuo od radosti, no odmah sam se uhvatio u novoj kukavštini. Ne, neka dodje ovamo! Hoću da joj jednog dana pogledam u oči, hoću da stupim pred nju i da je zamolim, neka mi oprosti... eto to ti kažem, majko. — A misliš li, da rado dajem dijelove Evjevca? Ne, uistinu, majko; uvijek mi je, kao da mi odrezuju prst, ali tako mora biti, da se svom posjedu uzmognem pravo radovati, da se uzmognem razblaživati time, što ovdje sjedim kao vlasnik svih onih krasota. Ovi su dani bili za mene teško iskušavanje značaja, pa moraš znati, da se radujem, što sam ih preturio. I sad preostaje samo još jedno: Hoćeš li poći sa mnom u moju sobu?«

On ustane, zabaci kosu i gotovo blistavim pogledom pogleda majku. Ona je rukama bila zaklonila lice i kad je sasvim mehanički podigla glavu i lagano ustala, činilo se, kao da se sve zajedno s njom u krugu vrti.

»Što želiš sa mnom?« promuca ona i segne za naslonom stolice, da se osloni.

On ponovi: »Hoćeš li na čas poći u moju sobu?«

On je već pošao napred, a ona za njim. Na vratima se morala na čas pridržati, prije nego što je mogla dalje.

On je već bio na stepenicama i kad je ona napokon stupila u njegovu sobu, on je već otvarao kovčeg.

»Dodji ovamo, majko!«

Gospodja Asta morala se osloniti o stijenu, kad je na dnu kovčega ugledala čitav niz bocâ.

»Kad čovjek, majko, nema ništa, za što bi mogao živjeti, ni Boga, ni idealâ, onda seže za ovim sredstvom. Ali sad ga više ne trebam. Uzmi i pohrani te boce, zaključaj ih, a ključ pridrži kod sebe. Ja ih više ne trebam«.

Gospodja je Asta nepomično stajala i zurila u boce. Što je Erik opet razbacao jedan dio imanja, tako ju je zbunilo, da nije svega toga mogla shvaćati. Ona je stajala, teško disala i držala ruku na čelu. »Ja ništa od toga ne shvaćam, Erik, upravo ništa«, šane napokon. »Bože, veliki, dobri Bože! Ja... ja...« i ona naglo klone u stolicu i brizne u plač.

Dugo je potrajalo, dok se opet toliko smirila, da je mogla ustati. I sasvim mehanički donese iz hambara košaru, pokupi boce i ponese ih niz stube.

Erik je bio spreman, da će se majke sve to nemilo kosnuti. Ali nije bilo druge pomoći, a sad je napokon stvar uredjena. On ostade kraj otvorena prozora i oslobodjen odahne. Sad je opet mogao podići glavu i svakomu pogledati u oči. Bilo mu je, kao da je posljednjih dana s teškom mukom, komad po komad, spasavao dušu.

ѱ ѱ ѱ

DRUGA KNJIGA.

I

Inga Rud živjela je ovoga ljeta sasvim tiho u kući svojih roditelja. Iako se primirila nakon velike prošlogodišnje krize, bila je ipak druga nego u svojim najboljim godinama. Kao uvijek, dolazili su i ljetos mladići kući na praznike, pa je bilo raznih zabava i plesova. Inga je primala pozive, no kad bi svojim mladjim sestrama pomagala kod odijevanja, našla bi najposlije sama uvijek neku zapreku i kad bi sve otišle, ostala bi ona sjedeći i gledajući s bolnim smiješkom za njima. Za svijetlih ljetnih noći udešavali su se veslački izleti na ostrva, gdje su se palili krësovi, a smijeh i pjesma ozvanjali daleko svom okolinom. A bilo je izleta na planinska jezera s košarama, punima vina i jela, koje je Inga spremala. No netko je ipak morao ostati kod kuće, a Inga je uvijek umjela udesiti, da to bude ona.

Tko od budućnosti ništa više ne iščekuje, tomu se svijetle uspomene čine uvijek još svjetlijima. A najčudnovatije je bilo, da je Inga, kad bi se u duhu prenosila u nezaboravljene godine, što ih je provela u glavnomu gradu — gdje joj se cijeli svijet pričinjao plesnom dvoranom, punom glazbe i zaljubljenih pogleda — morala uvijek pomišljati i na Erika Evja i na to, kako mu se onda još smjela narugati.

»Tko zna«, mislila je u sebi — »da li nisam ja kriva, što je on kasnije stradavao«.

Ni sama nije opažala, kako ju je, dok je ovako sasvim sama sjedila, šivala i prenosila se u svoju izgubljenu sreću, prevladavala sve veća simpatija

prema čovjeku, naprama kojemu je onda bila tako okrutna.

Kad je okružni inženjer otputovao, morala je neprestano misliti na njegovo crno proročanstvo o Erikovim radničkim domovima. Doskora je opazila, da je ona jedina, kojoj je to poznato. Inženjer nije zacijelo prije svoga odlaska nikomu ništa o tom spominjao. Tomu se Inga u jednu ruku radovala, no u drugu je osjećala i strašnu odgovornost. Da li bi trebala da na to upozori Erika — ili ne?

Nije joj koristilo, što se je uvijek tješila time, da se je inženjer mogao i prevariti. Unatoč tomu progonila ju je uvijek mogućnost, da bi se Erikovi radnički domovi mogli svršiti strašnom katastrofom.

A i bilo je tako — onda, kad je Erik s majkom došao k njima u pohode, bila je ona kod kuće, no nije mogla da ga pozdravi iz bojazni, da ne mora slušati o kobnoj njegovoj namisli.

Pogovaranje, da on čitave dane sjedi zatvoren u sobi, da pije, našlo je put i u kuću kotarskoga liječnika, a ni ono, što se o njemu općenito govorilo, nije baš bilo nimalo laskavo. No ona je obarala glavu i mislila: Tko zna, da li i to nije moja krivnja? Možda sam ga baš ja na to navela — da se onda opet pred njim sakrijem...

Kad se doznalo, da je Erik priveo u život svoju namisao o radničkim domovima, nastalo je u okolici veliko uzbudjenje. Veći su posjednici tvrdili, da su radnici u onom kraju i bez toga dosta razmaženi; drugi su zadovoljno trli ruke, što škrta gospodja Asta sad zacijelo ne će moći spavati. Ali svi su naviještali, da su imanju na Evju napokon porasle noge, da se razbjegne.

Inga je vrlo često poželjela, da Erika uzme u zaštitu. Ako je on sklon piću, nema u tome nikakve krivnje. No šutjela je, jer joj je uvijek zujalo u ušima inženjerovo proročanstvo.

Činjenica, da se Erik unatoč dobroj namjeri možda ipak laća kobna posla, davala mu je u Ingi-

nim očima neki tragički sjaj i budila u njoj potrebu da mu pomogne.

Jedne večeri sklopila je ona pod pokrivačem ruke i usrdno se pomolila Bogu, da Eriku Evju unatoč svemu uspije pothvat.

Ali — ako se do godine inženjer vrati, što onda? Onda je možda Erik cijelo svoje djelo uzalud izvodio, a siromašni su radnici badava krčili i gradili.

Nitko nije toga mogao spriječiti — osim jedine nje.

I ona jednog dana sjedne i napiše Eriku pismo, no kad se htjela potpisati, pričini joj se cijela stvar nemogućom. Previše je naime podsjećalo na — jedno drugo pismo, koje mu je nekad pisala i koje ga je zacijelo na dugi niz godina unesrećilo.

Da možda još jednom...?

Ne, onda bi bilo bolje poći onamo i osobno se s njim porazgovoriti. I da ga uvjeri, kako mu ona uistinu želi najbolje, htjela je — što je zapravo htjela?

No, o tomu sada još nije trebala razmišljati. Ali kad je jedne nedjelje uveče krenula putem prema Evju, pričinilo joj se gotovo, kao da ide onamo, da se sama ponudi...

Često je zastajala i skanjivala se, kao da bi se najvoljela vratiti. Putem je susretala ljude, koji su je pozdravljali, no ona ih je jedva opažala. Kad je došla u šumu i ugledala prve brežuljke Evja, morala je sjesti na kamen, da sabere smjelosti. Nikad još nije bila na tako teškom putu. No kad je već došla tako daleko, da je ugledala na visini veliko zdanje, gdje se na dugim redovima prozora prema fjordu u ognjenom sjaju odražavalo sunce, ona ponovo stane i poče vrškom suncobrana šarati po pijesku. Da podje onamo gore i da ubije ono, što je Eriku Evju možda najdraže?

Ona se naglo okrene i vrati. Nije mogla. Ni za što na svijetu!

II

Napokon svanu dan, kad se Bertil Sveen oslobodio službe i kao svoj gospodar sa sjekirom, kukom i motikom na ramenu pošao uz brdo.

Tih je i topal jesenski dan vedroga neba i tamnomodroga fjorda. Livade nisu iza kosidbe imale još kad da se zazelene, žito se izdizalo visoko i žuto, pa se tiho ljuljalo na vjetru. Lišće u šumi na visinama uhvatilo je prve žute pjege. Bertil je danas osobito raspoložen. Gore na hrptu brda stane i pogleda dolje na imanje. Ondje je služio više od dvadeset godina. Otkako je s dvanaest godina ondje kao pastir započeo, uvijek je radio samo za druge. Ali danas — danas se počinje nešto sasvim novo.

On prodje mimo pilanu, a kroz žubor vode i buku kotača dovikuje mu nečiji glas: »Dodji i pomozi nam, druže!« No Bertil se samo smiješi, jer je opazio, da je to samo šala, koja zapravo znači: »Neka ti je sretno i berićetno, Bertile!«

Iznad vodopada rijeka je sasvim mirna. U njoj se odrazuju breze i omorike. Strm kameni obronak zasjenjuje mirnu rijeku. Ondje dalje prosipa sunce kroz lišće zlato na virove rijeke, a još više gore smije se iz dubine modro nebo. Bertil izadje na neiskrčeno zemljište i s najvišeg vrška pogleda u dolinu, obrasiu jalšama i brezama sa razasutim omorikama. Stoka je unakrst i popreko utrla utrenike, zlatno lišće nepomično visi u zatišju, borovke rumeneći se proviruju iz lišća, a pred njim savija u toplini borov brdeljak svoju grbu, dok se na hrptu koče omorike poput čitavog niza zvonikâ prema zlaćanomu nebu.

Bertil stane posred zemlje, koja mu je bila darovana, odloži orudje, objesi šešir, kaput i prsluk na jedno prelomljeno stablo, pljune u ruke i segne za sjekirom. Kako ju je u sunčanom svijetlu podigao, ona zabljesne i uto se šumskom tišinom pronese pjesma: hrs, hrs! Hrs, hrs, hrs! ljuti se brdo, što

mu narušavaju san. Hrs, hrs! razliježe se nadaleko iz mrke doline.

Oko njega leti triješće. Veliki bor uzdiše, glava mu se malo nagnula, kao da mu se zamaglilo, dok mu odjednom vršak ne opisa širok luk prema zemlji. Bertil poodsijeca granje i odvuče deblo malo postrance. Ostao je mali očišćen prostor s panjem po srijedi. Iskrčen je prvi komadić za Bertilov i Ingeborgin dom.

No doskora se iznova oglasiše brda. Hrs, hrs, mrmore ona malo tiše, jer sad se jednim jedinim udarcem sijeku jalše. I diže se gomila granja i tananih debala, koja sve više i više raste. Očišćeni se prostor proširuje, doskora je dosta velik za kućicu, a malo kasnije još i za staju, ali mora biti i njivâ i livadâ! Hrs, hrs! ljute se brda. Klip, klap! grde brda. Gomila pruća porasla je u malen brežuljak.

Bim bam! zvoni s Evjevca podne. Bertil se uspravi i razgleda. On može i danas poći u službenu sobu i ondje jesti; to mu je ponudio Erik Evje. Ali najprije bi trebalo pokušati, ne bi li se mogao odstraniti onaj kamen, koji leži baš na onom mjestu, gdje treba da se kopa podrum.

Bertil odloži sjekiru, prihvati lopatu i podmetne je pod kamen. Kamen se pomače, no opet se nehajno natrag povali, kao da želi reći: »Ovdje sam ležao mnoge decenije i sasvim mi je ovdje udobno«. »Gle, do bijesa«, izusti Bertil glasno i turne mu lopatu ravno pod ledja. Jao, sad se stari kamen mora ipak malo maknuti, ali doskora nadvlada i klizne natrag u svoje ležište. Sad se Bertil razbjesni i lopata zahuji kamenu ravno pod trbuh. Ej — ha! Bertilova se koljena prignuše, ledja svinuše, lice mu se naceri, ruke i nadlaktice od napora zamrmljaše, ej — ha! još malo — i još malo i — eto! Kamen se prevali na drugu stranu. Iz zemlje izmiliše crvi i mravi, a ukaza se i čudo tankih vlakanaca, što se ovilo oko kamena.

Bertila spopade volja, da obračuna još i s drugim kamenjem, jer svega toga mora odavde nestati.

A znoj mu se stakli na čelu. Miris posječenih omorika i sočnog brezovog lišća navire toplim uzduhom. Približuje se cilik zvonca, kroz lišće proviri kobila sa svojim ždrebetom, ždrijebe se odvaži do gomile pruća, pa ruje po njemu, no kad se Bertil uspravio, odmah otrča. Gore ispod neba ukaza se poput crte jastreb; kobile i ždrebeta brzo nestade i samo se još čuje daleki šum vodopada i udaranje Bertilova budaka po kamenju.

Bim bam! Glas zvona s Evja dopire do njega. Bertil otare sa čela znoj i čudi se, kako je baš danas zaboravio na ručak. No sada će i on kući. Uze u usta novi prstovet duhana i baci pogled na panjeve, kako izviruju iz masne zemlje i na gomilu pruća, koja se prometnula u maleno brdo. No, Ingeborga će imati dosta dugo pruća, da kuha kavu.

Ovamo može on doći i sutra i sjeći baš kao i danas, a nitko ne može doći i reći: imaš učiniti ovo i ovo, ondje i ondje! I nitko ne može doći i reći: ovdje ćeš zasijati zob, a ondje zasaditi krumpir. Jer sad je on ovdje gospodar i ako se sjeti, da nešto sasvim novo posije, može i to bez pogovora učiniti.

Hrs, hrs! ori se opet šumom. A sumrak je već natisnuo na dolinu svoje sjene, dok se najviši vršci brda još žare na sunčanom zalazu. Hrs, hrs! ozvanja se sve dalje iz mrkih brdina.

Kasno uveče dodjoše dva momka, svaki sa svjetiljkom u ruci, koji su se uspeli hrptom brda kraj rijeke. Poslao ih je Erik Evje, da potraže Bertila.

»Da nije u mraku pao u vodu«, reče prvi. »O ne, mnogo je vjerojatnije, da se na njega svalilo koje deblo ili da se posjekao«, primijeti drugi. No gore na izlazu zastadoše i uzeše osluškivati. Hrs hrs, orila se pjesma iz mraka divlje šume.

Nekoliko dana iza toga doveslao se je Bertil fjordom sa svojom odabranicom u čamcu. Nije joj dopustio, da mu pomaže drugim veslom; danas je morala gospodski sjediti, kao da se sam vlastelin

vozi u čamcu. Oko sebe porazmjestila je postara djevojka svoju prćiju, koju je sama uštedila: jedan ormarić, jednu staru škrinju s haljinama i rubeninom i veliki zavežljaj cipela. Uredna djevojka naime mora svake godine spremiti barem par čizama i dva para čarapa, a Ingeborga je mnogo, mnogo godina služila. Pored toga imala je još i potpun krevet, za koji medjutim danas još nije bilo mjesta, a na prsima štedioničku uložnicu s nekoliko stotina. Ona je bila oširoka žena pjegava lica, od prilike u četrdesetoj godini. Obrazi su joj bili malo upali, a ruke grube i pune žuljeva od dugotrajne službe po kuhinjama i stajama drugih ljudi.

»No, kako ti je?« zapita Bertil i nasmiješi joj se — ona mu dulje vremena nije odgovarala.

»Ah, sve mi je to tako smiješno«, reče ona i ogleda se.

»Pa i jest«, potvrdi on i skupi usne.

Njoj se činilo čudnim, što se već približuje drugoj obali. Jer za svih petnaest godina nije ona ni jedan jedini put posjetila Bertila. Svakoga su se ljeta sastajali kod crkve svoje župe, a zimi su se dopisivali, uvjeravajući jedno drugo, da je medju njima sve kao i prije. No ona je često stajala kraj prozora u kuhinji i gledala preko, pa bila uvjerena, da je vidjela Bertila, kako pluži na evjevačkim oranicama. I tokom godina prometnula joj se suprotna obala u neko carstvo sanja, kuda se prenosila očima, pošto se umorila ili ju prevladala tuga.

»Nisam mislila, da je Evjevac tako velik«, reče ona, dok su se primicali obali. Iz velike udaljenosti sve se pričinjalo tako maleno.

»A ni o meni nisi mislila, da sam tako velik?« reče on smiješeći se.

Na obali su stajala evjevačka kola i kad su se napokon dovezli do dvorca, izašao je sam Erik, da ih pozdravi.

Nekoliko dana iza toga slavila se na Evju dvostruka svadba. Oba bračna para odvezla su se svaki

u svojim malim kolima u crkvu, a iza toga bila je na dobru velika gozba, na koju su bili pozvani svi nadničari, radnici i susjedi. Za svečano okićenim stolom, koji je na toplom septembarskom suncu bio prostrt vani pred dvorom, održao je sam Erik govor i svi su ga slušali, uvjereni, da tako lijepo ne bi mogao govoriti ni sâm pastor. Gospodja je Asta slučajno morala u grad, no toga nije nitko požalio, a uveče se mladež mogla raspojasati u plesu. Jedina je nezgoda bila, što se mladoženja Lars Brovold tako opio, da su ga drugovi morali odvući u krevet.

Iza svatova preselio se Lars s Petrom k njenim roditeljima, a Bertilova žena preuzela mjesto kuharice na Evju za vrijeme, dok se budu mogli useliti u vlastitu kućicu.

I kasnije, u jesen, imala su dakako brda ondje gore dosta razloga, da se ljute. Sjeklo se kod Bertila, sjeklo kod Larsa, kojemu je otac pomagao kod gradnje, a sjeklo se i kod starog Pera Tröena, kojemu je pomagao sin. Kasnije, kad je došlo do oranja, morali su susjedi svaki po jedan dan drugomu da pomažu.

No nekoliko sedmica iza vjenčanja doprlo je Larsu do ušiju nešto, što ga je upravo razbjesnilo. Dočuo je naime, da je Kristina u dolini ipak obećala Knutu Rabbenu, da će poći za nj.

No što se za to treba brinuti Lars, koji sada, kao oženjen čovjek, zacijelo ima i drugih briga nego što su djevojke. Dakako! No makar on stiskao zube i kleo i psovao, da tu glupost izbije iz glave, ona se ipak uvijek vraćala i često su mu ispadale iz ruke sjekira i lopata, te se morao na čas zagledati pred sebe.

»Što je tebi, momče?« pita ga otac, koji je kraj njega sjekao i čupao korenje iz zemlje.

»Ništa«, odgovara mu Lars i opet se laća posla.

Uto jednog dana dozna, da Knut i Kristina kane u Ameriku — te je noći Lars ostao budan... Ako

sad Kristina još tako daleko odlazi, da je on nikad više ne će vidjeti, onda doista ne zna, što bi.

Najvolio bi onog derana Knuta naprosto isjeckati na komadiće, ali to svakako ne bi bio najpametniji put. I pošto je više dana razmišljao, najposlije odluči, da podje Eriku Evju i da ga zamoli, neka dade i Knutu komadić zemlje.

Knut je bio sin radnika u pilani i kako je u brdu bilo dosta zemljišta, nije Erik mogao a da ne pristane, jer je Lars neprestano moljakao i gotovo ga zaklinjao.

Lars je bio blažen. Sad je eto Kristina njegova susjeda.

I kad je jednog dana vrludao svojim zemljištem, začuje, kako se u najbližoj blizini krči šuma. Bio je Knut, koji je krčio za sebe i za Kristinu.

Sad Larsa odjednom zaokupi neki osobiti osjećaj i on stane da osluškuje taj zvek sjekire. Kako drugi krči za kućicu, u kojoj je Kristina imala postati domaćicom! I kako on toga nikad, nikad ne će smjeti činiti. Ovo hrs hrs — bilo mu je, kao da sjekira udara u njegovu dušu.

Hrs hrs, orilo se brdima.

Bertil i Ingeborga bili su već mjesec dana vjenčani; ona je za to vrijeme poblijedila i postala bolešljiva, a on još šutljiviji nego prije.

U početku dolazila je ona često s njim na novo naselje, da se s njim posavjetuje, kako se sve ima urediti. No pošto je opazila, da su vrlo različitoga mišljenja, rekla je, neka samo on sve udesi, kako drži, da je najbolje.

Nitko nije mogao opaziti, da se njih dvoje prepire ili ne slaže, no zato se ipak nisu vladali kao drugi mladenci. Predugo su čekali na ovo vjenčanje i previše jedno od drugoga očekivali.

Najteže je bilo za Ingeborgu, što je uvijek, kad se Bertil nije prema njenom mišljenju ponio prema njoj, kako bi trebalo, morala misliti na kobna pro-

ročanstva svoje majke. »Ako podješ za onoga, ne ćeš ni u grobu naći mira«, govorila joj majka. Starica je naime željela, da joj kći podje za sina koje imućne seljačke porodice. Ali Ingeborga je silom htjela čekati i ostati vjerna onomu, za kojim je čeznula i sad je to napokon i dočekala.

No sada je počela noću snivati, da se njena majka okreće u grobu i što se je više razočaravala u Bertilu, to joj se rdjavi taj san češće vraćao.

Jedne večeri — bilo je mnogo mjesečine — podje Bertil poslije večere opet gore na svoje zemljište. Gradjevni materijal bio je već dopremljen i sad je samo još trebalo da se poslaže. I podrum pod kućom bio je već iskopan. Sipila je kiša i lišće se krijesilo iznad šume kao more od zvijezdâ. Iz crne doline dopirao je mirni šum vodopada.

Bertil je, zataknuvši kažiprst u džep od prsluka, hodao oko drvâ za gradju i razmišljao. Kuća će ovdje biti lijepo zaštićena, a leži baš nasred zemljišta. Ali nešto ipak nije bilo u redu, on nije toga prije opazio — iz kuće se naime nije otvarao vidik na fjord.

Malo kasnije penjao se on izmed guste jalšove šikare uz brdeljak. Kapljice s lišća popadale mu po haljini, tako da se mjesečina doskora počela i na njemu igrati. Uspevši se gore, utakne on ruke u džepove od hlača i okrene se prema širokom, mjesečinom obasjanom fjordu — i sad ugleda suprotnu obalu, gdje je Ingeborga toliko godina stanovala. Ondje eno leži tako zvano »Južno kopno«, a koliko je on puta obraćao onamo lice, dok je zamišljen sjedio.

No Ingeborga, koja se prevezla ovamo, bila je zapravo neka druga žena nego ona ondje.

»Kad bi kuća ovdje stajala«, pomisli on — »mogao bih sjediti u sobi za prozorom i onamo gledati. Šteta, što nisam prije na to mislio«.

On uzdahne i sjedne na kamen. — Da barem već nije iskopao podrum. Bio je to mučan posao mnogih dana.

No kad je opet silazio s brijega, vidio je, kako se izgled sve više sužuje. A kad je Južno kopno sasvim iščezlo, zaboljelo ga srce, što je ovdje dolje tako tamno.

Gore je dakako bilo teže spremati pod krov žetvu, a on je onda, kad je ovdje dolje odabrao mjesto, znao, da će mu Ingeborga pomagati kod spremanja sijena.

No duboko, sasvim duboko u njemu bilo je nešto poput želje, da mu se ona Ingeborga, koja je još uvijek sjedila s onu stranu fjorda, sasvim ne izgubi.

»Da je čovjek mlad«, pomisli on i segne za jednim balvanom — »onda bi možda ipak išlo«.

Da iskopa nov podrum — da, to bi se moglo. Ali da gospodina Evja još jednom zamoli za kola, da doveze drvo za gradnju — ne, to ne bi imalo smisla.

»Da je čovjek samo mlad...«

I kao u šali pograbi on balvan i pokuša, da ga na ramenu ljulja. Pošlo mu je za rukom, iako se pod bremenom jako pognuo. I prije nego što je pravo znao, što čini, počeo se uspinjati obronkom noseći na ramenu balvan, kroz vlažno lišće, koje se svjetlucalo na jasnoj mjesečini. Penjući se, gotovo mu je ponestalo daha i napokon se našao gore, gdje je zbacio balvan. Tu otare čelo i uspravi se, a kad se opet domogao daha, dugo je stajao i gledao prema Južnomu kopnu. U velikom svom naporu gotovo je osjećao kao da je spasio dijelak onoga, što mu je toliko godina bilo utjehom i nadom.

Narednih je dana sva služinčad na Evju opažala, da je Bertil na povratku uvijek neobično umoran. Ali gomila balvanâ bivala je sve manja i manja, a uz brdeljak je nastao crn utrenik s dubokim tragovima nogû, koje su se čestito upinjale. Napokon ostade dolje samo još rupa za podrum — kuća se gore preselila.

»Na prijašnjem prostoru dolazilo mi je previše vode u podrum«, govorio je Bertil onima, koji su se čudili. A on se od tog dana nakrivio i pogrbio, pa je često rukom opipavao ledja.

III

Neke nedjelje popodne bilo je na pristaništu vrlo živahno; Olina Tröen imala se vratiti kući iz tamnice. No kad je parobrod zakrenuo u zaliv i već zasvirao, svijet se povukao gore na zaravanak, a kad se nekoliko radoznalih derana odvažilo ravno pred most, došao je jedan razborit čovjek i odagnao ih. U ovoj se okolici nije od pamtivijeka dogodilo ništa tako strašno kao čedomorstvo, pa je bilo bolje, da joj se djeca previše ne približe.

Brod je doskora pristao i putnici se iskrcaše. »Gdje je ona?« šaputalo se u skupinama na zaravanku. »Zar ona s košarom?« — »Ah veliki Bože!«

»Kad je odilazila, nosila je rubac, a sad dolazi sa šeširom«, primijeti neki zloradi glas medju svjetinom. »Tako je to, kad se opanak opapuči«.

Mali, sjedobradi Per Tröen došao je s kolima. Nitko mu nije odzdravio, ali su ga svi pratili očima. Dolje na mostu stajala je žena, no premda je mnoge pogledala i prepoznala ih, svi su hitno prolazili pokraj nje. Napokon ugleda oca i sad joj na licu zatitra smiješak, a odmah zatim prinese očima rubac. »Jadni otac«, reče jedna žena na zaravanku. »Sva sreća, da joj je majka preminula«. No i kad joj je otac uzeo iz ruku kovčeg i košaru, Olina je dalje stajala i pritiskala rubac na oči — kao da ne zna, kako bi se približila svim tim ljudima, koji tako strašno zure u nju.

Uto odjednom zakrenu onamo kola, koja su dolazila s Evja i Erik glavom izadje iz njih i zaputi se prema obali. »Dobar dan, Olina«, poviče on već iz daleka, tako, da su ga svi mogli čuti. A i nije se

moglo ništa drugo, nego širom razjapiti usta, kad ju je gospodin Evje uzeo za ruku i ponio se prema njoj učtivo kao prema kakvoj otmenoj dami. A bilo je još zanimljivije, kad su njenu prtljagu prenijeli u kočiju i ona morala sjesti kraj Erika. I sama je bila sasvim zbunjena. A kad su se vozili mimo svjetinu, Erik je s osobitim smiješkom pridigao šešir i sad su dakako svi morali pozdraviti. Per Tröen kasao je za njim s praznim kolima, pa sad više ljudî pristupi k njemu i progovore s njim nekoliko riječi.

Put se vijugao uz jesenski sivi fjord. Gdjegdje su ležale gomile uvela lišća, donekle razgažene u jesenjem blatu. Pošto se kočija izgubila s vida, mogli su konji korakom dalje.

Erika je prožimao osobit osjećaj. On se bojao ovoga sastanka, no sada je u Olini gledao gotovo stranu osobu. Godine, zrak u kaznioni, brige — nježno djevičansko biće, kojim ju je on u svom grizodušju učinio — sve to zacijelo nije bila ona, koja je sad sjedila kraj njega.

No upravo to je on osjetio kao olakšanje. »Više je ne ljubiš«, mislio je u sebi. »Ona te možda nikad nije prekoravala. A ti si se pak mučio i uobražavao sebi krivnju, koja je sasvim pretjerana. Možda joj u tamnici i nije bilo zlo«.

»Već se dugo nismo vidjeli, Olina«.

Priprosta, starija djevojka obrati se prema njemu i pokuša da se nasmije: »Da — uistinu dugo«.

Bila se privikla nelijepom gradskom načinu govora, a povrh toga još i onaj smiješni šešir i nezgrapni pokušaji, da bude fina. Kad se smijala, stiskala je usta, pa joj se nos spustio sve do usta. Počela je veselo brbljati, kako je lijepo, što se opet vraća ocu. I ne zahvalivši Eriku, počela je sasvim praktično izračunavati, kako bi dugo moglo potrajati, dok na malom posjedu, što im ga je Erik poklonio, uzmognu hraniti konja.

*

Ali kad su zakrenuli u šumu i kad na daleko nije nikoga bilo, obrati se Erik prema njoj i zapita je s bolnim smiješkom: »Ljutiš li se na mene, Olina?«

Ona ga u čudu pogleda, a onda mu postrance dobaci jedan od onih pogleda, koji su ga se nekad tako čarobno doimali. Ovaj današnji bio je kao posljednji pozdrav nečega, što je već davno zaboravljeno i što nikad više ne će vidjeti.

»Ne ljutim«, odgovori ona napokon. Zatim pomislivši na nešto, naglo porumeni. A Erik zatomi uzbudjenje, koje se u njemu dizalo. Ovo pitanje i ovaj odgovor tako su mu često otimali san.

No malo iza toga ona nastavi, sasvim tiho, kao da govori samoj sebi: »Ta već je toliko vremena odonda prošlo«.

Toliko vremena. On osjeti želju, da pripovijeda ... ali ne, ne. Ona bi mu mogla odgovoriti, da je još neudata, a i on neoženjen. A to? Nikad! On ugleda pred sobom ženu finih ruku i s krasnim, tamnim obrvama. Ono, što je sada učinio za Olinu, moralo je dostajati.

Pošto ju je Erik dovezao do kućerka njenoga oca, osjetio je, da je sada njegov odnos prema radničkoj kćeri dovršen. Ali na povratku sjedio je oborene glave. Bilo je lijepo, da ga teške mladenačke uspomene ne će više mučiti. Ali čim je ova žena ispala iz njegova računa, pričinilo mu se, kao da je time ponijela u grob velik komad njegove mladosti.

»Pa čemu je onda sve ono bilo?« pomisli on sjetno, vozeći se alejom prema Evju. Zaokupio ga osjećaj, kao da ga je vlastita savjest dugo vremena vukla za nos.

IV

Iza ovog dana gospodja se Asta opet udobrovoljila. Dogodilo se naime nešto, u što je već bila izgubila svaku nadu. Erik je počeo sa svom ozbiljnošću vršiti

svoje posjedničke dužnosti i sve je na Evju bolje napredovalo nego kroz godine i godine, jer je opet muškarac držao uzde u rukama.

Ona se dakako teško privikla novomu redu, u kojem više nije sve na njoj počivalo i mnogo puta, kad je htjela da izda nalog, dobivala je odgovor: »To nam je gospodin Evje već jučer rekao«.

Onda se morala samoj sebi nasmijati i opet se vratila u kuću.

Gospodju Astu ispuni sad neka blagost, koja je obično posljedicom višega shvaćanja vlastitih patnja. Ona je uvidjela, da su teški dani ovoga ljeta bili samo kušnja božja, pa se sada potrudila, da u kršćanskoj poniznosti zadobije ono, što je s posjedom izgubila.

Erik postade uistinu vrlo marljiv. Njemu se činilo, kao da tek sada, pošto je stvar s Olinom doveo na čistac, osjeća pravo, da svoj posjed smatra svojim potpunim vlasništvom. Ponovo se pomladio, postao snažan i energija mu je trebala oduška. Odmah je uvidio, da je unatoč majčinoj revnosti posjed posljednjih godina bio nazadovao. Veliko poljsko gospodarstvo nije bilo kao prije, pilana je bila staromodna, a mlin prava seoska vodenica. Sve bi se to moglo preudesiti i on se lati proširivanja.

Nije dugo trebalo, pa je bio tako upućen u sve pojedinosti, da je staroga šumskoga nadzornika mogao uhvatiti na sitnim prljavštinama. Gospodja je Asta čula u svoju sobu, da se u pisarni nešto dogodilo i doskora uleti Erik sav crven u licu.

»No sad ću ipak izjuriti napolje toga prokletoga nitkova«, prijetio se on. — »Erik, Erik, nemoj samo ništa uraditi, što bi kasnije požalio«. — »Da još i požalim! Taj je klipan bio dosad svemoćan. Ali je sada lija dolijala«. — »Dobro, Erik, ali se nitko u njegove stvari ne razumije kao on, a ti još ne možeš da preuzmeš njegove poslove«. Erik se napokon umekša, ali mu je sumnja bila razbudjena. Još je razabrao, da nadničari, koji su se oteli nadzoru maj-

činom, trate vrijeme u brbljanju, pa je sada nastojao, da ih što češće iznenada zaskoči. Veliki pothvat nije zaokupljao samo sve njegove misli, već ga je počeo i prema svojim svrhama preobražavati.

No kad bi se poslovna sedmica svršila i gospodja Asta nedjeljom u jutro otišla u crkvu, pošao bi Erik do radničkih domova, koji su se sada općenito nazivali »Novim Selištem«.

Za njega je bio pravi dogodjaj, kad je prvi put ugledao, kako se iz jedne kuće uzvija dim. Naredne nedjelje, iz još jedne — i kasnije iz još jedne. Posljednji je bio pozdrav s Olinina ognjišta, pa je on dugo stajao, gledajući ga.

Ono, što mu je nekad bilo daleka sanja, sad je napokon privedeno u život i živo ležalo pred njim.

»Neka govore o meni, što ih je volja«, pomisli Erik — »ali takovo što — nije još ni jedan učinio«. O tomu je trebalo toliko razmišljati, da je morao sjesti na kamen i pripaliti lulu. Ali kad bi pogledao ovaj mali svijet, što ga je stvorio, nije ni iz daleka pomišljao na njive i kuće i njihove stanovnike.

Svaka veća stvar, koju smo s teškom mukom oživotvorili, dobiva s vremenom svoje duševno lice, koje je za nas same drugačije, nego što se drugima pričinja. Eriku je Novo Selište bilo skup uspomenâ na samoga sebe. Podsjećalo ga na zla vremena, koja je preturio u glavnomu gradu i ovdje, ali i na ono, što je s naporom izgradio. Ova mu je ideja došla kao čamac brodolomcu. I Novo Selište podsjećalo ga je na prepaćene muke, na bolne uspomene, koje su bile iscijeljene, na griješke savjesti, koje su napokon bile otplaćene. Ljudi, koji su ondje stanovali, bili su otjelovljenje nečega lijepoga u samomu njemu. Ondje je on sretno iskrcao i spasio svoje mladenačke ideje, koje su već bile ugrožene i ova ga je svijest danomice pratila poput velike i dobre savjesti.

Pošto je šest dana bio praktičan čovjek, koji točno izračunava, što se isplaćuje, a što ne, bio mu je ovaj nedjeljni pohod na Novom Selištu nekim hodočašćem, jer je znao, da će ondje gore naći čistije i ljepše izdanje svojega bića.

Erik je Evje postao valjan čovjek, o kojem se počelo s poštivanjem govoriti.

Kad je već morao ovdje živjeti, htio je baren svijetu pokazati, da posao pod njegovim vodstvom nije barem zapeo.

Jednog dana, upravo pred Božić, dodje on na ručak, vrlo uzrujan zbog uprave pecare, u kojoj su on i njegova majka imali mnogo dionica. Pogovaralo se o sablažnjivom neredu; medju činovnicima i radnicima vladala je potpuna anarhija, a sad su još htjeli da nekog školnika izaberu u ravnateljstvo. Taj će zacijelo stvoriti red.

»Eh, to je samo tvoja krivnja«, malo gorko reče majka.

»Zaboga majko, to je besmislica!«

»Ti bi najvolio, da cijela pecara propadne«, nastavi ona. »A dugo ne može više ni da potraje; hiljade, koje je tvoj otac uložio u stvar, možemo sada zapisati u dimnjak«.

»Ta jesi li ti pri pameti, majko? Kako bih ja mogao željeti, da pecara propadne?«

»A zar nije tako?«

»Kad sam ti to rekao...«

»Nisu li te molili, da stupiš u ravnateljstvo — ne jedanput, već deset ili stotinu puta?«

Erik obori glavu i ne odgovori. No kasnije, kad ga je nekog dana čula, kako bijesno skače po pisarni, dodje on i reče, da se ipak odlučio prihvatiti izbor. Sad drugim očima posmatra stvar. Zatim uze trčati gore-dolje sobom i razlagati joj, kako je zamislio, da poboljša rdjave prilike. — »Zašto se opet smiješ?«

»Da samo znaš, kako si već postao sasvim kao otac!« odgovori mu majka.

Te su riječi malo bocnule Erika. Dakle on uistinu već počinje... I na čas začuje dobro poznati glas, kako mu se ruga: »Nisi li već na najboljem putu,

da počneš pustošiti šume kao i otac, pa ne će dugo potrajati, da počneš peći i rakiju! A onda ćeš dobiti red sv. Olafa«.

»Glupost«, pomisli Erik. I bila mu je pravom utjehom pomisao: »Otac nije nikad u životu osnovao nikakovo Novo Selište«.

Za nedjelju dana sjedio je jedne mjesečinom obasjane večeri u saonicama i vozio se po jakoj studeni kući. Fjord je sav crn udarao o bijelu obalu, a srebreni praporci saonicâ čisto su ozvanjali snijegom posutom šumom. Sad je Erik bio ravnatelj i sjedio je u bundi svoga oca. No činilo mu se, kao da mu praporci bez prestanka dovikuju: pecar rakije, rakije, pecar rakije!... I nije se prije smirio, dok se nije u sebi zavjetovao, da će i mlinar dobiti na Novom Selištu kuću i zemljište.

Bilo je nedjeljâ, kad nije imao kad, da podje onamo; morao je sjediti nad papirima u pisarni. U svoje je investicije uložio velike svote i sad je trebalo pokrenuti stvar. U mnogom se još osjećao neiskusnim i često mu se činilo, da nije svemu dorastao, ali bi stisnuo zube i sa svježom se snagom latio stvari. Ta mora ići, do bijesa, mora ići! Jedan je posao slijedio za drugim; našlo se i zavidnika, protiv kojih je valjalo upotrebiti oštre mjere, pa se je u svojoj gorljivosti mnogoga laćao odviše tvrdo. No što se više odaljivao od čistih, nesebičnih ideja, koje su se bavile Novim Selištem, njegovoj je savjesti postajao mali taj komadić zemlje sve uzvišeniji i draži. Onamo se utjecao da se utješi, kad bi počinio kakvo rdjavo djelo; ondje je nalazio neko daleko stanje nekrivnje, kuda se u nadama još uvijek kanio da vrati; ono mu se prometnulo u malo carstvo sanja, visoko gore na slobodnoj visini, gdje nikad ne zalazi sunce.

Zimski dani redali su se jedan za drugim sa snježnom vijavicom i ledenom studeni. On se nadao, da će o božićnim blagdanima biti malo društvenog života, no uoči badnjaka dogodi se nešto, što je sve stubokom prevrnulo.

Stajao je na pristaništu i čekao majku, koja se imala dovesti iz susjednoga mjesta, kad ugleda iza ugla liječnikove saonice, iz kojih je izašla mlada dama u svijetlo-sivom krznu. Bila je Inga Rud.

Erik prepusti uzde kočijašu i pozdravivši, podje joj u svojoj teškoj bundi u susret. »Zar vi putujete po ovoj sibirskoj studeni?« zapita on i osjeti, kako željno iščekuje odgovor.

Ona odvrati od njega pogled i odgovori: »Da, putujem k sestri u glavni grad...«

»A nas ostavljate, da ovako sasvim sami provedemo Božić. Ostajete li dugo?«

»Po svoj prilici do proljeća«, odgovori ona.

Tu se nije moglo ništa nadovezati. Iz željeznosivog fjorda dopirkivala je hladna magla i duvala u njenu zakukuljenu spodobu, no lice joj je ispod krznene kape bilo svježe rumeno, a obrve ljepše nego ikad.

»Zbogom«, reče ona, pošto se parobrod približio, a ona morala na most.

»Zbogom i sretan Božić!«

Njenim licem zatitra turoban smiješak — što je to imalo da znači?

Kad je sjedio kraj majke u saonicama i vozio se obalom, zagledao se za brodom, koji je odnosio nju, dok mu ga siva magla nije sasvim zastrla. Ipak bi mu bila godila pomisao, da je mlada dama u njegovoj blizini; sad će mu se zima pričinjati još hladnijom i crnijom.

Božić dodje i u susjedstvu se razigrao društveni život, no Erik ostade kod kuće.

Bila je to nakon dugog vremena prva zima, koju je provodio na ladanju i njemu poče nedostajati srodna duša, s kojom bi mogao govoriti. Kad je ovako išao od jednog prozora do drugog, prevladavao bi ga osjećaj, kao da je daleko, daleko od svijeta zakopan u snijeg. Ovi prozori, koji su po čitave sedmice neprozirni od leda. Ovo inje, koje mu uvijek udara u lice kao bijeli dim, čim otvori vrata! U

ovoj bijeloj, zaledjenoj krajini, koja dan na dan počiva u istoj bezutješnosti, kao pod mrtvačkim velom, ima nešto, što potištava. Iza nekoliko sati danjega svijetla dolazi opet beznadni mrak i kad bi Erik opazio prosjaivanje žutoga svijetla iz kućicâ iznad fjorda, pričinjalo mu se kao da daju od sebe znak ljudi u nevolji, kojima ne može priskočiti u pomoć.

Malom mu je promjenom bilo, kad je polazio na skima sa šumskim nadzornikom, u šumu, gdje se sjeklo drvo. Onda se šumno jurilo brežuljcima, bijelim šumama i preko zaledjenih jezera, gdje su se vidjali samo tragovi po kojega samotnog zeca. Tu je valjalo u snijegu konačiti i hraniti se ponesenom zairom, gledati gomile gradjevnoga drva, koje se prometnule u snježna brda; brâde drvosječâ, prometnute u led i konje u bijele četke od inja. A pod veče valjalo se opet na skima, koji meko odmiču, spustiti niz obronke, da snijeg sa žbunovâ i granja poput dima grne za njima, a sjevernjak grize nos, koji peče kao žeravica.

I napokon dodje sunce, a sedmice to brže odmiču, što se više dani prikučuju proljeću. Fjord prima svjetliju boju, a na podnevnom se suncu počinje osjećati miris haluge i morske vode.

Kad se napokon približio svibanj sa zelenim šumama, ozivanjem kukavica i marljivim poljodjelcima na polju, dogodila se i na vodopadu velika promjena. Pilana se prometnula u novo, moderno tvorničko zdanje, a mlin bio srušen, da dade mjesta novomu.

Gore na Novom Selištu, gdje je snijeg ležao dulje nego dolje kraj mora, moglo se takodjer početi s proljetnim poslom. Knut Rabben i Kristina preseliše se već onamo, mlinar je baš gradio i ovdje, gdje je još pred godinu dana bila sama pustoš, imalo je doskora biti na okupu pet malih posjeda.

Napokon jedne nedjelje uhvati Erik vremena da pogleda Selište. I ugledavši male njive, kako na obronku leže u veselom zametku, zaokupi ga neko

osobito čuvstvo. Bože, kako su malene i nedužne! A ono, što se tu imalo sijati, nije bilo sjeme, već su bile ideje. Klice su podsjećale na sitnu djecu, koja pružaju ruke prema suncu.

»Dao Bog, da bude rodna godina«, pomisli Erik. I bude mu žao, što mora opet otići.

Ali kad je došao na hrbat brda i ugledao svoja vlastita široka polja, gdje su se razastirale velike oranice, a sjetva bila već mnogo naprednija, on opet, čudnovato dirnut, stane. Ta ne čini li se gotovo, kao da su one sitne njivice na selištu dobrovoljno ostale tako malene, da njegove uzmognu biti što veće? One leže duboko u sjeni, da se njegove uzmognu širiti na suncu. Da, gotovo mu se pričinilo, kao da ljudi na Selištu baš zato žive ondje svoj život, da se on uzmogne ovdje na sunčanoj strani voljko osjećati.

»No sad će se već skoro i ona vratiti iz glavnoga grada. A onda?«

No vrativši se kući, zatekne u dvorištu stran karijol. Na stražnja vrata izadje djevojka, koju on zapita, da li je tko došao u pohod.

»Držim, gospodin kotarski inženjer«, odgovori ona.

»Tako, tako, zar je taj opet ovdje«, pomisli Erik i poče pred vratima na omorikovim grančicama otresati zemlju sa čizama.

V

Inženjer je sjedio u velikoj sobi i zabavljao se s gospodjom Astom. Kad je Erik ušao, on brzo ustane i poravna cviker. »Do bijesa«, pomisli — »zar je to Erik Evje?« Ova suncem opaljena ljudeskara, koja je sad ušla, nije nimalo nalik na blijedog slabića, koji se pred godinu dana dovezao brodom.

»Dobar dan, dragi prijatelju i dobro došao u zavičaj!« reče Erik i pohita mu u susret. »Jesi li

prijatno putovao? No ruka ti je sasvim uvela; zacijelo nisi na putu imao čestite hrane?«

»A tvoje su se obratile u prave seljačke šape«, reče inženjer i otrese svoje tanke prste od stiska Erikove ruke. Erik se smiješio. »Da, tako je, kad čovjek postane ratarom«.

»No sad sam zacijelo ovdje zališna«, reče gospodja Asta i htjede da izadje.

»Ali molim, milostiva gospodjo«, udvorno će inženjer. »Držim, da se Evje i ja možemo porazgovoriti u njegovoj pisarni«.

»Gle, zar tako svečano?« zapita Erik. »A kako je tvojoj gospodji supruzi, da li je umorna od puta?«

»Hvala«, nešto zbunjeno prihvati inženjer. Erikova mu je ljubežljivost bila gotovo malo neprilična. »Mogli bismo dakle poći u pisarnu«.

»Dakako, podjimo«, nasmija se Erik i podje prvi.

Gospoda stupiše u veliku sobu s kožom prevučenim sofama i stolicama i pisaćim stolom nasred sobe. Prozori su bili visoki, kao i u pribivaćim sobama i gotovo prekriveni povijušama.

Erik ponudi inženjeru da sjedne na sofu, a sam sjede za pisaći stol i obrati se prema njemu. »No?« poče on i nasmiješi se pun očekivanja.

Inženjer prebaci duge noge jednu preko druge, skine cviker, pa se poče njime igrati. »Eh — zapravo je to za mene vrlo neugodna stvar, dragi Evje«.

»Onda bi možda bilo bolje, da najprije zapalimo cigaru«, predloži Evje i ponudi mu kutiju.

No inženjer otkloni. Njegovo se čelo navoralo, dok se i dalje igrao cvikerom. »Kakve nokte ima taj čovjek«, pomisli Erik i u istom se trenutku sjeti, da je upravo takve nokte imao i Mogstad.

»Ovom bi se razgovoru zapravo rado uklonio«, nastavi Rein, govoreći svome cvikeru. »No u drugu ruku držim, da ćeš me baš ti razumjeti, te smatram svojom dužnošću, da govorim, dok još nije prekasno«.

»Molim, predji ravno na stvar«, reče Erik nestrpljivo.

»Tvoja namisao o radničkim domovima vrlo je lijepa i dobra. I zato valja uistinu požaliti, što ćeš je... što ćeš je morati napustiti...«

Erik tvrdo pograbi naslon stolice i sav zapanjen otvori širom usta. Zatim zažmiri prema prozoru i prasne u smijeh. »Da je napustim?«

»Da«. Tek sada podigne Rein pogled prema njemu.

»Zaboga, zar ne znaš, da već više porodica stanuje ondje?«

»To je baš ono najneugodnije. Morat ćeš ih zamoliti, neka se odsele«.

Nastade mala stanka, za koje se Erik još uvijek morao smijati. — »Što to veliš, da ću morati...?« U tom je trenutku bio opet nalik na svog oca, kad se istezao u svojoj naslonjači.

Inženjer natakne cviker i pogleda kroz prozor, kao da gleda za riječima, koje je čas prije izrekao. »Ondje naime ima u tlu vodene ilovače i sve može u jednom času da se stropošta. Dostaje proljetna ili jesenska poplava, da cijeli obronak otplavi u rijeku. Otkako su naseljenici iskrčili šumu, koja je dosad držala tlo, pogibao je još mnogo veća. No svakako je neoprostivo ondje naseljavati ljude«.

Opet nastade stanka, za koje je Erik, ne skidajući oka, zurio u inženjera. Napokon reče bezbojna glasa: »Što mi ti to, čovječe, govoriš?«

»Da, vrlo mi je žao, što nisam bio kod kuće, kad si se laćao te stvari«.

Erik ustane i podje k prozoru, pa se tobože zagleda napolje. Obojica su šutjela i u tišini se čulo samo lupkanje sata. Erik se zamisli u ono, što mu je inženjer rekao. Odronjivanje tla nije u ovom kraju bila nikakva rijetkost. I sad on zamisli, kako male kućice na Selištu, otkinute od pijeska i ilovače, guta ponor, ostavljajući samo golo brdo i zijevajući kao kakva otvorena rana.

Napokon se okrene: »Kako to možeš tako pouzdano tvrditi?«

Rein mu ispripovjedi, kako je bio zaposlen kod postavljanja nove željezničke pruge. Zbog vodene ilovače u tlu valjalo je prugu premjestiti na drugi kraj brda.

»Da li je to još komu poznato? Nikad nisam čuo o tome ni riječi«.

»Časnik, koji mi je pomagao kod posla, moći će ti potvrditi, baš kao i naši težaci. Ako želiš, mogu ti dati njihove adrese«.

Erik poče lagano hodati sobom. Njegovom plavom kosom i šiljastom bradom sinula je od časa do časa po koja sunčana zraka, koja se kroz cvijeće na prozoru prokradala u sobu.

»Hm«, reče napokon i obori glavu — »to je za mene rdjava vijest«.

»A još gora za siromašne ljude na brdu, koji su se uzalud mučili«.

»No čuješ, dragi, možda ipak nije tako strašno, kako ti to predočuješ«.

»Možda još i gore! U koritu rijeke već se opažaju sumnjivi znakovi. Jučer sam bio ondje. Htio sam da se potpuno uvjerim, prije nego što se s tobom porazgovorim«.

Erik osjeti, kako ga podilaze srsi i u koracima se njegovim razabiralo uzbudjenje. Na čas bi brzo stao, zatim pošao dalje, hvatao se za čelo, bacao pogled kroz prozor, dok napokon ne pogleda u Reina.

»Do bijesa, ta valjda ima kakvo sredstvo, da se predusretne katastrofi?«

Rein odmahne glavom.

»Na priliku: brane od kolaca?« Erik ga napeto pogleda.

Inženjer se nasmiješi: »Od kolaca ili od žigica bilo bi u ovom slučaju jednako«.

Ova nepokolebiva sigurnost počne nagoniti gospodara Evja u gnjev. Rein se činio tako neumoljiv. Kao da je došao samo zato, da mu stavi nož pod grlo.

U taj čas ustane inženjer, kao da mu je odlanulo, što je napokon svršio neugodni svoj posao.

»Da, da«, reče Evje i pruži mu na rastanku ruku. »Ja ću o svemu još svakako promisliti«.

»Makar kako promislio, na stvari se time ne može više ništa promijeniti. Iskreno se nadam, da ne ćeš odgadjati ono, što se svakako mora izvršiti. Radi se o životu mnogih ljudi«.

Erik se opet ustrča gore-dolje. »Valjda ćeš mi ipak dopustiti, da se malko snadjem, prije nego što odjurim onamo i potjeram ljude s posjeda, što sam im ga darovao. Jer drugo im, boga mi, nemam ništa da dadem. Ali toga ti i ne tražiš. Neka se odsele? Da sruše kuće i napuste male oranice, koje su obradili i koje sad ondje leže i tjeraju klice? Da njih i njihove porodice opet natjeram u staru bijedu, muževe, žene i djecu? To hoćeš, jelda?«

Inženjer uzdahne. »Da, vrlo je bolno, ali...«

»Ali?« Erik stane i pogleda ga.

»Nisam ja kriv, što je vaš posjed pun vodene ilovače«.

Erik zadrhta i opet uze juriti gore-dolje. »Ne, dragoviću, ni ja nisam kriv. Uistinu sam dobro mislio. Imućniji su seljaci doduše drugoga mišljenja; oni tvrde, da sam cijeli kraj zarazio socijalizmom. I još danas su ti bijedni radnički domovi svima trn u oku«.

U to se inženjer nije htio dalje upuštati, već se požuri da ode. »Da, da«, reče on. »Eto, o tom se radi. Ja sam svoje učinio. Zbogom!« Erik ga ne isprati, već podje dalje sobom.

Gospodja Asta bila je dotle zaokupljena drugim poslovima, no neko vrijeme iza inženjerova odlaska podje ona ipak u pisarnu. Ondje je sjedio Erik, oslonivši se laktovima o pisaći stol i zakopavši glavu u ruke.

»Što je?« zapita ona i stane.

On odmah ne odgovori. No pošto je majka iz njega izmamila cijelu stvar, udari ona u vedar smijeh.

»No, to je uistinu lijepo«, reče ona — »gle, ta mu je izvrsna!«

Erik, uzbudjen ustane. »Znaš li ti već što o tom, majko?«

»Dakako da znam...« reče ona i morade sjesti.

»Jesi li ti čula, da na brdu ima vodene ilovače?«

»Tek onda, kad smo mi, s obale htjeli dobiti željeznicu na svojoj strani. Onda se odjednom sve prometnulo u vodenu ilovaču, samo da se ne može ovdje sagraditi željeznica. Taj se kotarski inženjer takodjer dade upregnuti u svaka kola«.

Erik se zamisli.

»Jesi li o tome uvjerena, majko?«

»Možeš mi mirne duše vjerovati, sinko, ta ni ja se nisam tek jučer rodila«.

Erik je lagano hodao od jednog prozora k drugom, dok odjednom ne pristupi k majci i položi joj obje ruke na ramena: »Jesi li o tome tvrdo uvjerena, majko? Dakle je prosta laž, da su ljudi na Novom Selištu u životnoj opasnosti...?«

Gospodja Asta poče opširno pripovijedati o svim spletkama, što su ih izmudrili žitelji doline, da privuku željeznicu na svoju stranu. Ah, Erik i ne sluti, kakvi su ljudi.

Kad je majka izašla, ostade Erik u sobi, gledajući kroz prozor. Dakako, majka je imala pravo. Naravno!

Iza toga je još neko vrijeme trčkao po sobi i izvan sobe, a najposlije sjeo za stol, da se radom otrese neprijatnih osjećaja. No u njegovoj se nutrini besprekidno ozivao tihi glas: »Ali ako... ipak...?«

Narednih se dana nije voljko osjećao. Majka ga je svojim uvjeravanjima doduše nešto umirila, ali potpuno nije mogla.

Ima ljudi, koji ne mogu bistro misliti bez cigare u ustima. Kad se smotka ne dimi, ne dolaze ni od kud misli. Tako je sad bilo i s Erikom Evjem. Radnički domovi bili su njegovoj svijesti istinska potreba. On je u posljednje vrijeme radio sigurno i

dobro, ne posvećujući pažnje onoj maloj stvarci, no sada, kad je zaprijetila opasnost, da će se sve razbiti, odmah se sve promijenilo. Pišući upravnoj oblasti, odjednom mu zape pero. »A ako ipak... Što onda?« Kasnije je morao pisati zbog kupnje nekog novog seljačkog posjeda. I opet mu zape pero pred istom katastrofom.

Kad se nalazio medju svojim radnicima, opet se javljalo: »A ako... ipak?« I noću je ležao budan i gledao žitelje svoga selišta, kako se sele. Selište je ostalo pusto, puki neuspjeli pokušaj, a preostao je samo on sa svojim poslovima, računima i parnicama, s krčenjem šumâ i pecarom...

Ah, tko bi mogao znati, da li majka uistinu ima pravo? On bi rado zatražio nečiji savjet, ali čiji? Pa ni ljudi na brdu ne smiju se zaplašiti.

Tako je jednog dana opet sjedio u svojoj pisarni, kad se na vratima oglasi kucanje i sićušni se postolar Töger ušulja u sobu, skine kapu i veselo mu nazove dobro jutro. Erik ga ponudi, da sjedne, a on odšepesa na kratkoj nozi prema jednoj stolici, gdje je uzeo prevrtati u rukama kapu.

»No, što je?« zapita Erik i obrati se prema njemu.

Sitnom postolaru nije bilo sasvim lako, da rekne, što želi, pa se zbunjeno smiješio na svoju kapu. Erik se, gledajući ga, udobrovolji. Kao gotovo sva postolarska lica, sjalo se i Tögerovo nekim modrikastovlažnim sjajem. Glava mu je bila okrugla i malena, kosa crna i gusta, a mršave postolarske ruke crne od kože, smole i laštila. Bio je to veseo čovjek, koji se samo onda razbjesnio, kad su mu se djevojke rugale zbog njegove kraće noge.

»Radi se naime o tome«, započne on napokon — »da sam gospodina Evja htio smjerno zapitati... da li bi imao što protiv toga, da... da se ja odselim na brdo k Peru Tröenu... hm!...«

»Gle, što to čujem, Töger! To jest, ti bi zapravo htio k Olini?«

»Moglo bi i to da bude, he he he«. I postolar porumeni, pogledavajući svoju kapu.

Erik morade ustati i malo se prošetati. On se doduše nadao, da će se Olina udati, ali... za ovoga ovdje...

Zapravo nije Erik imao na to ništa da kaže; postolar ga zapitao za dopuštenje samo iz učtivosti.

»Ali ako se oni s brda budu morali seliti...« prosijevne mu dušom pitanje. »Zar bi se on i onda htio njome da ženi? Sad bi mu trebalo reći, što stavlja na kocku«.

Ali ako mu kaže, mogao bi on otići gore, pa svima reći. A onda?

Erik se, ne znajući što bi, šetao sobom. Napokon ipak zastane pred postolarom, pruži mu ruku i reče: »Bilo ti sretno, Töger!«

»O... sto puta zahvaljujem, sto puta!«

»No jedno mi ipak moraš obećati. Ti mi malo previše zaviruješ u čašu. Toga ćeš se okaniti, zar ne?«

Postolar obeća i još mu zahvali na savjetu. Kad je maleni šeponja, sav blažen, otišao, Erik stane i osloni se rukom o pisaći stol.

Sad je imao na duši još jedan ljudski život.

VI

Inženjera Reina nisu u okolici osobito voljeli. Jednima je bio previše svojeglav, drugima brutalan, a s oblastima i privatnicima dolazio je takodjer češće u opreke. Šaljivdžije su govorili, da bi voljeli imati posla s kakvim ugursuzom nego s monomanom pravičnosti, kakav je taj Rein.

A on je uistinu previše vagao svoja mišljenja. U politici bi ga se svaka malenkost toliko kosnula, da je pola noći budan proležao i ljutio se. Kad bi svomu gnjevu dao u novinskom članku oduška, često

se dogadjalo, da mu ga je uredništvo vratilo, jer je bio previše jednostran i žestok. I što je više indignacije morao na taj način da proguta, sve se više mrgodio i osjećao se sve samotnijim, što se opažalo i u njegovom držanju prema rodjenoj ženi.

Gospodja Sara Rein uživala je, kao i mnoge druge žene, u velikoj, sjajnoj uspomeni na svoga oca. Bio je to rijedak čovjek, duhovnik, pučki nastavnik i pjesnik psalama, idealist i bojovan čovjek. Kao pastor morao je naglo ostaviti svoje mjesto, pa se počelo šaputati o nekim ženskim suknjama. Njegova se škola morala kratko vrijeme iza toga zatvoriti zbog preslaba polaska. No gospodja Rein nije ni trenutka sumnjala, da je njen otac bio mučenik kovarnoga progona i njegova joj je uspomena bila s tim sjajnija. Ova joj je uspomena bila mjerilom, kad bi uskladjivala svoje mišljenje i često, kad bi štogod branila pred suprugom, napola je nesvijesno osjećala, da zapravo brani oca.

Tako je dolazilo u inženjerovoj kući često do nemilih prizora. On se njoj pričinjao previše skeptičnim, a ona njemu odviše naivnom, pa iako su se dulje vremena lijepo slagali, svaki je novi sukob izmedju njih sve većma širio jaz. Gospodja je Rein često u teškim slutnjama prozirala ovu činjenicu, no u tome je samo nalazila nov povod, da opet u duhu proživljuje sunčane godine mladosti, kad je gledala oca, kako hoda medju svojim cvijećem.

Od prvoga dana, kad je inženjer spomenuo ono o vodenoj ilovači, gospodja ga je Rein instinktivno odvraćala, da išta poduzme. Njoj se Erikova ideja činila prekrasnom; živo ju je podsjećala na oca. Pošto su se vratili iz inozemstva i Rein najozbiljnije odlučio da posreduje, ispriječila mu se ona sa svom tvrdokornošću. Rein se gotovo malo počeo prezirati, što se je uopće na nju obazirao. No jednog dana, kad su se porječkali zbog religiozne obuke svoje djece, provali napokon iz nje pitanje: »Rado bih znala, Ingvalde, u što ti zapravo vjeruješ?«

*

»U što vjerujem?«

»Da, držim, da toga nema mnogo. Jer i onih nekoliko bijednih radničkih kućeraka na Evju moraš odmah da potkopaš«.

I sa žestinom, na koju muškarca mogu navesti samo bračni prizori, on joj odgovori: »Da se stvar već jednom uredi, putujem smjesta na Evje«.

I to je i učinio. Prema Eriku bio je zato i hladniji nego što bi trebalo, jer je cijelo vrijeme morao misliti na ženu.

Bijela inženjerova vila ležala je u zakloništu omorikom obraštenog izdanka. Zaliv je oplakivao ogradu vrta, a pred gospodarskim zdanjima bućkale su patke i guske u velikoj bari. Gospodja Rein voljela je sve vrste životinja, a osobito perad.

Prvih dana iza Reinova pohoda na Evju bilo je u kući malo neprijatno. Za stolom se govorilo samo od prijeke potrebe. Inženjer je kroz to vrijeme češće pomišljao: »Bože, zašto se ona upleće u stvari, kojih nikako ne razumije«.

No jedne večeri, pošto je već bio ustao od stola i s novinama i lulom sjedio u svojoj sobi, začuje odjednom na stepenicama njene lake korake i malo za tim stupi ona u sobu. Gospodja je bila žena u tridesetoj godini, visoka i lijepa, vedrog, djetinjeg lica pod bujnom plavom kosom. Oči su joj bile modre i topla pogleda. Ove večeri bila je obukla svijetlu ljetnu opravu, u kojoj je izgledala vrlo mlada. Ona lako i brzo prodje sobom i sjede na stolicu s druge strane pisaćega stola.

»Ah, Ingvalde«, reče ona pred sebe, — »sve je to ipak vrlo žalosno«.

On zakašlje i prignječi prstom pepeo u luli. — »Tja...« Nije pravo znao, što bi joj rekao.

»Gdjekad mi se čini, kao da si ti tako nevjerojatno daleko od mene«.

»Zaboga...«

»Kad možeš činiti ono, o čemu znaš, da mi zadaje tako strašne boli«.

»Hm!«

»Kako je on zapravo shvatio stvar?« zapita ga ona naglo i obrati se prema njemu.

Rein ustane s kožne sofe, u koju se bio uvalio i lagano podje sobom. »Zar opet počinje?« pomisli i pogleda kroz prozor.

»Ne ćeš li mi ni sada odgovoriti?«

»Slušaj, Saro, ja držim, da je Erik Evje odrastao čovjek. Za radnike je doduše stvar neugodna, ali ja mislim, da će mi i oni biti zahvalni«.

»A ako se varaš, Ingvalde? Znaš li, šta si sve tim svojim korakom razorio?«

»Zar držiš, da se ja u nešto uplećem, o čemu nisam na čistu?«

Gospodja Rein osloni se o pisaći stol i uzdahnuvši pogleda kroz prozor.

»Meni se daje na žao, Ingvalde, što se uvijek moraš baš ti opirati, kad se pokrene što novo i lijepo. Zar nisi rekao, da ta stvar ne spada medju tvoje uredovne dužnosti?«

Ingvald Rein udari u čudan smijeh. »I to mi veliš ti, Saro, ti, koja si idealiskinja? Zar ti dakle misliš, da možemo mirno pustiti, da sve propadne, što ne spada u djelokrug naših zvaničnih dužnosti?«

Gospodja brzo ustane, pozlijedjena, jer se sada muž našao u premoći. »Ja držim«, izusti ona drhtava glasa — »da bi mi godilo, kad bih vidjela, da se bar jedanput zauzimaš za kakvu dobru stvar«.

»A zar nije dobra stvar, kad hoću da spasim svoje sugradjane?«

Ona se ledjima osloni o stol i ukočeno se zagleda pred sebe. »Ja sam, Ingvalde, mnogo razmišljala o toj stvari, no bojim se, da ti zapravo želiš razoriti samo ideju Erika Evja«.

»Gle, djavola...« Rein nehotice pogne glavu, da uzmogne bolje vidjeti ženu.

»Ah, da znaš, kako me to boli. Dan na dan gledamo oko sebe egoizam, prevare, laži, himbenost, same rugobe i ništa drugo. I onda jedan jedini put

doživimo, da jedan čovjek želi dokazati trunak idealizma. On ne propovijeda samo o siromaštvu, već prelazi i na djelo. On pred svima izdiže neku stvar i sam joj se stavlja na čelo. Od pamtivijeka nije u našoj okolici nitko učinio ništa tako veliko i lijepo. I onda moraš doći baš ti, ti Ingvalde, da sve razoriš! Ah, ne smijem na to ni misliti...« Ona naglo zakloni lice rukama i glasno zajeca.

»Slušaj, Saro, ne bismo li se okanili tih histeričnih pripovijesti?«

»Dobro, dobro, ja ne ću ništa više spominjati«. Ona obori glavu i stisne usne. Inženjer podje prema sofi i poče se igrati svojom bradom. Bilo mu je teško pri duši. Kao uvijek, smatrali su ga eto i sada mračnjakom, i to samo zato, jer je ustrajao uz stvar, za koju je bio sasvim siguran.

»Drugima, Ingvalde, nije tako lako živjeti samo za matematiku i geometriju; za tebe je kršćanstvo i ljubav prema bližnjemu prosta obmama«.

»A kada sam to ustvrdio, Saro?«

»Dosta si se često odao, kad si se rugao momu ocu...«

»Ali Saro, to naprosto nije istina«. Inženjer se ostavi brade i ustane.

Ona se obrati prema njemu i zabaci glavu, da ga dobro pogleda. »Možeš li to poreći, Ingvalde?«

»Tvoj otac... Bože moj, tvoj je otac bio dobar, valjan čovjek, ali kad se pita, da li u tlu na Evju ima vodene ilovače, onda se ipak više pouzdajem u samoga sebe«.

»Ti se, Ingvalde, u svemu pouzdaješ u samoga sebe. Ima li šta, u što se ti ne bi najbolje razumio? Ta ti se i u odgajanje djece razumiješ bolje od rodjene majke«.

»To ne tvrdim. Ali ne ću, da moja djeca odrastu u lažima, makar im djed i deset puta bio pastor!«

»Eto, to je ono, Ingvalde! Zar uistinu ne možeš dati momu ocu ni u grobu mira?«

I time je vodena ilovača na brežuljcima Evja bila sretno prenesena u svoj vlastiti svijet, pa su se muž i žena mogli dalje vrijedjati, misleći, da još uvijek govore o radničkim domovima.

Nisu ni čuli, da su dotle u dvorištu stala kola. Stajali su uz pisaći stol i govorili tako žestoko, kako to mogu samo bračni drugovi, koji se ljube. Gospodja je Sara baš htjela briznuti u plač, kad se na vratima oglasi kucanje. Rein pomisli, da je služavka i gnjevno poviče »Napred!« Vrata se otvore. Bio je Erik Evje.

»Dobar veče!« reče on, udje i pruži supruzima ruku. »Oprostite, što tako kasno dolazim«.

On naglo zapne i pogleda oboje.

No gospodja Rein nije mogla dulje izdržati. Uhvatila se za čelo, pokušala da nešto kaže i odletila iz sobe. Muškarci ostadoše na čas stojeći i gledajući prema vratima, koja se za njom zatvoriše, a zatim im se sukobiše pogledi.

»Molim, izvoli sjesti«, reče inženjer i ponudi mu naslonjaču. Sâm sjede za pisaći stol.

VII

Erik Evje sjede, zadržavši na sebi svoj svijetli proljetni ogrtač; šešir položi na koljena i tako je sjedio i gledao u šešir. Opazio je, da je došao u nezgodan čas, no zato ipak nije mogao odmah da ode.

Rein, koji je i onako bio vrlo uzrujan, morao se sada upravo silom svladavati, da se pričini miran. On je naslućivao, zašto Erik dolazi, pa je i pogodio.

No začudo Erik poče sasvim blago govoriti o drugim stvarima. Obojica su bili drugovi iz školskih klupa, da, da kako prolazi vrijeme! Eriku se sve to pričinjalo tako davnim.

Inženjer ga nesigurno pogleda i promrmlja, da je odonda prošlo već dvadeset godina.

»Da, da, onda još ni jedan od nas nije slutio, da će naši putovi biti tako različni«, nastavi Erik i pokuša da se nasmiješi.

Rein pogleda prema prozoru, kroz koji se razbirao vršak breze, kako se ljulja na vjetru.

»Tako je već u životu«, reče on — »putovi se razilaze, a s njima i mišljenja«.

»No ja bih se rado s tobom mijenjao, Rein. Ti si naime pametno birao i našao si sreću«.

Rein je još uvijek gledao prema prozoru. »Bit će pametnije, da ne govorimo o sreći, Erik! Kad bih ja sjedio na najljepšem posjedu ovoga kraja, ne bih se nimalo tužio«.

»Misliš? A ja se ipak ozbiljno bavim mišlju, da dulje ovdje ne ostanem«.

Rein gotovo skoči od čuda: »Što?«

Erik pogne glavu prema svom šeširu. Da, on je uistinu rekao ono, što misli.

»Ta valjda ne misliš prodati posjed?...«

Erik baci šešir na pod i osloni se laktovima o koljena: »Još nisam načistu, kako da se svega toga riješim. No činjenica je, da ću po svoj prilici morati otići odavde i od svega, što je ovdje. Kad bih samo znao, kuda«.

Inženjeru je sve to zvučalo tako nevjerojatno, da nije znao, što bi odgovorio.

No sad ustane Erik i pogleda ga. »To jest«, nastavi on — »zapravo sve ovisi o tebi«.

Počivka. Inženjer razrogači oči: »O meni?«

»Da«.

»To mi čudnovato zvuči«.

»Zato i dolazim danas ovamo. Da ti iskreno priznam: nisam imao dobra dana, otkako si ono ti bio kod mene«. Erik predje rukom preko čela i lice mu uhvati bolan izražaj. »Rekoše mi, dakako, da se mogu mirno smijati tvojoj opomeni.. no unatoč tomu... tvoje riječi toče me poput crva, tako, da ne mogu čestito spavati. I sad moradoh ovamo, da ti

kažem: ako budem morao poći na Selište i zamoliti ljude, neka se odsele, ne ću moći da ostanem na Evju«.

»Gle — dakle se nisam prevario«, pomisli Rein i u njemu se razbudi uzbudjenje, koje je podstakao sukob sa ženom. Pored toga Erikove su ga se riječi unatoč tihoj iskrenosti glasa tako doimale, da nije znao, da li bi plakao ili se smijao.

»Ali, dragi prijatelju«, reče on i uvali se u stolicu — »vodena ilovača ne ugrožava tvoj posjed«.

»Ti me ne razumiješ, Rein. Ja ne mislim ni časa na svoj posjed. Ali ćeš mi oprostiti, što još jednom dolazim k tebi, da te pitam: Zar je uistinu od prijeke potrebe, da se naseljenici presele?«

Rein prihvati olovku i poče mehanički risati po bugačici. »Da, Erik; nažalost, nemam ti ništa novo reći«.

Erik obori glavu. »Dakle tako«. On uzdahne i htjede poći, no još se skanjivao. Zatim se opet obrati prema Reinu: »Ti možda nisi promislio, Rein, što ta stvar za mene znači?«

»Nisam«, reče Rein i podigne pogled s olovke. »Radije sam promišljao, što znači za ljude, koji ondje stanuju«.

Erik zabaci ruke na ledja i lagano podje sobom. Pošto se vratio, mirno stade i predje rukom preko čela. »Prije smo govorili o sreći, Rein. Ima trenutaka, kad čovjeka ostavi i nada. Razočaranjâ i porazâ bilo je na pretek; ako ni sada ne bude uspjeha, ne će ga nikad više ni biti. To je kao posljednja žigica — koja se ne smije utrnuti«.

Rein je črčkao po papiru, no sad je izgledao poput čovjeka, u koga nema ni trunka shvaćanja.

Erik se nasmiješi. »Moje ti se riječi čine zagonetnima. A i nije baš ugodno drugima razotkrivati svoje svetište. No ja bih želio, da shvatiš, o čemu se ovdje radi. Ako sad odem odavde, znači to za mene: ili — ili«.

Rein je dalje črčkao. U njemu se razbudila sumnja, da je njegova žena u pokrajnoj sobi i da sve

sluša. I ako ga ovaj čovjek nazove donosiocem nesreće, onda će se i ona oboriti na njega... Olovka poče drhtati.

Evje pristupi bliže i žmireći pogleda kroz prozor. »Lijepo je od tebe, Rein, da si došao k meni — a nisi otišao k samim naseljenicima. Odgovornost je, dakako, na meni«.

»To sam i ja mislio«, proiznese Rein kao da govori sa svojom olovkom.

»Ali da podjem onamo i kažem: Ja sam vas prevario, moj dar ne vrijedi ni poture; vaš je rad bio uzaludan. Ono, čemu ste se za budućnost nadali, puka je obmama. Ono, na čemu ste mi zahvaljivali, prosta je prevara. Znaš li ti, što to znači...?«

»Shvaćam, da mora biti neugodno. Ali ako se radi o njihovom životu...?«

Erik pogleda pred sebe i reče kao da govori sâm sebi: »Da — naravno«. Zatim opet lagano predje sobom, opet protare čelo i obrati se prema Reinu.

»Znaš li, Rein, da je čudnovato, kako lako dolaze izvjesni ljudi do svojih životnih nazora. I pošto dodju do njega, oni se smire i plove s njim uz povoljan vjetar kroz cijeli život. Sa mnom je drugačije. Znaš, da sam štošta kušao, sad ovo, sad ono. I uvijek, kad sam mučno dovaljao kamen na visinu, on mi se opet stropoštao. I ponovo sam se davao na posao iznova. No svaki je put bilo teže, a jedan mora biti i posljednji... Da ti iskreno priznam: ja ne mogu još jedanput iznova pòčinjati. Ovoga puta upravo si mi ti razorio djelo!«

No Rein se još uvijek svladavao. I stane opet odgovarati svojoj olovci: »Eh... vrlo žalim, što sam morao biti baš ja«.

»No — ti zacijelo dobro misliš — ja barem tako držim. Iako se govori, da si ti... no da, bit će bolje, da ne govorimo o tomu! Vjerujem ti, da dobro misliš, ali...« I on se opet stane šetati. Kao da je sasvim zaboravio, da nije u svojoj sobi. Gdjekad mu je čelom

zatitrala bolna crta, onda bi prelazio rukom preko čela, kao da želi to ublažiti. Napokon opet stane.

»Moraš mi oprostiti, Rein. Danas sam malo nesredjen, pa kad sam došao ovamo, bio je to samo pokušaj, da se spasim na slamci. Kad bi samo znao, kako se osjećam bijedan u duši! Ne znam, što ću. Ti si jedini, koji bi me mogao spasiti jednom jedinom riječcom, ali mi ti te riječce, dakako, ne ćeš da kažeš. Ne ćeš i ne možeš«.

»Slušaj, dragoviću, meni je sve to strašno nejasno«. Inženjer se sve teže svladavao, da sačuva mir, jer sve, što mu je Erik govorio, činilo se, da su lična prekoravanja.

Erik se opet malo prošeće, no onda stane, zabaci kosu i pogleda prema prozoru. »Kad sam ti toliko rekao, Rein, mogu ti reći još i više. Znaš li ti, što to znači: osjećati se duševno bez svoga krova? To ti je, kao da te u snijegu do gola svuku, pa kao da ti svi ljudi i cijeli svijet sviraju krivu melodiju, a tebi je, da se od toga zadaviš. Meni se to često dogadjalo. Pa i onda, kad sam se vratio kući. Sve je oko mene ležalo u ruševinama. Da se utješim, segnuo sam za najbanalnijom utjehom, za pićem. Ti sve to znaš. Uto mi napokon opet sinu tanka sunčana zraka: ideja o tim radničkim domovima.

Zašto mi je ležalo na savjesti, da drugima baš u ovom obliku iskažem neko dobro, to je posebna stvar. Ali nitko ne zna, što je to za mene značilo. Kod moje kuće bore se oko mene tolike sile. Imam dužnosti prema majci, prema porodičnim tradicijama i prema samom pothvatu, a da budem iskren, sve mi je to priraslo srcu. Ali novac, poslovi i vječne kalkulacije stvar je sasvim za sebe. Drugo je, da li ćemo zadržati i što od svoje duše. Ja spadam medju one nesretnike, Rein, koji uz radne dane moraju imati i svoje nedjelje. Ja, istina, ne polazim crkvu kao ti, a i ne vjerujem u ono, što propovijeda pastor. No vidiš, ja unatoč tomu imam svojih sanja, a srce slobodnog mislioca treba takodjer sunca — po svom

ukusu. Napokon, što mi zapravo znamo? Jedni vješaju na stijenu raspelo kao znak svoga duševnog mira, drugi imadu što drugo; tako ja na priliku imam Selište. — Shvaćaš li dakle, da... da to ipak nešto znači za mene?«

Inženjer podigne glavu. »Da«, reče — »shvaćam, ali...«

»Ali?« Erik ga napeto pogleda.

»Ima prirodnih zakona, Erik Evje, koji ne pitaju naše snage za savjet«.

»Kakvi prirodni zakoni...?«

»Mislim, dakako, na vodenu ilovaču. Misliš li, da ona mari za to, što ti trebaš raspelo?«

Ovaj nesmiljeni odgovor bio je poput mlaza hladne vode. Erik se okrene prema vratima kao da misli poći. Bilo mu je strašno dulje ostati ovdje, gdje ga je ponižavala svaka inženjerova riječ. No iza vrata čekalo ga još nešto mnogo strašnije — ovdje unutri bio je barem tračak nade.

Na vratima se okrene i korakne opet natrag u sobu. »Ti si okrutan, Rein. Držim, da ja ne bih mogao biti, kakav si ti«.

»Bože sveti, Erik, — da ti kažem, da vodena ilovača nije tako pogibeljna, zar misliš, da bi time postala manje pogibeljnom?«

»Dakako da ne bi«. Erik uzdahne i ponikne očima. Zatim podigne šešir, koji je ležao na zemlji, predje preko njega rukom i još uvijek oklijevajući podje prema vratima.

»Još mi nikad nije bilo tako jasno kao sada, da čovjek može propasti, kad izgubi svoj posljednji ideal«.

Nastade nova počivka. Inženjer poravna cviker i zamisli se. »Kad se nadjemo pred izborom, da sami propadnemo ili da se pridignemo u idealu, koji će druge upropastiti, misliš li, da se moramo u prvom redu pobrinuti za sebe?«

»Ah, Bože, Rein, kako me ti slabo razumiješ! Zar držiš, da sam naseljenike htio strovaliti u nesreću?« On se nasmiješi i zaklima glavom.

»Ono, što si htio, nije ni u kakvom savezu sa stvari«.

»Tako? To mi je nešto novo«.

»Ne mislim, da će vodena ilovača mnogo mariti za tvoju dobru namjeru«.

»Laku noć, Rein«.

»Laku noć«, odgovori inženjer poput čovjeka, koji može da odahne. Da li je ta stvar sada barem konačno svršena?

No i ako je Erik već otvorio vrata, još uvijek nije htio izaći. Zatvorivši ih ponovo, pokuša da se vrati s izlikom, koja bi inženjera mogla dirnuti. No glas mu i pogled sasvim utrnuše, kad je izustio: »Nisam mislio, Rein, da si takav skeptik«.

»Možda!« Inženjer stane nasred sobe i poravna cviker. Ovaj ga čovjek dakle misli još i dalje mučiti — a onda dolazi na red žena.

»Ti dakle držiš«, reče Evje — »da i onda, ako nas neki ideal čini boljima i izdiže iz očaja, pa nas promeće u jake i donekle kreposne ljude — da i onda može ipak sve to da bude obmama?«

»Ne sjećam se, da sam se o tom izjavio«.

»Prirodi nije dakle ništa stalo do toga, da li mi sve stavljamo na kocku, da ispravimo ono, u čemu smo pogriješili? Da se ublaže brige i otaru suze, da siromasi dobiju i utočišta i kruha, da se uzdrži velika ideja, koja bi preživjela stoljeća i milijune ljudi, zar prirodni zakoni za sve to baš ništa ne mare?«

»Slušaj, dragoviću — ja sam govorio o vodenoj ilovači i ni o čemu drugomu«.

»Da — da, vodena ilovača! Na taj način dakle je sve besmisleno. A mi hodamo i trčkaramo svijetom i umišljamo sebi, da nas nešto uzvišeno vodi«. On obrati glavu prema vratima, otvori ih i zakorakne napolje. Zatim se još jednom ogleda i beznadno zavapi: »Da si mi barem htio ostaviti blijedu sumnju«.

»Što bi ti to koristilo?«

Erik potrese glavom, no pokuša da se nasmiješi. Inženjer saže ramenima: »Aha — razumijem. Sumnju bi trebao, da sve ostaviš onako, kako je danas?«

Erik se pričini, kao da bi mu to bilo najmilije.

»Ti ne shvaćaš pravo situaciju, Erik Evje! Neprestano si naime govorio samo o sebi. Nisi li možda uvjeren, da se sve to tebe ništa ne tiče?«

Erik ga pogleda u čudu, zatim udari u porugljiv smijeh. »Dakako, mene se to ništa ne tiče!«

»Tiče se samo naseljenikâ. Njihov je život na kocki, a nipošto tvoj. Ali...« i inženjer se porugljivo nasmiješi — »predlažem ti, da podješ k njima i da im kažeš istinu: Hoćete li ostati ovdje i ostaviti svoj život na kocki, da ja uzmognem živjeti za svoj ideal?«

»Zbogom!« reče Erik i formalno istetura na vrata, koja se zatvoriše za njim. Inženjer ga nije ispratio.

No u isti mah otvoriše se vrata na drugoj strani i na pragu se pojavi gospodja Rein, blijeda i držeći se za vratnice.

Inženjer se obrati prema njoj: »Aha — dakle se nisam prevario! No sada, trista mu gromova, hoću da imam mira«.

»Da, da«, reče ona zaprepaštena i zagleda se u njega. »Kad bi samo mogao naći mira, Ingvalde!«

I ona gotovo zatetura sobom i na druga vrata izadje.

VIII

Bilo je dobro, da je konj poznavao put na Evje, jer su uzde labavo visjele, a čovjek u kolima nije ni za što mario. Glava mu je bila klonula na prsa, a oči mu se zaklapale, kao da ni za što drugo nema volje nego da spava.

No konj je htio kući i kasao je laganim kasom uzduž fjorda, koji je tonuo u večernjem žutom osvjetljenju. Iz sumračja se izdizali zamci, a samo je gdjekad dolazio u susret po koji čovjek, koji je skidao šešir.

Kad ispovjedimo svoj najdublji duševni život, osjećamo neku prazninu, a budući da je inženjer bio tako neumoljiv, osjećao se Erik još povrh toga poniženim i postidjenim. Dok se vozio onamo, bila mu je napeta svaka žilica, a sada je s tim većma klonuo.

Gle, na južnoj strani sija još sunce. Erik podigne glavu i pogleda prema zamcima na drugoj strani fjorda, gdje se još na prozorima odražavale posljednje sunčane zrake. »Sunce? Ni ono ne mari za nas ljude, pa je samo puki slučaj, da nas grije«.

Proveze se pokraj liječnikove kuće i sjeti se, da je gospodjica Inga opet kod kuće. I u duši mu iskrsne uspomena na jedan lanjski ljetni dan na parobrodu, kad je ona pristupila k njemu i živo podstakla u njemu ideju Selišta. A sada?

Kola su dalje drndala, a njemu opet klonula glava na prsa. Nije mogao više da misli. Blago onome, tko može da spava!

»Ne će li gospodin saći s kola?« prodrma ga nečiji glas. Bio je kod kuće i sluga je stajao pred njim, držeći konja za uzdu.

Erik skoči s kola i držeći bič u ruci, lagano podje uza stepenice. U trijemu izadje pred njega majka: — »Bože, gdje si tako dugo?« zapita ona. I ugledavši njegovo lice, htjede ga malo razvedriti. »Uostalom, stigao nam je jedan gost«, reče ona.

»Majko!« reče on, objesivši ogrtač — »sada ćeš mi morati pomoći... da večeras spremim svoj kovčeg«.

»Što veliš? Kuda misliš poći?«

»Ah — ni sam još pravo ne znam«. On otvori vrata i udje u sobu. Neki osobiti dah zapahne ga, tako da je na čas zastao. Uto se razgrne baršunasta portijera pokrajne sobe — i na pragu se pojavi svijetla haljina. Bila je Inga Rud.

»Dobar veče!« pozdravi ona malo zbunjena i ispruživši ruku, stupi pred njega. »Zacijelo se čudite, što me ovdje nalazite. No imala sam ovdje nešto posla, a vaša je gospodja majka bila tako dobra, pa me pozvala na večeru«.

»Dugo smo te čekale«, doda gospodja Asta — »dok nas napokon nije prevladao glad«.

Erik je još uvijek držao Inginu malu ruku, kao da pravo ne zna, što bi s njom počeo. Tijelom su mu prolazili srsi. Kako god je bio klonuo, doimala ga se pojava ove žene poput kakvog objavljenja.

No on se sabere, snadje se u položaju i proiznese ono, što se moralo reći. Sam je sebe slušao, gdje pita, kako je u liječnikovoj kući i onda je čuo nju, kako nešto govori o bolesnom konju. »Lady« je oboljela na nozi, a gospodjica je Inga došla da zapita, ne bi li Erik mogao pozajmiti njenom ocu konja.

Erik joj susretljivo odgovori. No onda otkrije, da je majka izašla i da njih dvoje još stoje nasred sobe.

»Ne bismo li malo sjeli?« On podje napred u drugu sobu, razgrne portijeru i otvori joj prolaz. »Da možda užežemo svijetlo?«

»Ne, ne, za mene nije potrebno. Vrlo volim sumrak, naročito u proljeće«.

Kad su se našli u sobi, reče on: »Ovdje ljetna toplina ne grije mnogo. Pozvonit ću, da nalože peć«.

»Ostavite se toga. Uostalom, to možemo i sami učiniti; drva ima ovdje na pretek«, reče ona veselo. I za čas je klečala pred vratima peći i trudila se sa cjepanicama. On joj je morao pomoći, da nasiječe trieščа i kad je napokon u peći zaplamsalo, klečalo je oboje jedno uz drugo na tlu i gledalo u plamen.

Malo kasnije sjedili su u naslonjačama i upirali pogled u oganj, koji je bacao na tlo svoj odsjev.

»Ne biste li mi što zasvirali?« pokuša on. »Na Evju čujemo tako rijetko glazbu. To mi najviše nedostaje, otkako boravim na ladanju.

»Ah, bit će bolje, da se malo porazgovorimo! I onako moram doskora kući«.

»Dakle dobro!« — no čas kasnije on uzdahne. »Kad bih samo znao, što treba da kažem. Tako teško govorim s damama, gospodjice Rud«. I on pokuša da joj se nasmiješi.

Ona se pomakne napred, tako da joj je svijetlo ognja u peći obasulo tamnu kosu.

»Vi mnogo trpite, gospodine Evje«.

»O — hvala...«

»Znam, što se dogodilo i što to za vas znači. No najžalosnije je, da sam tomu zapravo ja kriva. Ja sam to već od prošle godine znala...«

Erik je pitajući pogleda i njegovo lice uhvati u odsjevu vatre bolan izražaj. Nije podnosio, da ga ova djevojka sažaljava.

»Toliko sam puta htjela doći ovamo, da vas upozorim«. Njen je glas drhtao i bio gotovo nježan. »No nisam imala odvažnosti. Jer... jer sam znala, da bi vas to boljelo«.

Bilo je to intimno priznanje, no kad je već bilo izrečeno, ona nehotice malo odmakne svoju stolicu.

»To je lijepo od vas«, reče on i obori glavu. Opet ga prodjoše srsi. Ah, danas se već toliko toga dogodilo, zar će doći još i više?

»Možda je bilo ružno od mene — ne znam. Ali uistinu nije mi bilo lako. Možete mi vjerovati, da mi je to bila vrlo duga godina«.

Erik je htjede zapitati, kako je to mogla znati, jedina ona i već od prošle godine? No pod dojmom, da je ona to godinu dana nosila u sebi i zbog njega trpjela, zaboravi on da je zapita.

Ona doda: »Onda su toliki bili protiv vas. Netko je morao biti i uz vas«.

On nije povjerovao ušima. Činilo mu se, kao da ona sjedi i svojim mu riječima miluje lice, a on se osjećao tako prijatno nemoćnim.

»To je uistinu lijepo od vas, hvala vam!«

Onda je zapita, da li drži, da je opasnost zbilja tako velika, kako to inženjer tvrdi. I budući da se već tako daleko upustila, nije mogla a da ne rekne, da Rein uvijek pretjeruje. Tomu se čovjeku čini sve nevjerojatno crno.

Iza toga su još malo govorili o inženjeru, o vodenoj ilovači, o Selištu. No u isti je mah oboje osjećalo, da zapravo govore o ljubavi.

»Dakle tako«, reče on — samo da još jednom čuje iz njenih usana. — »Vi ste to cijelu godinu nosili u sebi i niste mogli ...«

Ona podigne glavu i moleći ga pogleda. »Da, ali nemojte se zarad toga ljutiti na mene, Evje! Znam, da nisam pravo učinila. Ali ideja je bila odviše lijepa. Sjećate li se još, kako smo se prošle godine sastali na brodu? Onda ste mi pripovijedali o svojim osnovama; ja sam bila prva, kojoj ste o tomu govorili. Kako ste stajali na palubi, pa mi to opisivali, prometnuli ste se u nova čovjeka. A kasnije — ne, ja se nisam mogla odvažiti, da dodjem ovamo i da vam sve pokvarim«.

Sad zavlada oko njih tišina. Vatra je praskala. Inga se sagne i položi ruke u krilo; noge je prebacila jednu preko druge i uzvratila se u stolcu.

»Da — nikad ne ću zaboraviti, kako smo se onda sreli. Bio je to za mene divan dan«.

I opet se malo odmakne od njega, kao da se boji, što će joj on odgovoriti. Zatim su opet malo govorili o vodenoj ilovači i opasnosti za naseljenike, pa se opet vratili na isto pitanje ...

»Vi ste to dakle znali ...«

»Kad biste mi samo mogli vjerovati, da sam šutjela, da vam sve ne pokvarim ...«

I što je to češće ponavljala, glas joj je bivao sve tiši i topliji. I vodena ilovača i opasnost za naseljenike i mogućnost katastrofe — sve se to u njemu prometnulo u nešto svijetlo, jer je sve to bilo razlogom, da je ona neprestano na njega mislila ...

»Sirotice moja«, reče on i osmjeli se da je prihvati za ruku.

»Tko, zar ja? Što ste onda tek vi —?«

»Ja — ja sam se već privikao neuspjesima«.

Za kratko vrijeme reče ona, blago mu izvinuvši ruku: »Vjerujte mi, i o tom sam mnogo razmišljala«.

Ona odvrati lice od svijetla i okrenuvši se prema njemu, s bolnim ga smiješkom stane dugo gledati.

Napokon udje gospodja Asta i klikne:

»Gle, vi sjedite ovdje u mraku!«

Inga Rud skoči i reče, da je kasno i da mora odmah kući, jer će se inače za nju pobojati domari.

Erik joj ponudi, da će je odvesti kući, no ona otkloni, jer je vrijeme kao stvoreno za šetnju.

»Onda je moraš pješke otpratiti«, reče gospodja Asta.

Dakako da se Erik nije usprotivio.

Nekoliko časova iza toga, izašlo je njih dvoje u lakim ogrtačima iz kuće. Svud unaokolo vladala je tišina, vrata su bila zatvorena, a ljudi su već pošli na počinak. I njih se dvoje sámo zaputi alejom i krenu u svijetlo-sivu proljetnu noć.

Nekoliko sati iza toga stajao je Erik Evje kraj prozora svoje sobe i gledao, kako iznad brda na istoku izlazi sunce. Tihi se fjord žario, krajina budila, ali se još nigdje nije javljala ni živa duša. Bila su tek tri sata i samo su se morske ptice ozivale na žalu.

Erik se razodjenuo, ali nije mogao da podje u krevet. Gledao je prema krvavo-crvenom suncu i smiješio se; gledao prema brdima i još se više smiješio. Ah, dobri Bože! Netom još duboko dolje u mraku i očaju, a sada visoko gore medju zlatnim oblacima ... Najvolio bi briznuti u plač ili udariti u glasan smijeh. Mogao je sudbini biti zahvalan za vodenu ilovaču na

*

Selištu, jer bez nje ne bi Inga bila našla puta k njemu... Kako je sve to bilo u skladu! »Ako se samo zavolimo, vidjet ćeš, da će se sve svršiti dobro«, rekla mu je ona. Njene je poljupce još toplo i živo osjećao na usnama.

I on ostade kraj prozora, sav omamljen kao od groznice, sve dok nije zvonce zazvonilo, da probudi radnike — —

TREĆA KNJIGA.

I

Da ljudi na Selištu uzmognu privrediti nešto novaca, namaknuo im je Erik posla u pilani. Pri tom je odredio, da svake sedmice budu jedan dan slobodni, da uzmognu kod kuće obradjivati polje. I svagdje u maloj, sakrivenoj dolini, kud je iz dubine dopirao šum rijeke, morala je uzmicati šuma pred oranicama i čistacima. Stalna je privreda omogućila naseljenicima, da svoje kuće dogotove prije, nego što to obično biva na naseljima. Sad su se obronkom redjale kućice jedna do druge, svaka na svom komadu njive, na prozorima nisu nigdje manjkala stakla. Kod Pera Tröena marljivo se radilo, da se za Olininu svadbu kuća crveno oboji.

Činilo se, da je najbolje od svih bilo Bertilu. Malena, bijelo obojena kućica ležala je poput politirane škatuljice; na prozorima je stajalo cvijeće, dvorište je uvijek bilo pijeskom posuto, a pred kućnim vratima ležale su uvijek svježe omorikove grančice. Potonje je bilo čak i vrlo potrebno. Kod Ingeborge se naime sve sjalo od čistoće, pa su ljudi morali dugo otirati noge, prije nego što su ušli.

No i Bertilova su se polja činila kao da su jednako čista i svijetla, a to zato, jer je on odmah, čim bi se vratio kući i založio, uzimao lopatu i izlazio na polje. Večeri su bile vrlo svijetle, a ovdje na svojoj oranici on se tako voljko osjećao. Nitko ne bi mogao pouzdano reći, što to on radi lopatom, ali svagdje, gdje je on bio, bilo je sve tako fino i uredno, kao da je svaku grudicu zemlje brižno razdrobio.

Ovdje napolju osjećao se Bertil sasvim kod kuće. Jer pravo govoreći — ondje gore u sobi bilo mu je malo odviše fino. Pri tom je često zaboravio prije nego će ući, izuti blatne cipele, a kad bi još bio tako nesmotren, pa se o podne bacio na krevet da malo otpočine, Ingeborga bi mu čitave dane čitala bukvicu.

No Ingeborga se na dnu duše nije ovdje voljko osjećala. U vrijeme, kad je još čekala preko fjorda, zamišljala je sve to sasvim drugačije. Sad je dakle bila ovdje. Sad nije više bilo druge obale, na koju bi mogla gledati... I dok se ovako mučila i trudila, da sve bude čisto, lijepo i sjajno, dešavalo se to iz neobjašnjene potrebe, da što više umanji svoje razočaranje.

I onda je bilo još nešto, čega nije mogla izbiti iz glave — naime majka, koja se okretala u grobu.

Ingeborga se pomalo prometnu u bogomoljku. Svake je večeri pjevala dugi koral, a Bertil je nastojao da je prati, premda nije poznavao melodije. I dok je ona iz svog molitvenika čitala dugačka razmatranja, sjedio je on kraj prozora i gledao preko fjorda prema obali, gdje je još uvijek stanovala prava Ingeborga. Zbog ovog je izgleda i dovukao na ledjima kuću ovamo gore. Uveče je ondje preko bilo tako lijepo. Prozori majura žarili su se gdjekad još dugo, pošto je već sunce bilo zašlo. I on je dugo sjedio i zurio onamo, dok se nije u duhu sasvim prenio u svoje momačke dane i već htio da pošalje Ingeborgi onamo preko vijest, da med njima ostaje sve pri starom.

Jedini, koji nije radio u pilani, bio je Lars Brovold. On je volio da daleko u šumama siječe drvo; često je čitave sedmice izbivao. I pomalo je dolazio na rdjav glas. Ono, što od svoje privrede nije zapio, to je prokartao i kad bi se slučajem našao kod kuće, dešavalo se, da je zlostavljao ženu i djecu.

Nitko nije shvaćao, otkud Petra zadržava svoju dobru volju. Ona se morala sama brinuti za mali posjed; imala je dvoje djece, morala je presti i tkati,

da zasluži ono, što su druge žene na Selištu dobivale od svojih supruga. I unatoč tomu — kad bi nezgrapna, ridjokosa djevojka hodila poljem i livadom, a djeca joj se valjala u travi, uvijek je pjevala, vesela i zadovoljna, kao rijetko koja druga.

Nije mogla zaboraviti, kako se sretno spasila od nevolje, da bude s dvoje vanbračne djece otjerana s Evja. Pa premda je Lars bio gdjekad malo divlji, imala je nade, da će se i on promijeniti; ta može se i on popraviti, kao i toliki drugi.

No Lars se nije samo zbog Petre neprijatno osjećao kod kuće. Bila je to više posljedica susjedstva, koje je tako mučno izvojštio. Znati, da je Kristina tako blizu — kao žena drugoga — gledati je, kako izlazi i ulazi u kuću i gospodari, vidjeti, kako se s njihova ognjišta diže dim i znati, da ona za drugoga kuha jelo — i da se to nikad, nikad više ne može izbrisati — ah, to mu je bilo tako strašno, da je sve više zazirao od doma, odakle je sve to morao uvijek iznova gledati.

Kad bi nedjelju dana konačio s drugovima u šumi, mogao je zaboraviti, da je oženjen. Onda bi se opet razvedrio i počeo poput momka govoriti o djevojkama, šta više, onda su mu se mogle vraćati i stare sanje. On se opet gledao u kićenoj odori pred crkvom, djevojke su stiskale glave i žmirkale prema njemu. Ali jao — jedne nije bilo, Kristine!... Kakva mu korist, što je zbog nje došao u odori pred crkvu.

»Zaboga, ti si oženjen čovjek«, rekao bi mu koji od drugova, kad bi on tako raspredao o djevojkama. Onda mu je bilo, kao da ga je tko udario šakom u lice i on bi se, zašutjevši, odšuljao, da se u osami preda razmišljanju.

I kad bi tako sam samcat ležao pod drvetom, osjećajući se bijedan i nevoljan, razbudio mu se opet duboko u duši onaj posebni, čudnovati ton, bio je to kao neki stari napjev bez riječi, uspomena na vrijeme, kad je u brdima pasao koze... I opet mu se pričinilo, kao da bi mogao sabrati radost i bol u onaj

kozji svoj rog, pa daleko, daleko u goleme daljine odbijati njegov zvuk.

I tu je ležao i sabirao sve — svoj brak s ostarjelom djevojkom, zatim kako od njega nikad više u životu ne će ništa biti, kako Kristina pripada drugomu i kako on pije i na kartama gubi svoj novac — da, da — sve je to sabrao u dugu melodiju bez riječi, koju je duvao u rog, a iz njega u daleko, široko nebo ondje iza svih onih šuma:

O tululu lu,
o tululu lu,
o tululu tululu lu.

No kad bi se primaklo vrijeme, da podje kući, morao je imati rakije.

II

Erikova i Ingina svadba bila je odredjena za ljeto i Inga je gotovo dnevno dolazila na Evjevac, da pomaže svojoj budućoj svekrvi. Osim toga mučila ju je tiha slutnja, da Erik unatoč svemu ima svojih crnih časova, koje nastoji sakriti, pa nije bila mirna, ako nije mogla svaki dan s njim govoriti.

Nije se naime varala. Kad siromak čovjek naslijedi imanje, brzo se privikne bogatstvu i doskora ga zaokupe nove brige. Prvih dana iza zaruka hodao je Erik poput nasmijanog mjesečnjaka i kad bi se u zoru budio, bila mu je prva misao: »To nije tlapnja, već zbilja...« No napokon svanu jutro, kad nije više to govorio, jer mu je već bilo nepobitnom zbiljom. Malo vremena iza toga morao je priznati, da ona neprijatna afera s inženjerom nije uredjena time, što će on ovo divno biće dobiti za ženu. Počeo je razmišljati, što će Rein protiv njega poduzeti. I kad god bi sreo kojeg žitelja sa Selišta, presvojila bi ga neka osobita bojazan. »Sad već zacijelo znadu, što im prijeti, pa dolaze, da mi kažu, da će se iseliti«.

Eriku Evju nije Selište nikad bilo draže nego sada. Ono je bilo u najužem savezu s njegovom ljubavnom srećom. Ta Inga mu je priznala, da je on u njenim očima postao drugim onog ljetnog dana na brodu, kad joj je ispripovjedio svoju ideju.

Kako da se sad uživi u dušu naseljenikâ, te uzmogne stvar promatrati s njihova stajališta. On je doduše uvijek mislio na opasnost, koja je prijetila Selištu, no sad se bavio samo time, što će on pri tom izgubiti; sad se više nije radilo o novcu, o dobru, časti ili ugledu, već mu je to bila neka moralna osobina, koju je s teškom mukom postigao.

»Tako dakle«, mislio je neprestano — »tu sam postao drugi čovjek«. I počeo je formalno milovati to moralno blago, zarad kojeg ga je ona zavoljela i koje mu je inženjer htio da ugrabi.

Bio je mnogo zaokupljen novim pothvatima, pa je sada radio za dvojicu — i brinuo se unapred — barem za dvoje. No dok bi pisao, dešavalo se, da se izvalio u stolici, da se na čas sunča u misli na nju i tada bi se uvijek priključila i ideja, koja ih je združila... On se iznova prenosio u onaj sunčani ljetni dan, kad je blijed i umoran stajao na brodu, dok su mu se misli motale u zagušljivoj dubini. U tom času pristupila je ona. »Dobar dan, gospodin Evje!« I on ustaje, zbunjen, zablješten njenom blizinom i njeno mu se lice s krasnim tamnim obrvama smiješi, da mu je odmah zamrlo srce i prožela ga toplina. Osjećao se tužno i neprijatno, no gle, odmah se latio svoje »ideje«, da se njome okiti — kao malom crvenom vrpcom na bijednoj svojoj duši. »Pa to je krasna osnova, gospodine Evje. Želim vam mnogo sreće«. I pogledala ga blistavim pogledom... Nije li to bio divan čas? Čim je svoje neodredjene misli iznio na bijeli dan, odmah ga je ta ideja pozlatila i uljepšala u njenim očima. Do toga časa bila mu je ta ideja samo ptica od gline, koju je uobličio svojim nezgrapnim rukama, a onda joj je Inga udahnula dušu i rekla: »Poleti!« I gle, ona je oživjela i poletjela. Inga

mu je vratila mozak i hrptenjaču, volju i humor. No uto dodje inženjer i reče Ingi: »Ono, što si ljubila u Eriku Evju, puka je obmama«.

Tako je sjedio i davao mislima oduška, dok se nije toliko rastužio, da nije znao, što bi počeo.

Jednog dana nagovori ga Inga, da posjete njenoga strica, glasovitoga slikara, profesora na nekoj njemačkoj akademiji umjetnosti, koji je preko ljeta ovdje unajmio jednu vilu.

Vila je ležala visoko na šumovitom brdu, nedaleko od Evjevca.

Pošto su izašli iz šume i stupili na vrata, oglasi se iz kuće glazba, a medju cvijećem stajao je čovuljak u bijelom zobuncu i čupao drač. »Eno ga!« reče Inga. Čovuljak se uspravi, poravna naočare i sitno se obrijano njegovo lice namršti, što ga ljudi smetaju. No onda odjednom poleti on prema njima. »Zaboga, jesi li to ti, Inga?«

Glazba u kući utihne i odmah iza toga izadje na verandu oniska, prosjeda dama s bijelim šalom preko ramena. Bila je njegova supruga.

»To je uistinu ugodno iznenadjenje!« reče ona.

Erik nije nikad nailazio na tako prijatne ljude. Ništa im nije koristilo; oboje je moralo ostati na večeri. Profesor je htio, da večeras sam spremi večeru, a njegova se supruga nasmijala i rekla, da je on to već jednom učinio, no nesrećom je ulio gorušice u čaj, a jaja je kuhao podrug sata... Profesor se nasmije, njegova se supruga takodjer smijala, a mladi se par zabavljao slušajući, kako se dvoje starih besprekidno draška.

Dok su poslije večere sjedili na verandi, hodao je mali profesor gore-dolje i sa zanosom govorio, kako bi bilo lijepo povratiti se zauvijek ovamo. On je u inozemstvu marljivo pratio domaće dogadjaje i sve je u zavičaju gledao u blještavilu nostalgije. Na svijetu nema ništa ljepše nad Norveškom! — »Pogledajte samo, nije li to divno?« usklikne on i naglo raskrili ruke prema brdima i otvorenomu fjordu, gdje

je na zapadu zapadalo sunce poput velikog ognjenog stupa. »Pogledajte samo, ima li što slično na cijelomu svijetu?«

Zatim poleti k svojoj ženi i potapša je po licu. No odjednom se obrati prema Eriku. »No i ono, što ste vi ovdje stvorili«, reče on i poravna naočare — »divna je ideja. Nisi li mi, Inga, zimus pisala o tome?«

»Da, spomenula sam u jednom pismu«, reče Inga i dobaci Eriku blistav pogled, koji je govorio: »Vidiš, da sam već onda na tebe mislila«.

Profesor odmah uze maštati o vremenu, kad će svaka porodica imati svoju vlastitu kuću i vrt. No iako je Eriku laskalo zanimanje glasovitog čovjeka, nije mogao a da ne primijeti:

»Nažalost ima ljudî, koji ovoj stvari proriču nesreću«.

»Proriču?« razljuti se mali gospodin, popostane i naperi naočare u Erika. »Dakako, uvijek ona stara pripovijest; kad se čovjek postavi na čelo dobre stvari, mora biti spreman na kobna proricanja«.

»A što se proriče?« zapita mala ženica i podigne pogled sa svog ručnog rada.

No tek što je Erik ispripovjedio stvar, profesor se naceri i mahne rukom. »Besmislica«, reče on — »da norveška zemlja ne bi mogla nositi nekoliko kućica poput kutijica od žigica — ha ha! Kakva je to sovuljaga snesla?« I starac se razljuti; počne sve brže skakutati po verandi mučeći se da kakogod produlji cigaru, koja je dogarala. Naravno, on nije htio ništa da zna o pogreškama lijepe svoje norveške zemlje, na koju je opet stupio; to mu je narušavalo idealnu sliku zemlje, koja mu je baš izvabila tako zanosne riječi. »Takva besmislica!« ponovi on — »da se survaju brežuljci Evjevca, jer je netko tom zemljom usrećio nekoliko bijednika! Budite sasvim mirni, dragi prijatelju, ona je zemlja preturila već mnogo zimskih dana«.

Erik je sada prvi put govorio sa čovjekom, koji ga je tako odlučno utješio. Profesor doduše nije mogao imati stručnog mišljenja o stvari, ali ni inženjer nije morao biti bezuvjetno u pravu. Radilo se dakle samo o tom, da li bi se imao odvažiti ili ne.

»Što biste vi, gospodine profesore, učinili na mom mjestu?« zapita on. »Da li biste na puku inženjerovu riječ pošli k seljacima i razjurili ih odande?«

Profesor poravna naočare i pogleda prema ženi. »Što ti misliš, Lizo?«

Žena ga pogleda pogledom, punim sjećanja. »Ah, nas dvoje«, reče ona — »bili smo uvijek neustrašivi«.

»Tako je, tako, stara moja!« i on poče opet skakutati i pripovijedati o sebi — iz vremena, kad je svršio školu u Düsseldorfu. Onda su i njemu proricali smrt i propast. »A kako se kasnije sve lijepo razvilo! Čovjek mora napredovati, jer inače ne će nikad biti ništa od njega. Da sam onda slušao proroke, ne bih nikad našao samoga sebe — nikad!« I profesor i svi ostali, koji su ga slušali, bili su uvjereni, da on daje Eriku dobar savjet, iako je cijelo vrijeme samo skakutao i govorio o školi u Düsseldorfu i o sebi.

Kad se je dvoje mladih svijetlim lipanjskim večerom vraćalo kući, bilo im je tako prijatno, da su se nekoliko puta zagrlili, smijući se i šaleći.

Ingina svijetla ljetna oprava bila je naprama tamnoj omorikovoj šumi gotovo bijela, a krila njenog velikog slamnog šešira ljuljala se uz svaki korak. Dolje na obali popostadoše i baciše pogled preko fjorda, koji je sada ležao sasvim gladak, odrazujući u svom zrcalu modro nebo i tmaste, sivo-crvene oblake. Na vodi je plovila divlja guska sa svojim mladima; majka ljutita od same brige, a guščići poput maloga pernatoga klupka mičući brzo nogama, da dostignu majku. Trag, što su ga ostavljali u vodi, jedva se razabirao.

»Nisi li opazila«, zapita Erik — »da se kod divljih gusaka dogodilo ljetos nešto novo? Iza majke i

mladih uvijek pliva drugarica ili možda dadilja«. I on joj pokaza drugu divlju gusku, koja je za prvima plivala.

Ona mu ovije ruku oko ramena i sa smiješkom pogleda za pticama. »A ja ću«, reče ona napokon, — »takodjer doskora dobiti drugaricu, ili...« Ona naglo zašuti i podigne kamečak.

»Dadilju!« dometne on.

»Da si zavezao jezik!« reče ona i malo porumeni. No oboje je sa živahnijom pažnjom pratilo guščiće, koji su lagano burkali vodu.

»Misliš li, da je inženjer sretan sa svojom ženom?« zapita naglo Erik.

Ona baci na njega brz pogled. Držala je, da su njegove misli zabrodile u njihovu zajedničku budućnost, na koju su ih podsjetile one male ptice. No njega je opet otkinula od nje ona vječna briga, pa se ponovo osjetila zališnom.

Onda Inga hladno odgovori: »O ne, znaš i sâm da u njega nema previše nježnosti«.

»No«, reče Erik — »ljudi poput Reina možda sami najviše trpe. Njemu je pao u oko trun, pa sad cijeli svijet gleda u nekom nakaznom zrcalu«.

No Inga je dobro opazila, da Erik zapravo ne govori više o inženjeru. Dok je promatrao divlju gusku s mladima, zapao je s njom u idilu, no odjednom je u zraku ugledao grabilicu... Ah, te neprestane skrupule i bojazni, uvijek zbog iste stvari, to je prelazilo već gotovo u bolest.

To se već jedanput mora urediti i odjednom ju zaokupi smiona pomisao: »Znaš šta?« zapita ga. »Podjimo sada na Selište«.

On je brzo pogleda. »Kako?... A što ćemo ondje?«

Njeno lice naglo primi energičan izražaj. »Držim, da bismo trebali odmah otići onamo, jer se jednom ipak mora učiniti«.

»Tako...?«

Ona mu se uhvati pod ruku. »Držim, da bismo im morali otkriti istinu, Erik! Dovijeka se ipak ne može tajiti«.

On uzbudjeno odgovori: »Istinu, istinu! Zar već i ti pušeš u isti rog s Reinom?«

»Ta zaboga, nije li bolje, Erik, da ih ti pripraviš na ono, što će im reći Rein, nego da od drugih čuju? Neka oni sami odluče, da li žele ostati ondje ili ne. S time ćeš se riješiti svake odgovornosti«.

Erik odmakne slamni šešir sa čela i na čas se zagleda u zemlju. »Da«, prizna on — »to možda i nije tako ludo«.

»Zar ne, Erik? Dakle, hajde!« i povuče ga sa sobom.

No on se još opirao. »Ako sada ljude nagnam u nepotrebni strah, onda ne će moći više ni jednog dana ondje stanovati?«

»Ah šta! Ti ljudi imaju zdrav ljudski razum. No kad bi se i dogodilo tako, nije li najispravnije, da se stvar konačno uredi? Ovako, kako je sada, ti misliš više na inženjera, negoli na mene«.

»Da«, reče on i protare čelo — »i ja bih htio, da se već jedanput otresem toga«.

Išli su komadić puta uz fjord i on pokuša da o drugom govori. No dok su se primicali rijeci, gdje je put zakretao prema Selištu, on opet pokuša da se izvuče. Večeras je, reče, prekasno, pa su ljudi možda već polijegali.

No Inga ga uze za ruku i povuče ga sa sobom. »Hajde samo«, reče ona što je vedrije mogla — »sad ti već ne pomažu nikakve izlike«.

Prelazili su drvenim mostom, ispod kojeg je bučala rijeka. Erik stade kraj ograde i zagleda se u žućkasto-modru vodu. »Hoćeš li, rijeko, jednog dana otkinuti Selište?« pomisli on. I pogled mu se dugo upirao u snažne, slijepe prirodne zakone, koji ne mare ni za kakvo dobro ili zlo. Zar je uistinu tako? Zar je ova rijeka jača od velike, lijepe ideje? Čovjek može, pognan božanskim porivom, u korist i

sreću hiljade ljudi trajno graditi, no ovakva mala rijeka dostaje, da sve strovali u ponor. Zar je zbilja tako? I on nehotice ugleda pred sobom inženjerovo lice, skepticizam, Mefista, mržnju na sve svijetlo i dobro na svijetu. Taj je sklopio savez s prirodnim zakonima.

»Hodi, hodi!« tjerala ga Inga i odvukla dalje.

Malo dalje on opet stane. »Tvoj stric velik je optimist, Inga! Prava je okrepa govoriti sa čovjekom, koji sve gleda u tako ružičastom svijetlu«.

»Strpi se samo, Erik; doskora ćeš i ti sve gledati u ružičastom svijetlu«.

»Ah, da«, reče on i podje za njom.

Nikad se još nije tako mučno penjao onim brdom kao večeras. Bilo mu je, kao da sada dobrovoljno dolazi medju svoje ljude, da se u njihovim očima uništi. Ako se oni još večeras isele?«

Erik je morao često zastajati, da odahne. A dušom mu je zaredjao niz slika iz prošlosti, koje su na ovaj ili onaj način bile u savezu sa Selištem. Ugledao je sebe, kako osamljen i bijedan tumara one večeri, sedamnaestoga svibnja, gradom u svečanom ruhu. Onda se ta ideja rodila, došla je k njemu poput dobra prijatelja, koji mu je pružio ruku. »Hoću da ostanem kod tebe, ti ne smiješ biti sâm«. Zatim pomisli na duge, besane noći, kad ga je mučila savjest i kad je uzalud vrebao za utjehom, za ublaženjem, za nečim izvan sebe, u čemu bi mogao zaboravljati. I gle, opet je došla ona ideja poput dobrostive sile, koja je podmirila njegov dug i opet ga pomladila i ispunila vedrinom... Napokon se prenese u onaj čas u rodjenoj kući, kad je duboko u pijanstvu i očaju segnuo za tom idejom, kao za brvnom, koje će ga spasiti. Došao je špan: Sad ili nikad! I od onda su noći bile blaže, on se više nije bojao da usne, opet je bio u savezu s nečim, što pokazuje preko ovog kratkog zemaljskog života, crkveno je zvono počelo nedjeljom zvonjeti i u njegovom srcu. Da, bio je već

došao gotovo tako daleko, da je opet ugledao nebo, koje mu više nije bilo sasvim ravnodušno i pusto...

I sada — možda za nekoliko časova — da opet sve to razori?

Kad su već bili gore i prikučili se plotu, koji je ogradjivao evjevačka polja, on opet stane i ogleda se. »Ne«, reče on i protare čelo — »dalje ne idem; ta valjda i sama uvidjaš, da je danas već prekasno«.

»Ah šta, hodi samo!« Bila je već otvorila vrata i držala ih otvorena.

»Ne, čuješ li, ja ne idem dalje«. I on sjede na kamen i otkine vlat trave, koju uze gnječiti medju prstima.

»Erik, zaboga, zar me misliš sasvim nagnati u očaj? Ako se sada vratimo, onda mi uistinu nema više pomoći«.

Nastade stanka. On pogleda travku, koja mu se mehanički vrtjela medju prstima. Napokon, ne pogledavši je, uzdahne: »Da ti onda, prije godinu dana, nisam na brodu pripovijedao o radničkim domovima, Inga, — ne bismo sad zacijelo bili zaručeni«.

»Bože, kakva je to opet besmislica! Hodi, Erik, molim te, usrdno te molim«.

Napokon on podigne pogled i pokuša da se nasmiješi. »Ako se sada svi odsele, svi zajedno — što će onda u tvojim očima preostati od mene?«

»Erik, Erik, kako samo možeš ovako govoriti? Ah, to uistinu nije lijepo od tebe«. Ona pridje k njemu i poljubi ga, a onda ga opet uze za ruku. »Hodi samo, hodi, dragi!«

No Erik se malo stidio, što je izlanuo ovu posljednju primjedbu i da stvar obrati u šalu, brzo ustane i podje za njom, premda su ga noge jedva nosile.

Prodjoše mimo pilanu, gdje je vodopad uzalud bacao svoje mlazove na kotače, jer je već bilo kasno, pa se rad prekinuo. I doskora se približiše narednomu brežuljku, odakle se već razbirala prva kuća Selišta.

No i Inga je bila uzbudjena. Ona je znala, što to za njenog prijatelja znači. I dok su se sve više primicali odlučnom času, bilo joj je, kao da mora komu od svojih dragih dati opasan lijek. Njen dragi može ozdraviti, ali ni druga mogućnost nije isključena.

I što se više prikučivahu Selištu, sve joj se opasnijim činio taj pohod — žitelji Selišta moraju ostati, moraju, moraju!

»Bože, dragi moj Bože, daj da oni sami tako odluče!« pomisli ona.

I napokon otvoriše vrata posljednje pregrade i stupiše na Bertilov mali posjed.

»Već su zacijelo u krevetu«, reče Erik i stane.

»Nisu, ta ne čuješ li zvuk sjekire? Samo hajde!«

III

Kad je Inga ugledala orijaša, koji je stajao pred stajom i cijepao drva, da mu je sva kosa lepršala oko glave, morala je na čas stati. I u tom joj se času pričini nemogućim, da zamisli, da bi taj čovjek uistinu živio u opasnosti, kad bi ostao ovdje; ne, on joj se prometnuo u mističko biće, koje jednim »da« ili »ne« može odlučivati o svojoj sreći. Erik osjeti nešto slično i dok su se približavali kući, nesvijesno se potražiše njihove ruke.

Oni mu nazovu dobar večer. Bertil otare čelo i oslonivši se o sjekiru, nešto zbunjeno stane. Ovaj pohod po tako kasnoj večeri bio je ipak nešto čudnovato.

Iz male se staje čulo, kako žena muze kravu. Bertil je bio prvi naseljenik, koji je sagradio staju za krave.

Malo se porazgovoriše o koječemu. Erik reče, da se vidi, da polje ovdje bolje stoji nego kod susjeda Larsa Brovolda. Bertil odgovori, da je tomu razlog, što je Lars prekasno započeo proljetne radnje. No već će se popraviti, ako samo bude kiše.

Napokon izadje iz staje Ingeborga s muzlicom u visoko podsukanoj suknji. Lice joj je bilo puno, ali blijedo, kao lice, koje se već davno zaboravilo smijati i koje se zaledilo u ozbiljnosti, podsjećajući na crkvene pjesme i na kišovito vrijeme.

Inga je od nestrpljivosti jedva stajala. Slušala je svoje srce, kako joj burno kuca u grudima i napokon, napokon predje Erik na povod njihovom posjetu. Uzbudjeno je šarao štapom po pijesku, trudeći se, da trijezno i vjerno predoči ono, što je inženjer tvrdio. No na koncu nije mogao, a da ne dometne profesorove riječi, da je ova zemlja preturila već mnogi zimski dan.

Nastade počivka. Ingeborga je stajala s muzlicom i gledala postrance, kao da je na kućnoj pobožnosti. Bertil najprije pogleda nju, zatim brzo odvrati pogled, dok mu oči napokon ne nadjoše ono, što je tražio, daleko napolju, onkraj fjorda, gdje se sunce još odražavalo na prozorima jednoga zamka.

Inga je oboje izmjenice promatrala. A bila je tako uzbudjena, da je pomislila: »Ako sad kažu, da će se iseliti, onda neka i čuju, kolika je to nezahvalnost!«

No da na takvo što odmah odgovori, nije bilo Bertilu u krvi. On potegne pogled s dalekoga fjorda, preleti očima preko njive, koju je obradio, pomisli na onaj prvi dan, kad se oslobodio i počeo ovdje krčiti, — pogleda kuću, koju je na ledjima dovukao ovamo, da dobije izvjesni izgled. Ovo je bio njegov cijeli svijet, iz kojeg mu se vrlo rijetko udaljivale misli. Da sve to ostavi? Da sav njegov teški trud bude uzaludan?

Uze hodati ovamo-onamo, da uzmogne bolje razmisliti, no najposlije se opet morao postaviti pred svoj daleki izgled. Ingi se to činilo nesnosno dugo.

»No, što kažete na to?« zapita ga napokon Erik.

Prije nego što će odgovoriti, Bertil se još malo zamisli. »E, ja držim kao i gospodin Evje, da je ova zemlja preturila već mnogi zimski dan«.

Ingeborga uzdahne i dometne: »Ako nas dragi Bog već misli kazniti, ništa nam ne pomaže, makar se kud odselili. Ako nas misli pošteditи, onda smo ovdje sigurni baš kao i drugdje«.

Erik i Inga doskora krenuše dalje, no zašavši za kuću, moradoše na čas sjesti, da otaru oči. Inga bi najradije bila odahnula, kao da joj je pao težak teret s duše i bacila mu se oko vrata. No još nije bilo sve svršeno; ostali bi naseljenici mogli odgovoriti drugačije nego Bertil.

Ali ona ipak reče: »Vidiš li, Erik? A ljudi, koji su cijeli svoj život radili na polju, imadu zacijelo takodjer svoje mišljenje o takvim stvarima«.

Erik je bio vrlo blijed, ali se smiješio. »Jesi li čula, što je rekla Ingeborga? Ako nas Bog misli pošteditи... rekla je. Sretni su ljudi, koji mogu ovako zadržati svoju djetinju vjeru«.

Petru zatekoše, gdje čuči na pragu i riba lonac. Lars se vratio iz šume, no upravo je bio kod susjeda Knuta Rabbena. Petra se podboči vlažnim rukama i radoznalo stane slušati, što je Erik pripovijedao o inženjeru.

Ona baci pogled preko komadića zemlje, koju je sama u znoju lica obradjivala — na svoj posjed, koji ju je tako naglo izdigao iz sramote i poniženja. Da odavde — ode? Kako bi Lars tek onda s njom postupao, kad mu više ne bi mogla ni ovo raditi?

Ona uzdahne i odgovori isto, što je Erik mudro spomenuo, da je naime ova zemlja — preturila već mnogi zimski dan.

Pošto je njih dvoje pošlo dalje, začulo se opet ono isto ribanje lonca. Petra se očevidno nije previše uzrujala.

Sad oni nastave put zemljom bez utrenika i preko jarugâ prema kući Knuta Rabbena. Inga reče: »Shvaćam, zašto si te ljude toliko zavolio. Jesi li opazio, kako Petra ima lijepe oči?«

Nekoliko vranâ preleti im iznad glave i spusti se preko u omorikovu šumu. Kod Knuta nije nikoga

*

bilo pred kućom, no doskora začuše iz kuće glasove. Udjoše u bijelo okrečenu, omorikovim iglama posutu sobicu. Na klupi kraj vrata sjedio je Lars i pušio, a Knut i Kristina baš su večerali. Ljetni se dan ratarima kasno svršava. Kristina skoči i pogleda, ne bi li se što dalo poravnati, koji komad odjeće ukloniti, ili koja stolica drugačije smjestiti. Mlada, vitka žena pepeljasto plave kose i s brazgotinom na licu očevidno je bila u blagoslovenom stanju.

Inga i Erik sjednu i on odmah poče pripovijedati, zašto je došao. Neka znadu, o čemu se radi, reče on — pa neka sami odluče.

Kristina bojazljivo pogleda muža i odloži žlicu. Knut zabaci sa čela ridji pramen kose i pogleda Larsa. No Lars je gotovo s mržnjom gledao Erika. Zar ga je zato naveo, da se oženi Petrom? »I sad hoće da mi oduzme i onu bijednu odštetu«, pomisli u sebi. »No na zdravlje!«

»Da, da,« reče Lars glasno, s izražajem kao da čvrsto drži nešto, što mu hoće da otmu. »I ja držim, da je ova zemlja preturila već mnogi zimski dan.«

Erik ga pogleda i pročita u njegovim očima ono, čega se bojao: Ovi ljudi, koji su ga dosad poštivali, pitat će sada, zašto ih je do bijesa ovamo dovabio, ako zemlja nema vrijednosti?

Knut napokon odloži žlicu i stupi napred, da pripali lulu. Erik i Inga pogledaše ga s napetošću jer se činilo, da on sumnja.

»Tja«, reče on — »dešava se doduše, da se zemlja odranja«. Kristina ga opet bojazljivo pogleda.

No Lars se zaprepasti, da bi se ovo dvoje moglo iseliti. Nije li dosta zlo, što mora gledati, kako Kristina ovdje obilazi kao žena drugoga, a sad da još tako daleko ode, da je on nikad više ne bi mogao vidjeti. To bi bilo još mnogo gore!

»Ah, kakva je to besmislica!« reče napokon. »Inženjer uvijek brblja kao stara baba. Jednom sam bio kod njega u poslu, pa sam morao gladovati. No, to mi je lijep čovjek!«

Knutu se ovo pričini dobrim dokazom. »Što? Zar je inženjer takav?« reče i prinese ustima lulu, a malo zatim reče Eriku, da će ostati, kad ostaju Bertil i Lars.

A njih dvoje opet podje dalje svijetlim ljetnim večerom. No Erik je osjećao, da ga najteže tek čeka. Da sada stupi pred Olinu i rekne: »Odšteta, koju sam ti dao, ne vrijedi ni prebijena groša...«

»Ne, danas ne mogu dalje«, reče on naglo. »Sutra možemo opet doći ovamo.«

»Ne, ne, bolje ćeš spavati, ako sve posvršavaš. Hajde!«

Stari je Per Tröen sjedio na livadi pred kućom i vezao metlu. Töger je obilazio taljigama i sipao pred vratima pijesak. Za nekoliko dana bit će svadba. Doskora izadje i Olina iz kuće i ugledavši Erika, nehotice poravna kosu.

Inga to opazi i osjeti u duši ubod. I dok su oba muškarca slušala, što je Erik govorio, stajale su žene i mjerile se očima. Inga pomisli: »Ova je dakle posjedovala Erika prije mene? Pa ako ona sada odluči, da će otići odavde, on će se dakako domišljati, što bi joj novo mogao darovati.« Olinu prevlada sumnja: »Ova mi zavidi za moj posjed i možda mi ga želi oteti.«

Starac je stajao, držeći ruke na ledjima i gledajući pred sebe. On se je tu za Olinu krvavo namučio. Töger utakne ruke u džep i pogleda Olinu. Otkako je postao posjednikom, prestao se svijet rugati njegovoj mani.

Olina baci pogled prema Eriku i nehotice zasuče rukave. »Ne, to joj ne će poći za rukom«, pomisli u sebi — »sad me više ne će strovaliti u sramotu.« I onda reče Tögeru, da ona drži kao i Erik, da je ova zemlja preturila mnogi zimski dan.

Uvijek, kad bi tu rečenicu poput jeke čuo od kojeg naseljenika, zvučala je Eriku kao uvjeravanje o pouzdanju i odanosti. I svaki je put, kao da mu je spalo s ramena teško breme, mogao lakše poći dalje.

No kad su se opet morali verati preko jarugâ, nije se Inga mogla obuzdati, da na vršku ne stane i odjedanput ne klikne, da se sve orilo i odjekivalo. Morala je svom veselju dati oduška.

Mlinar, mali debeljko, upravo je hodao s lulom u ustima po vrtu. Opazivši, kako se njih dvoje približuje i začuvši iz svinjca potmulo roktanje, poviče kroz otvoren prozor u kuću: »Daj svinjama jesti... ali brzo... dolazi nam posjet.«

U mlinara je naime bila savjest malo nečista, pa je uvijek nastojao zatajiti, koliko zapravo ima svinjâ. Već se naime nešto šaputalo, odakle njemu toliko brašno.

I kad je njih dvoje stalo pred njim, a on čuo, što hoće, odmah je odahnuo, čim je uvidio, da se ne radi o svinjama.

Ta dobri Bože, ako ostali naseljenici drže, da mogu ovdje ostati, ne će zacijelo ni njemu biti gore od njih. Bio je sasvim istog mišljenja s Erikom, da je ova zemlja preturila već mnogi zimski dan.

I napokon se Inga i Erik vratiše kući. Iz doline prosjaivala se mirna rijeka poput vrpce modroga neba, a iz omorikove šume, koja se tamna i gusta izdizala na drugoj strani, dopirao je zvek jednog jedinog zvona.

Njih je dvoje išlo rukom o ruku, no vani na obronku, gdje ih nije mogao nitko vidjeti, baci mu se Inga oko vrata. »Jesi li sada zadovoljan, Erik?«

»Bože, Inga, kako je bio divan pohod!« I nekoliko joj puta pomilova lice.

»Pitam te, da li si sada zadovoljan? Da li ćeš odsad malo i na mene misliti?«

On joj se na čas sa smiješkom zagleda u lice. Pred očima mu je lebdjela čudnovata smjesa slikâ, izmedju ostaloga i ona večer u Kristijaniji, kad ga je radničko društvo izdalo i Mogstad izvojštio pobjedu. A sada? Danas je bilo drugčije.

»Erik, na što misliš?«

U tom se času njihove usne stopiše u dugom cjelovu i u svijesti, da su zajednički doveli u luku dobru stvar, zadrhtaše oba mlada tijela u dubokoj podatnosti.

»Inga, Inga, kako si krasna!«

»Ta nemoj, zadavit ćeš me.« I ona mu se oprezno ote.

Ali na drugom obronku, gdje im je pred očima pukla cijela okolica i srebreno-sivi fjord, sjeli su na travom obrasli humak i zagledali se pred sebe. Daleko na zapadu izdizalo se nebo čisto i svijetlo-zlatno nad modrim rubom gorja: Bila je već ponoć, a još se uvijek nije spustio mrak, već vladao bistar, tih dan.

»Na što misliš, Erik?«

On se izvali, povuče ruke pod zatiljak i zagleda se u nebo, koje se tako beskonačno modro produbljivalo. I za čas odgovori: »Začudno je, kako su različne ljudske vrijednosti! Tko zna, da li oni priprosti ljudi na Selištu ne razumiju više od nas, koji sebi uobražavamo, da smo toliko čitali i mislili.«

»Hm, da.«

No Erik je mislio na nešto drugo. Glavom mu se motala rečenica, kako je ova zemlja preturila već mnogi zimski dan, koju je u patriotskom zanosu nabacio stari umjetnik. Erik je tu rečenicu usvojio i marljivo upotrebljavao; ona je bila tako popularna i toliko je kazivala, a svagdje je djelovala poput neke čarolije, koja je njemu pomogla, da one ljude priveže uz svoju grudu.

»Ta ti ništa ne govoriš, Erik.«

»Ne mogu zaboraviti, što je rekla Bertilova žena. Ako nas dragi Bog misli poštediti, rekla je — onda smo i ovdje sigurni... Kako je dirljiva takova djetinja vjera. A možda ih je ta vjera zapravo sve potakla, da odluče ostati ondje«.

Opet zavlada na čas tišina, pa se čuo samo šum vode iz doline. Napokon obrati on prema njoj glavu i reče joj sa smiješkom: »Zar ne, ti vjeruješ u Boga, Inga?«

Ona tiho uzdahne i odgovori: »A zašto ne bi vjerovao i ti?«

On se nasmiješi i opet se zagleda u beskonačno plavetnilo. »Što mi znamo, Inga? Ja ne znam više od tebe. No ako odsad budem imao mira i smio s tobom mnogo, mnogo godina živjeti — drage bih se volje odrekao svih krasota poslije smrti.«

Ona mu pogladi kosu i za čas zapita: »Mira? Zašto ga ne bi imao — sada? Ja se tomu, dragi Erik, čvrsto nadam.«

»Dakako, dakako.« On prihvati njenu ruku, gotovo grčevito je stisne i reče: »Hvala ti, Inga, što si danas sa mnom pošla onamo.«

IV

Kad čovjek uzmakne pred djelom, koje mu se čini prijeko potrebnim, no koje bi u isti mah zahtijevalo veliku žrtvu, redovno traži utjehe u kakvoj filozofiji. Tako je bilo i s okružnim inženjerom. Kad bi on na svojoj koturači jurio cestom, da nadzire putove i mostove ili sjedio u svojoj sobi medju papirima i crtežima, misli bi mu se na čas svratile s posla i uvijek se javljalo pitanje, kojega se u posljednje vrijeme nije nikako mogao otresti: »Što ćeš učiniti s Erikom Evjom? Zašto se skanjuješ, da nešto učiniš?«

Često je dolazio kući s odlukom: »Sutra ću to urediti.« No sutradan nije opet ništa učinio. Brižno se čuvao, da pred ženom ništa ne spominje. Med njima je opet bilo sve u redu i njena skrb za njega i povjerljiva prijatnost, kojom je prožimala sobu, djelovale su na njega poput molbe, da u toj stvari ništa ne poduzme.

Dešavalo se, da bi on, uvalivši se u sofu i slušajući je, kako svira, upravo pod dojmom ove glazbe zapadao u misli, i pročišćena pogleda počeo sam sebe prekoravati. »Možda je ipak nešto istine u tom, da

sam ja zlokoban ćuk. Kakve usluge iskazujemo svijetu mi, koji tumaramo okolo, ispunjeni bolom zbog zla, koje se dogadja? Mi smo poput telefonske postaje, gdje uvijek odnekud zvoni. Ovdje se dogodila krvava nepravda, ondje svjetina smatra kobnu laž istinom, ovdje se nitkov uzvisio do sveca, a ondje zlostavljaju i progone poštenjaka. Uvijek zvoni, a čovjek besprekidno osjeća u srcu ubod. »Jao« otima nam se usnama i mi skačemo na noge i jurimo, da popravimo stvar. I tako smo zaokupljeni tim jaukanjem i popravljanjem naopakih stvari, da nemamo ni časka za vlastitu sreću. Ne postoji li primjerice nešto, što se zove ljepota? Nema li žena? Nema li poezije i glazbe? Svakog proljeća i ljeta cvate u vrtu. Koliko si od toga opazio? Imaš dom i lijepu ženu, pa bi mogao biti sretan. Ali ti hoćeš, da svu tu ljepotu staviš na kocku zbog sasvim ravnodušne stvari, jer će nekoliko radnika biti jednog dana »gratis« otpremljeno u podzemlje. Jednom će morati i onako da umru, a ti si ih na to još i upozorio. Što možeš više? Što do bijesa trčiš okolo i jadikuješ zbog te stvari?«

Odluči dakle, da će se okaniti mrskih novinskih članaka. Nije više htio da se bori za stvari, koje ga se ne tiču. Nikad, kad bi se upletao u prilike stranih ljudi, nije postigao ništa već se samo zadobavio mržnje i neprijateljâ. Bilo je već krajnje vrijeme, da se opameti.

Sve je on to u sebi ponavljao, no ipak nije mogao da se riješi misli na pet radničkih porodica, kojima je prijetila neukloniva katastrofa.

Svršilo se tako, da je jednog dana počeo pisati Eriku Evju pismo. Žena ne treba za to da zna. No kao da je pogodila, o čem se radi, došla je naglo k njemu. Rein se osjeti kao školski deran, koji je zatečen na nedjelu, i on brzo prebaci bugačicu preko arka.

»Što radiš, dragi mužu?« zapita ga ona, pridje k njemu i sjede mu na koljeno.

»Pišem, kako vidiš. Pusti me malo na miru, a kad svršim, možemo poći, da malo veslamo.«

Ona sa smiješkom odmakne bugačicu i jednim pogledom ugleda ime Erika Evja. Nato brzo ustane, stupi k prozoru i pogleda napolje.

»Aha«, reče napokon — »valjda držiš, da je ovo najprikladnije vrijeme, pošto su Inga i Erik upravo održali svadbu.«

Inženjer se poče igrati svojom bradom i ne odgovori ništa.

»Uostalom«, dometne ona — »Erik je Evje sve, što si mu rekao, povjerio naseljenicima. I oni su unatoč tomu odlučili da ostanu.«

»Što?« Inženjer ustane. »Oni su unatoč tomu odlučili da ostanu... ?«

»Da,« reče žena gotovo slavodobitno.

»Onda im je zacijelo naopako prikazao stvar.«

»Nemaš pravo, Ingvalde, da to tvrdiš. Inga mi je pripovijedala, da je sama pošla onamo s Erikom.«

Rein baci pogled na započeto pismo i napokon reče: »Eh, pa dobro!« I podera pismo.

Gospodja Rein podje sobom, da ju pospremi, Rein ostade uz prozor i pogleda napolje, gdje se fjord na svježem povjetarcu tamno modrio.

Seljaci su dakle odlučili, da će ostati. To nije mogao biti nehaj za život — ne, ne, baš obratno. Erik je zacijelo svoju opomenu lijepo zasladio frazama, koje su stvar lažno predočile. Jer kad bi ljudi poput ovih naseljenika morali birati u takvom životnom pitanju, onda ne bi mogli postupati protiv svakog razbora.

»Što si ono rekao o veslanju?« zapita gospodja Rein sa drugog prozora.

Rein uzdahne. »Ta naravno... poći ćemo, da se provezemo.«

No i iza onog dana inženjeru se činilo, kao da »ono« nije sasvim svršeno. Oni su ljudi rekli svoju — ali ako je njihov izbor sasvim nerazborit? Ta on bi mogao poći gore i objasniti im stvar, no to bi se

dakako smatralo lukavštinom, a on ne bi nikomu koristio nego bi samo na sebe iznova navukao mržnju. Tu se nije moglo ništa učiniti. Rein je osjećao, kao da su mu vratili kakav novinski članak, pa je opet morao progutati indignaciju, za koju nije nitko živ mario.

»Tako je«, pomisli on i sjeti se svoje filozofije. »Da sam pametan, ne bih mario za istinu, već se radije bavio cvijećem, ljepotom i svijetlom vjerom u dobro, koje se krije u čovjeku, pa bi me na koncu nazivali idealistom.«

»Dobro, svijetlo?« Rein se opet sjeti argumenta Erika Evja prigodom njihovog posljednjeg sastanka, pa se u to zamisli. Evju je Selište bilo raspelo — ideal i stvar savjesti. Inženjer zastane nasred ceste i uze razmišljati, u kakvom bi to moglo biti savezu s idealima i savješću.

Jesen se započela kišom i maglom, pa je iznad fjorda ležao težak, bijel dim i svakog jutra, kad bi se inženjer probudio, očekivao je, da će čuti o nesreći na Selištu. No koncem rujna nastadoše opet jasni ljetni dani, a krošnje, koje su venule, prosjaivale se poput krvavih ruža sa šumovitih brežuljaka.

Jednog takvog dana prolazio je inženjer s puškom preko ramena šumom. Bio je umoran, jer je od rane zore lovio, zastajući svaki čas, da zviždukom dozove pseto, koje je još trčalo po brežuljcima. On uvidi, da najkraći put prema kući vodi uz obalu rijeke i pokraj naselja, te odluči, da podje ovim smjerom. Rijeka je češće zaobilazila izdanke hridinâ i kad se inženjer približio Selištu, odjednom stane i ukočeno se zagleda u suprotnu obalu. Struja je ovdje bila dosta jaka, no i tu se isprečivalo brdo i rijeka ga je morala zaobići. A preko u zalivu otkinula je posljednjih dana cijeli obronak. No što je bilo još gore: činilo se, da ona ispod izdanka nestaje, pa se u lakim virovima vraća. Zacijelo se zarila pod ovaj brežuljak, a narednih će se jesenskih dana još dublje uvući. U

neposrednoj blizini ležalo je Selište, pa bi svaki dan mogla nastati katastrofa.

»Sad je kucnuo posljednji čas!« pomisli inženjer. »Poći ćeš gore i govoriti s ljudima.«

Ali ipak nije pošao. Bio je već sebi utuvio u glavu, da ne će ništa učiniti iza Evjevih ledja. Radije će još jednom s njim govoriti.

Pošavši dalje, nadje se ravno pred Selištem. Pred njim na obronku ležalo je pet malih kućica i šiljalo svoj dim u tihi jesenski dan. Njime oblada osobit osjećaj. Zar su ove prijazne kućice zajedno s ukućanima — uistinu osudjene na smrt?

On opet zazviždi za psetom i baci se u travu, da ga pričeka. Sunce je grijalo crnicu, nebo je bilo sasvim modro, a visoko iznad šumovitog brežuljka lebdio je samotni jastreb i vrebao.

Inženjer podvuče ruke pod glavu i pogleda prema Selištu, gdje su se njive činile poput duge, iz omorikove šume isječene pruge. Pred svakom kućicom bilo je napolju ljudi. Pred jednom se krčilo, pred drugom želo žuto žito, pred trećom se jedna žena trudila, da priveže kravu. Ondje ugleda nekog čovjeka, kako dolazi s polja s teškim bremenom drva na ramenima i kako ga baca pred stajom. I dok je Rein ovako ležao i mehanički zurio onamo, zaokupljale su ga duboke misli.

»Ti ljudi drže,« pomisli on — »da se trude za same sebe. A zapravo se pate i trude samo zato, da Erik Evje uzmogne imati ideal. Tako je! On ih je onamo zasadio, kako drugi ljudi sade omorike, da ih zaštite od sjevernjaka. Njegov je otac bezobzirno uništavao ljude za svoj džep, a Erik ih Evje treba za svoju savjest. Egoizam jednog i drugog podjednako je brutalan. Raspelo, ideali, savjest?«

On pomisli na nekog teologa, koji je fanatički agitirao za stari norveški seljački govor, i to samo zato, jer se jednom za mladosti narugao dijalektu svoje jadne majke. Sad je ona bila mrtva. Ali on

htjede da okaje svoj grijeh, pa su mu pri tom Norvežani imali da posluže kao sredstvo.

Raspelo, savjest!

Rein se sjeti prijatelja, koji je u požaru izgubio ženu, pa u očaju postao religiozni propagator i napokon s ruljom, koja je pjevala i plakala, obijao ceste. Taj se tješio time, da je svoje vlastito samrtničko raspoloženje rasprostirao medju starim i mladim i kad bi mu pošlo za rukom, da sreću kojega mladoga bračnoga para obrati u isti očaj, koji je sam osjećao, podizao je ruke prama nebu i osjećao se u savezu s Bogom.

Kolike su ljudske duše naši proroci i vodje naroda iz sličnih razloga pripeli na križ!

»Onaj ondje,« pomisli inženjer i pridigne vedje — »još je uvijek jedan od čednijih. On se zadovoljio time, da je samo pet porodica pribio na križ. Time je njegova savjest izdovoljena«.

Rijeka je tekla i šumjela, sunce peklo, a njega su tako prevladale misli, da nije ni opazio svoga pseta, dok mu nije u lice rinulo njušku.

Nato podje dalje s puškom preko ramena i s teškom uprtnjačom na ledjima. Bacivši još jedan pogled prema Selištu, pomisli: »Pa — oni su sami odlučili o svojoj sudbini. I da sad ja dodjem i kažem im istinu, oni bi mislili, da sam nazadnjak i da mrzim siromašne ljude. Mene se to napokon ništa ne tiče. Zaključio sam, da odsad budem — idealist, a ne zlokobni ćuk.« I on s osobitim smiješkom krene dalje.

V

Petra i Lars nosili su s polja na obronku snoplje. Istočnjak je hujao i tresao tamnim omorikovim brdeljkom, a ponekad im iznad glave uzvitlalo žuto lišće i slamke. Petra je prebacila preko zatiljka i ledja rubac, da je klasje ne bode, a Lars je s istog razloga navukao kožnu kapu.

Dolje su preostala samo još četiri snopa i sad Lars sjede kraj silaza na kamen i izvadi lulu. »Bit će dobro da unesemo još i one snopove prije nego što se smrkne,« reče ona. »No to ćeš valjda moći i sama,« odgovori on i poče čistiti lulu.

Petra primijeti, da večeras ima još mnogo posla: djecu valja spremiti u krevet, zatim oribati pod i pripraviti večeru. No pošto se Lars pričinio kao da ne čuje, ona uzdahne i sidje sama na polje. Pograbivši prvi snop, poče njime drmati, dok nije popustio, napokon ga podigne i uprti na ledja. Posrćući pod teškim bremenom, penjala se uz strminu. Široki snop prekrivao joj glavu i ledja, da su joj se samo noge opažale, kako se primiču kući.

»Neka se samo muči,« pomisli Lars, pripali lulu i ostade mirno sjedeći. Ovoga se dana već uistinu dosta naradio.

No kad je Petra bacila snop u sušu, začuje, kako u sobi strašno plaču djeca. Ona podje k prozoru i zirne, da ju iznutra ne vide, u sobu. Ako ju naime opaze, bit će uzbudjenje još veće.

U polumračnoj prostoriji puzao je oko stola najstariji dječak, kojega je dobila prije udaje, te sabirao mrvice i prinosio ih ustima. U kolijevci je sjedilo najmanje dijete i deralo se, jer mali kržljavac, koji ga je imao ljuljati, nije više za njega mario, već pravio kvačice od mjedene žice. Ovoga je kržljavca uzela Petra k sebi na račun sirotinjske uprave, da i ona uzmogne nešto zaslužiti. Bio je to deran od dvadeset godina, kojega su ulozi tako iznakazili, da nije narastao veći od osamgodišnjeg dječaka. No taj je bijednik bio energičan i vješt, pa je izradjivao razne sitnarije, da zasluži novaca za knjige.

Petra oprezno pokuca na prozor, da je djeca nisu mogla opaziti i žurno opet otrča na polje.

»Do bijesa, kako se ta žena opet širi,« pomisli Lars, koji je još uvijek sjedio na kamenu. Petra je, otkako se udala, nosila već drugo dijete, pa se on zbog toga stidio pred Kristinom.

Larsu je pomalo postajalo sve teže, da na svom polju radi, a i susjedi su ga bili već daleko prestigli. Ova mu se zemlja sve više počela pričinjati kao nešto, što su mu naprtili u zamjenu za Kristinu, pa kad bi o tom razmišljao, nije mogao dalje raditi te je ovako kao sada, sjedio i zurio pred sebe.

Kad bi samo mogao izbiti iz glave misli, koje su ga svaki čas zaokupljale, da je opet neženja i da u odori dolazi pred crkvu! Jer kakva mu korist od toga? Činjenica, da Kristina nikad više ne može kao djevojka doći u crkvu, ma kako bila fina njegova odora, nije se mogla zatajiti. Bilo je prekasno. Ono, što se dogodilo, ne može se više promijeniti.

Kad bi ga zaokupile sve te misli, bilo mu je uvijek utjehom, da podje k roditeljima u mali ribarski kućerak, gdje bi onda i prenoćio. Činilo mu se, kao da u maloj sobici na tavanu opet nalazi svoju mladost, pa je ondje opet mogao, kao nekad, misliti na budućnost.

Dok je ovako sjedio, Petra se opet penjala sa snopom uz strminu, no sada je on nije opažao, jer je zurio u pustoš, daleko iznad brežuljaka s onu stranu rijeke, odakle se sa svojim vječnim šušnjem počeo dizati sumrak.

Kad je napokon ustao, opazio je, da su preostala samo još dva snopa, pa bi jedan od njih on drage volje primio. Ali ipak toga nije učinio. Kad se Petra opet vratila, podje on brzo u kuću, uze ondje vode i opere lice i ruke. Nato podje preko livade, preko pregrade i jalšove šikare, koja ga je dijelila od Knutova posjeda. Danas je Kristina morala biti sama kod kuće. I kad se približio njezinoj kući, opazi, da je uistinu sasvim sama i da sprema žito.

Glavu je bila povezala rupcem, pa izašavši iz suše i ugledavši njega, na čas zastane, da ugura uvojke pod rubac, zbunjena, što ovako izgleda.

»Zar se ti mučiš sasvim sama?« zapita je Lars, približujući joj se s rukama u džepu od hlača.

»Da, Knut je u pilani,« odgovori ona, uzme jedan klas i stane ga trti crvenim svojim rukama.

Lars osjeti, kako mu se srce burka. Sad su dakle mogli biti na čas na samu. Samo da opet ne izlane kakvu glupost. Dok je bio daleko od nje, lako su mu dolazile na usta prave riječi, ali čim bi se našli skupa, odmah se sasvim smeo.

»Vi ste već zacijelo spremili svoje žito?« zapita ona. »Dakako,« odgovori Lars — »upravo sam unio posljednje snopove, pa bih možda sada mogao i tebi malo pomoći. Prava je sramota, da se ovakva ženica mora toliko mučiti.«

»Ah, zarad mene se ne trebaš zadržavati,« reče Kristina, zaškiljivši prema njemu kao u doba, dok je još bila djevojka. »Uostalom, baš je dobro, da mogu malo k svomu derištetu.« Nato podje prema prozoru i zaviri u sobu, gdje je ležalo samo i spavalo malo djetešce.

No u sobi je bila tišina, pa ona podje s Larsom dolje na polje. Lars joj jedan snop uprti na rame, a drugi uze sâm i otrča s njim. Čudnovato, kako je ovdje žito mnogo lakše nego kod kuće... A kad se vratio iz suše i na mostu susreo Kristinu, razneži mu se srce, ugledavši lijepu ženicu savijenu pod teškim bremenom. »Daj ovamo,« reče on i prenese žito s njenih ramena na svoja. »Uz brdo je to preteško za ovakvu malu mačkicu.«

Kad se opet vratio iz suše, stajala je ona na polju i čekala ga, pa su mogli zajedno saći.

Bilo mu je dakako prijatno, što smije ovako kraj nje ići, ali joj je svakako morao pomoći, da sirotica uzmogne otpočinuti. »Ovih nekoliko snopova ponijet ću sâm,« reče on. »Ali ne, to ne ide,« odgovori ona. No on nije popuštao. Neka samo bude oprezna i neka se previše ne napinje!

Ova briga za njeno dobro bila je jedini način, kako joj je sada mogao ugadjati. Otkako se ona udala, a on oženio, nije nikad pala ni jedna riječ o onom, što je prije bilo medju njima.

Počelo se smrkavati i dolina se sva zavila u crno. Kristina se vratila u kuću i u sobi postavila kavu na peć, a pošto se već sasvim smračilo, vidjela je kroz prozor, kako se svijetli snopovi još uvijek približuju i iščezavaju u vratima od suše.

Kad je Lars napokon svršio posao, htio se neopazice odšuljati, ali je Kristina pripazila na njega, pa mu nije dala mira, dok nije ušao na vrčić kave.

On zapravo nije nikad rado zalazio u njenu kuću. Tu je u sobi bilo toliko toga, što ga je podsjećalo, da Kristina pripada drugomu. No sad ga je ona uistinu lijepo dočekala. Na stol je prostrla bijeli stolnjak, a donijela je i srebreni pribor za šećer i skorup, kao da joj je došao kakav otmeni gost.

Lars sjede oprezno za stol, da ništa ne prevali i na čas sklopi ruke nad stolnjakom. Iza toga je morao popiti jedan, a onda još jedan vrčić kave i pojesti omašni komad kolača, dok je ona stajala kraj peći i i ondje pila kavu. No svaki put, kad bi mu se približila, da mu nadotoči kave, pa se njena haljina dotakla njegove ruke, prošli bi ga mravci od glave do pete.

»Zar se ti baš ništa ne bojiš zbog onih glupih brbljarija, koje je donio okružni inženjer?« zapita on, da se pričini kao neki očinski staratelj. I nato ju poče uvjeravati, da u cijeloj stvari nema ni trunka istine. Postolar Tröger, kako se pripovijeda, drhturi svaki dan, ha, ha, jer je rijeka gore na zavoju otkinula jedan ilovi humak. No, to su same ludorije. — Kristina je takodjer bila njegova mišljenja. Evje ima sasvim pravo, da je ova zemlja preturila već mnogi zimski dan. I sad se Larsu pričini, kao da mu se otvorio dug, umirljiv izgled u budućnost, gdje će uvijek ovako stanovati i moći da bude u Kristininoj blizini.

»Hoće li se Knut već jednom vratiti?« reče ona naglo i podje k prozoru.

»No — zar i sada čezne za mužem?« pomisli Lars i sva mu odvažnost klonu. On se požuri, ustane,

zahvali i podje. Ta njoj nije stalo do njega, makar joj donio toliko snopova...

Izašavši, podje zaobilaznim putem, da ne sretne Knuta, ali na plotu sjede i poče čačkati lulu. Malo kasnije začuje korake; netko je prelazio preko ograde. Bio je Knut, koji je prolazio tik uz njega, noseći sjekiru preko ramena.

Bilo je malo čudnovato, kako taj čovjek ravnodušno ide kući, gdje ga čeka žena, kakva je Kristina.

Lars ispuši lulu i pripali drugu. Napokon ustane, ali još uvijek nije mogao da nadje put kući. Neko je još vrijeme tumarao mrakom i pri tom uvijek zurio u svijetli prozor Knutove i Kristinine kuće. Napokon se oprezno prišulja bliže, na prstima se prikrade prozoru i zaviri u sobu.

Njih je dvoje sjedilo, svako na drugoj strani stola, i večeralo kašu. Smijali su se i razgovarali, činili se kao da su se tek jučer vjenčali. Ona se tako raspustila, da mu je punu žlicu mlijeka sasula u lice, a on morao otirati svoju ridju bradu, našto joj je vratio milo za drago, odmaknuvši ispod nje stolac, baš kad je prinosila ustima punu žlicu. Kad se stropoštala na zemlju, poleti on k njoj, podiže je visoko i ponese je sobom, prije nego što će je opet posaditi.

Lars nehotice zgrči šaku. Teško je disao. Nije mogao čuti, što govore, ali su njihova lica kazivala, kako su jedno drugim ispunjeni i da njoj ne pada ni na pamet onaj, koji joj je pomogao spremiti žito. Pošto su ustali od stola, pomogne joj Knut, da odstrani zdjele, našto ona obriše stol, dok je Knut stajao i zijevajući se protezao. Zatim muž zagrli ženu i uze je na čas na krilo. I ruka ovog čovjeka oko onog vitkog, gipkog tijela; Kristina na krilu drugoga, sve to razbudi u njemu želju, da provali u sobu i ubije Knuta. No ipak ostane napolju, premda je na čas morao zaklopiti oči.

Kad je opet zavirio u kuću, Knut se je svlačio, dok mu je lula visjela iz usta. Morao je sutra rano u zoru na posao, pa je rano pošao i u krevet.

Lars je vidio, kako se Knut uvalio u krevet, još uvijek s lulom u zubima, a za čas začuje, kako viče: »No, a ti stara?« — »Evo me odmah«, začuje se iz kuhinje, gdje je Kristina bila još nekoliko časova zaposlena.

Lars je još uvijek stajao, dok se Kristina svlačila, a njen muž ležao u krevetu i čekao. Ona malo počeše oble, gole ruke, svuče haljetak i suknju i ostade na čas samo u košulji i crvenoj donjoj suknji. Zatim sjede na rub kreveta i uze izuvati čarape.

U taj mah Lars uzmakne poledjice za nekoliko koračaja na livadu. Zatim još nekoliko koraka, kao da postidjen odmiče. No ipak još jednom stane i baci pogled prema rasvijetljenom prozoru, dok se nije ugasilo svijetlo... Zatim podje.

Kad je napokon opazio, svjetlucanje svijetla iz svoje kuće, izgubi svu odvažnost, da nakon onoga, što je doživio, udje u kuću. Iz sobe dopre mu do uha šum. Petra je još klečala na podu i ribala.

No Lars odluči da podje u svoju očinsku kuću i da ondje prenoći. I ne rekavši svojoj ženi, kuda ide, podje pokraj Bertilove kuće i dalje niz strminu. Koraci su mu jasno ozvanjali u tihoj noći i za čas poče on pjevuckati, kao da želi odagnati tugu. Zvjezdano nebo nadnosilo se s pojedinim tamnim oblacima nad brdo na zapadu, a s fjorda dopiralo zapljuskivanje valova o obalu.

VI

Poslije vjenčanja premjestio je Erik Evje svoje pisarne u posebno malo zdanje kraj tvornice i kad bi se o podne vraćao kući, uvijek je bio radoznao, da li će Inga izaći pred njega, — da li će ga dočekati već kod kuće šumskog nadzornika ili kod kovačnice, ili tek kod spremišta. I kad bi je ugledao, pričinio se, kao da je do posljednjeg časa ne vidi, a onda se lecnuo i čudom začudio. »Ugursuze«, rekla bi mu ona

*

— »već si me izdaleka vidio«. Tada bi mu se uhvatila pod ruku i na povratku pripovijedala — o svemu, što se dogodilo za onih nekoliko sati, što su bili rastavljeni.

Erik se sasvim smirio. Pohvatao je sve niti svojega gospodarstva i znao, što hoće, a što ne će. Bio se već sprijateljio s pomišlju, da će cijeli život proživjeti u ovom zakutku, a ipak biti sretan i zadovoljan. Kod kuće su bile dvije žene, koje nisu imale druge želje nego da mu život učine što prijatnijim; u poslu je bio miran, jer je sve lijepo i jednolično napredovalo, a kad bi se na svojim samotnim vožnjama odavao mislima, pričinjao mu se život poput besprekidnog putovanja mučnim putem uzbrdice. »Dakle«, pomisli on i ustavi se, kao da želi pogledati u prošlost — »ovuda sam morao proći... i sad sam tako daleko dotjerao«.

No dešava se, da čovjek, koji se šali i smije, ipak ima malu ranicu na nozi, koja ga na svakom koraku boli, premda misli na druge stvari i čini, kao da nije ništa. I Erik je imao takvu ranicu; bila je to potajna bojazan, da unatoč svemu ondje na brežuljku, na Selištu nije sve u redu. Bila je to bojazan, koje nije mogao ni sebi priznati. No kad bi se razgovor svratio na one ljude, glas mu se čudno zagrijao — kao da se mora prati od neke osvade ili kao da brani nekoga, tko je osudjen na smrt, u nadi, da će ga ipak spasiti.

Kad bi se kojeg dana spustila kiša, a ljudi držali, da će dulje ovako potrajati, odmah bi se razljutio. »Besmislica«, rekao bi — »tko može znati, kakvo će sutra biti vrijeme«. Bojao se tih jesenskih kiša, od kojih je rijeka nabujavala i postajala opasnom; bilo mu je gotovo, kao da iskrsavaju prirodni zakoni i stavljaju se na inženjerovu stranu. Kad bi pak opet sinulo sunce, odmah se tako razvedrio, da se činilo, kao da iz njega izbija svijetlo. No kiša se ponovo spustila, pa je on noću ležao budan, osluškujući sve bučniji šum vodopada, koji ga je sve više uznemirivao.

Jedne večeri sjedili su mladenci iza večere i zurili u svijetlo, što se prosipalo iz peći, dok se napolju čulo, kako nevrijeme jesenske večeri udara o stakla.

Inga mu je sa suzama u očima pripovijedala o sukobu sa svekrvom. Dugo je šutjela i trpjela. Ali danas joj je ipak postalo malo nesnosno, kad je gospodja Asta rekla, da još nikad u kuhinji na Evju nije vladao toliki nered.

Inga zabaci tamnu glavu i napeto ga pogleda. Da je on sada skočio i odmah htio poletjeti, da pozove majku na red, bila bi ga zamolila, neka miruje. Radilo se samo o tom, da on bude na njenoj strani.

No Erik je samo razmišljao, kako bi se noćas na kopnu ili na vodi moglo dogoditi nešto mnogo kobnije i zato mu je bilo lako, da stvar posmatra s nekog višeg stajališta.

»Ali, milo moje«, reče on i pogladi joj kosu — »majka zacijelo nije tako rdjavo mislila«.

»Ne, dakako da nije, iako me ona uvijek grdi. Ti kao da ne možeš ni zamisliti, da bi to mene moglo boljeti«.

»Prema starim ljudima moramo biti malo obzirni. Mi mladi imamo, hvala Bogu, i drugih briga nego za samo kuhinjsko posudje...«

»Ah Bože, te brige...« prekine ga ona. »Mi žene moramo se cijeli bogovetni dan baviti trivijalnostima«.

On se sagne, da otrese u peć pepeo iz svoje lule, a ruka mu pri tom krvavo zablisne na svijetlu plamena.

»Da ti nešto kažem, Inga«, reče on i ispruži svoje vitko tijelo u naslonjači. »Ti bi i izvan svoga kućanstva mogla naći nešto, čime bi se bavila. Jesi li ikad pomišljala, kako je nama mnogo bolje nego primjerice onim žiteljima na Selištu? Oni imadu doduše kuću i malu oranicu, no kako je s njihovim duševnim obzorjem? Što im dajemo u tom pogledu mi,

koji bismo i u tim stvarima morali nešto davati? Ti bi mi u tom mogla pomoći, Inga«.

Mlada žena pogleda na plamen u peći, zatim se s pomirljivim smiješkom obrati prema njemu:

»Da ti pomognem? Zar mi se možda rugaš?«

Erik se sada dade na razlaganje. Ona, koja je mnogo strpljivija od njega, mogla bi primjerice svake nedjelje sakupiti te ljude i štogod im čitati ili ih poučavati. To bi i njoj dobro dolazilo. Govorio joj je tako dugo, dok mu napokon nije počela i zahvaljivati. Kao da je odvraćao njene misli od dnevnih sićušnih briga, predočujući još nešto veće i ljepše.

»Možda bih mogla poučavati žene vezenju i umjetnom tkanju«, reče ona i ovije mu ruku oko vrata. »To bi im možda koristilo upravo toliko, koliko i one vječne pobožnosti, što ih tako revno polaze«.

»To i ja mislim«.

Kiša je napolju besprekidno pljuštala, pa će rijeka od vječnih oborina sve više rasti... A njemu se pričini nekom utjehom, dok je mislio na dobrostanje naseljenikâ, pa mu je godilo, da je i nju za to predobio, da ne treba više u tom biti tako osamljen.

I od toga časa osjećao je posebnu potrebu, da se uvijek bavi dobrostanjem naseljenikâ. Kao da se boji, da će se inače moralna utjeha, koju mu je pružalo Selište, raspasti i rasplinuti u maglu. Besprekidno je morao po toj utjehi čarkati, da se uvjeri, da ona još postoji. Nikad se nije sastajao s kojim naseljenikom, a da ga ne bi zadržao i zapitao, kako je kod kuće. Davao im je savjete, koje će držati novine, pozajmljivao im knjige, polazio na Selište da nadzire, da li je u kućama čist zrak, prepuštao im svoje konje za oranje i dobavljao im besplatno liječničku pomoć okružnog liječnika. Nikad nije bio sasvim miran, kad se ne bi štogod činilo u njihovo dobro, kao da je htio zatrpati dobročinstvima bojazan, koju bi tako rado sakrio.

I po svemu tome postajalo mu je Selište sve dražim. Duševno je blago to više raslo, što je više

tražilo žrtava; broj dragocjenih uspomena sve je više rastao i kad bi mu nova bojazan namakla novu radost, činilo mu se, kao da onamo odnosi novo blago iz svoje duše. Potajna bojazan, da bi se sve to moglo uništiti, sve se više obraćala u strah, da je uzalud trpio, borio se i naprezao, pa je i ovoga puta promašio i stvorio nešto, što je prosta obmama — da je dobro, koje je u sebi uzgojio i učinio ovim ljudima, sasvim beskorisno, pa da je dug savjesti, koji je držao podmirenim, bio samo samoobmama. Ne će li on još biti jednako pun krivnje i bez duševnog utočišta kao one večeri sedamnaestoga svibnja u Kristijaniji, kad je grad slavio slavlje?

No to je bilo nemoguće, jer je sada imao svega u obilju. Ali potajna bojazan bila je u njemu ipak poput žalca, koji ga je tjerao u sve sjetnija razmišljanja. Kad bi se vraćao kući iz društva, gdje je bio jedan od najveselijih, često se odjednom smrknuo i zaćutao, jer mu je sjevnula glavom misao, da se sva ljudska radost sastoji samo u tom, da zaboravljamo na opasnost, koja nam na svakom koraku prijeti. Kad bi se sa ženom šetao, mogao je mirno promatrati krasni zalaz sunca, no čas kasnije već je morao misliti: »Da, ali što smo mi ljudi prema tomu? Što mare sunce, brda, more, vodena ilovača za to, da ovdje tumaraju ljudi s dušom, koja žedja za ljepotom i vječnošću?« Kad bi uveče lijegao u krevet, pa se radovao usluzi, kojom je obradovao žitelje Selišta, odjednom mu je mukli šum vodopada počeo sasvim drugačije govoriti. »Možeš činiti dobra, koliko te volja, možeš Selište prometnuti u mali raj, no jednoga će dana ipak doći na tebe red...« Zar je uistinu tako? Ne, ne, to ne može da bude.

Ali ova podzemna bojazan iziskivala je neprestano nova dobročinstva, da se uzmogne utišati i Erik se Evje pomalo sasvim promijenio. Počeo se i za druge zauzimati, a ne samo za žitelje Selišta. Doskora se svagdje u okolici znalo, da s Evjevca ne će ni jedan oskudnik otići praznih ruku, a prema

onima, koji su bili drugačijega mišljenja nego on, postao je mnogo obzirniji.

Bilo je, kao da misli reći: »Da, da, ako ti nemaš sada pravo, drugi put opet ne ću imati ja«. Sad su ljudi rado s njim općili, jer nije uvijek jedini on toliko govorio, već je umio i šutjeti i slušati, što drugi govore.

Jesenska je kiša prestala i — opet se spustila. Zapao je i snijeg, pa je Erik Evje odahnuo — dolazila je studen — opasnosti je ovoga puta nestalo. No nova kiša razagnala je snijeg, a šum vodopada za dugih, dugih noći bivao je sve bučniji.

Uto se Erik lati novoga posla, koji je uveče donosio kući u svoj porodični krug, da ga ondje svršava. Dok su obje žene, zabavljene ručnim radom, u blizini sjedile i tiho govorile da mu ne smetaju, sjedio je on s plavom svojom glavom pod svijetlom svjetiljke, medju knjigama i papirima, te računao i pisao. Izradjivao je zakonsku osnovu, predlog o prisilnom odstupu zemljišta radnicima, da uzmogne svaki otac porodice dobiti kuću, vrt i kravu.

Sedmicu za sedmicom sjedio je ovako, dok napokon Ingu ne ostavi strpljivost. »Ta zaboga« reče — »s tobom se više ne može govoriti, Erik. Obdan si u uredu, a sad sjediš ovdje, pa ne govoriš ni bijele ni crne«.

On podigne glavu i nasmiješi se — kao odsutan duhom. »Napuni mi lulu«, reče, pruži joj lulu i nastavi pisati.

Tako su sjedili jedne večeri, kad gospodja Asta poviče od prozora: »Pogledajte, što je ono!« Inga podje, no Erik se i ne maknu s mjesta. Obje žene opaze na tamnomu fjordu dugi niz žutih, titravih luči, koje se sve više približavahu. Nabrojile su pedeset luči. Kao da se golema vatrena zmija vijuga preko fjorda, dokle god je pogled sezao. »To su ribari«, reče gospodja Asta. »U fjord su zacijelo naišli sledjevi«.

»Tako?« reče Erik, ne podigavši pogleda.

Obje žene opet posjedaše.

Ingine misli bile su u ovo doba zaokupljene nečim tajnim, čega nije dosad nitko znao osim njega. No dok je sjedila i uporno razmišljala, da li će biti dječak ili djevojčica, hoće li imati plavu ili crnu kosu, osjeti ona, da Erikove misli nisu ni na čas kod nje, već daleko, daleko kod drugih stvari.

I kad bi napokon ustala, da podje u krevet, rekao bi joj on uvijek, da će odmah i on doći, no često se dogadjalo, da je ona usnula, a kad bi on došao i probudio je, bila je već duboka noć.

U kasno doba noći sjedi Erik Evje i računa i piše, a razlog, što se tako teško dijeli od toga posla, leži u napolak nesvijesnom osjećaju, što je htio svoje radničke domove premjestiti na sigurnije tlo. U tu stvar, za koju se bojao, da bi mogla postati kobna, tako se duboko zario, da je morao uvijek nešto novo uplesti, da uzmogne sâm biti miran. Selište mora postati općenitom, državnom stvari i što bude ljepše, bit će on bogatiji. Treba da budu hiljade malih kućeraka, a on evo sjedi ovdje i svima jednako klima glavom, jer ih sve poznaje. Tu su Per i Olina i Bertil i Lars u tisućama i tisućama primjeraka, pa su svi neko oživotvorenje nečega lijepoga u njemu; oni su plod njegove čežnje, koja je sezala preko svakidašnjeg života, pa i preko same smrti. Iz svih će se tih koliba uzvijati dim, kad on već bude ležao u grobu; iza onih će se prozora još i onda oriti smijeh, kad već svi zaborave na njega; u ovim će vrtovima cvasti cvijeće kroz nedogledna vremena i gle, sve je to ipak njegovo djelo i kao da njegova rodjena duša otvara oči u svakom smiješku, u svakoj miloj riječi, u svakom cvijetu, što cvate u tim mnogim vrtovima. I ovo je vrsta vječnosti, i ovo je uskrsnuće u život, koje se uvijek iznova slavi. Na Selištu mu se duša spasila od propasti, a sad on sjedi i spasava tu dušu od smrti. Religiozna radost pridavala je njegovim riječima posebni žar. A vrijeme odmiče.

»No, Erik, zar danas uopće ne misliš poći u krevet?«

»Odmah — odmah ću doći«.

No i kad legne u krevet, još je uvijek previše budan, a da bi mogao spavati i dok ovako leži, kao da mu pomalo nestaje sanjâ, a ukazuje se siva i gola realnost. Napolju u noćnome mraku opet pljušti kiša, valovi jecaju i stenju udarajući o obalu, a vodopad buči i bjesni u mraku — svojim starim, hladnim govorom:

»Da, da, samo ti gradi orijaške sanje, ali ću na koncu ipak ja ostati vladar. Tvoj se duh može širiti, rasprostirati i zavladati nesamo sadašnjošću, već i svim vijekovima — kao sinoć, kad si se bacio na cijeli agrarni razvoj od Tiberija Graha pa kroz stoljeća sve do samoga sebe. Samo snatri, kako će se svijet budućnosti obratiti u hiljade vrtova i svi ljudi skakati od sreće. Što slijedi iza toga? — Ja. Eto me! Ja ću vam svima otpjevati nadgrobnu pjesmu. Kad se ova zemaljska kruglja prometne u zaledjeno, gibljivo groblje, koje bez duha luta pustim prostorom — gdje će onda biti tvoja duša?«

I Erik leži budan i sluša beskrajnu buku, koja se ori kao porugljivi smijeh prirode nad svim, što ljudi čine — kao pjesma iz mrtvih usta, kao šum besplodnog, beskonačnog ništavila, u kojem se sve svršava... Napokon se okrene u krevetu.

»Spavaš li, Inga?«

»Ne«.

»Smijem li malo doći k tebi?«

»Smiješ«, šane ona i pridigne pokrivač, da načini za njega mjesta u svom krevetu.

On se toplo privije uz nju i njegova usta potraže u mraku njena. Ona je upravo mislila na svoje malo dijete, a on na sasvim nešto drugo, no njihove se usne ipak sljubiše, kao da im duše u noćnoj tami traže utočište jedna kraj druge.

»Zašto ne možeš spavati, Erik?«

»Ne znam! Gdjekad ležim i mislim na besmislenu tvrdnju, da onkraj života nema srca, koje bi prema svima nama bilo jednako milostivo«.

Ona pritisne svoj obraz na njegov i nakon kratke stanke reče: »Ja sam sada čvrsto uvjerena o tome, da ima — otkad je naše maleno stvorenje zadobilo život. Držim, da je sasvim nemoguće, da bi to ikad moglo sasvim utrnuti«.

On na čas zamukne, — zatim joj odgovori poljupcem. I napokon zagrljeni oboje usnu i dok im mlada, topla tijela u mraku noći ritmički dišu, napolju u dugoj, dugoj noći pjeva vodopad dalje svoju pjesmu.

VII

Zima prodje i dodje novo proljeće i ljeto, a život na Evju odmicao je svojim običnim tokom. Erik je ljetos imao dva nova razloga, da bude zadovoljan: dva mlada konja, koje je sam othranio, dobiše nagrade i sad mu se otvorilo novo polje rada.

Neki mladi naučenjak, koji je u evjevačkim šumama bio na naučnom pohodu, dodje u jesen u kuću i reče: »Pomislite, na Selištu su nekoliko dana svi mravinjaci prazni; mravi se odseliše na zapad. Svagdje, dokle okom možeš dogledati, sve vrvi u istomu smjeru — sve ostavlja stari svoj zavičaj. Eh, da mogu doznati, što je tomu razlog?«

Nitko nije za to mario, no istoga dana, kad se okružni liječnik vozio kraj Selišta, opazi on, kako njegovo veliko crno pseto trči s brežuljka; razborita je životinja zavijala i urlikala, kao da želi reći: »Dodji ovamo, dodji ovamo!« — »Nije nego još nešto...« nasmiješi se liječnik, koji je poznavao običaje svoga psa. No za čas strigne konj ušima, izvrne oči, udari u drugi korak i odjednom u bijesnom trku pojuri. S blatnog je puta štrcalo i zapljuskivalo blato, liječnik pritegao uzde i povikao: »eeeej«; bilo je to naime prvi put, što se poplašio njegov mirni, matori parip.

I tek kod Evjevca podje za rukom nekom radniku, da ga zadrži, a parip je još uvijek drhtao, rzao i besprekidno okretao unatrag oči. Pas je zaostao na brdu i cijelo vrijeme zavijao. Poslaše nekog čovjeka, da vidi, nije li se što dogodilo, no on je mogao razabrati samo jato vrana, koje je gusto poput oblaka lebdjèlo nad Selištem i strašno kriještalo. U malim zamcima bilo je sve u redu; ljudi su bili po polju i na suncu kosili, iz dimnjaka se okomito uzvijao dim u topli, vedri jesenski dan. I nije se više o tom govorilo, premda se cijelo veče čulo zavijanje pseta uvijek s iste strane.

Sutradan Bertil Sveen rano ustane, jer je htio, da prije, nego što podje u pilanu, donese nešto drva. Ingeborga je mirno dalje ležala, slušajući ga, kako traži kašu i mlijeko.

Sad je napokon i ona iščekivala svoje prvo dijete, no pomalo je sebi utuvila u glavu, da će se dijete roditi mrtvo i da je tomu na ovaj ili onaj način kriva njena majka, koja leži u grobu. To je bila kazna, što je pošla za Bertila, kojoj se nikako nije mogla ukloniti. No svaki put, kad bi Bertilu odavala svoje bojazni, on bi je odbijao i govorio, da je to besmislica, kao da je on u to mnogo bolje upućen. A ona mu nije mogla oprostiti, što on to olako shvaća.

Kad je napokon htio poći, reče joj zbogom, no ona se pričini kao da spava i ne odgovori.

Ali odjednom začuje ona iznova njegov korak, vrata se gotovo razvale i on srne u sobu. »Ingeborga«, poviče on — »brzo, zaboga, ustaj, ah, smiluj nam se, Bože!«

»Što se dogodilo?« odgovori ona mirno ležeći dalje.

»Staja«, promuca on i pograbi je, da ju izvuče iz kreveta. »Nestalo je staje, Ingeborga!«

Kakva je to glupost? Nestalo staje? Zar je sašao s uma? Ona se ispravi u krevetu i pograbi ga za ramena. »Bertile, ti buncaš u snu?... Što to govoriš o staji?«

»Dodji brzo, Ingeborga, možda ćemo se još moći spasiti«.

On je pograbi, kao da je misli ponijeti, no odjednom se sa stola svali zemljani vrč i padne na zemlju, a soba se poče ljuljati kao brod na uzburkanom moru. »Bertile, Bertile!« zavikne sada Ingeborga i napokon se čvrsto uhvati za njega. Bertil ju je već ponio prema vratima, no u narednom se času začuje tutnjavina, kao da se podom vuče teška gromada kamenja. Kuća se zaljulja. Peć se bučno prevali, iz kuhinje se začuje zveket vrčeva i posudja, a soba kao da je sve dalje odmicala. Pošto se napokon zaustavila, osjećalo je njih dvoje, da je bačeno o stijenu; jedan se prozor razbio, a tlom se razlio mlaz vode.

Neko su vrijeme teturali, u najvećem zaprepaštenju, no gonjeni mahnitom željom, da spase život. U sobi je bilo crno kao u rogu i njih dvoje nije moglo ništa razaznavati. Neprestano su dozivali u pomoć, pomicali se napred, no posrtali na namještaju, koji je plivao po sobi, jer je kroz razbijeni prozor neprestano navirala voda. Još su jedan čas nepomično stajali i čvrsto se držali, jer su čuli, kako pod teškim pritiskom praska stijena — dok napokon se popusti i sad su znali, da im je kucnula posljednja. No Ingeborgina se bojazan odjednom prometne u bijes na Bertila. »Zašto me nisi prije odveo?« poviče ona. »Sad je prekasno — ah, pomozi nam Bože; sad se više ne ćemo moći spasiti«. U mješavini očaja i bijesa ona zarida. »Pomozi nam Bože!« promuca žena, no u narednom času začuje, kako se Bertil dao na posao i poviče: »Ah, ti si uvijek tako lijen, — da si bio samo malo brži — ah Bože, dobri Bože!« Bertil ne odgovori. Pipao je i tražio vrata, ne bi li ih mogao otvoriti, da pobjegnu, no uzalud je pipao po mraku, jer nije znao, da se kuća napolak prevrnula, tako, da su vrata bila gotovo iznad njihovih glava. Napokon prestane pipati i sruši se na nešto, što se činilo kao stol, koji je ležao postrance. »Sve je uza-

lud, Ingeborga«, promuca on napokon. »Ne možemo napolje«.

»Zar moramo poginuti, Bertile?« oglasi se ona malo blaže. »Ni otkud nema spasa«. — »A što je... da nije možda sudnji dan?« — »Ne, zemlja se odronila«. — »Ah Bože, onda smo već zacijelo pokopani? Ah Bože, dobri Bože!« Ingeborga se premještala s jednog mjesta na drugo, jer joj je već voda dopirala do listova.

I odjednom postade Ingeborgi jasno, da sada mora umrijeti. Možda već u narednom času. — I ono, na što je najviše mislila kroz cijelo posljednje vrijeme, naime ono o mrtvorodjenčetu, — bilo je dakle ipak samo uobražavanje. Još je osjećala, da dijete živi, a sad ne će više dočekati dan, kad bi mogla pokazati malo stvorenje prebijenih očiju i reći Bertilu: »Vidiš, to je zato, jer sam pošla za tebe«.

Ovo joj se činilo gotovo kao neka prevara — ta čemu je onda nagomilala u sebi sve one crne misli, pa čitave dane i noći provodila u strahu — kad se to ipak ne će obistiniti?

»Sada će se srušiti stijena«, začuje se Bertilov glas.

»Ah, Bože, pomozi nam Bože, sad nam je kucnuo posljednji čas... gdje si, Bertile? Gdje si?«

»Evo me — ovdje«. I njih se dvoje poče tražiti po mraku, dok se ne sudariše. Onda se uhvatiše za ruke kao u času najvećega straha; nisu htjeli da stoje podalje jedno od drugoga, kad se sruši stijena.

Tako su stajali jedno uz drugo i svaki čas očekivali katastrofu. Vrijeme je prolazilo, stijena je neprestano pucala, no još se odupirala i samo se čulo, kako voda i gusti mulj neprestano provaljuju u sobu.

»Ah, Bertile, tako sam promokla...«

»Čekaj, jadnice moja, pričekaj malo!« On napipa prebačeni stol i postavi ga na noge, da mu žena uzmogne sjesti na nj.

»Ah, Bertile, da barem što brže dodje«.

»Voda...« reče on i sjede do nje na stol. Ona odjednom shvati, što je on mislio reći. Voda, koja je neprestano navirala, domala će do vrha napuniti cijelu prostoriju.

»Bertile«, reče ona drhtava glasa — »htjela bih te još jednom vidjeti«. I ona mu predje rukom preko lica, kao da ga miluje.

»Mislim, da imam u džepu žigice«, naglo se sjeti Bertil i segne u džep od prsluka. »Ako samo nisu promokle«.

No kad je jednu htio izvaditi, izvuče ih više skupa, pa se čulo, kako su pale u vodu. Ove su propale. Ali onom jednom, koju je još držao u ruci, strugne oprezno po unutarnjoj strani kaputa, na kojoj je podstava bila još suha. I sumpor poče svijetliti zeleno i gorjeti tihim plamenom. Na svijetlu razabra Bertil, kako sve ispremiješano pliva po sobi, a unutra prodire gusta i muljevita voda.

No Ingeborga nije više ni za što marila. U tom se trenutku bila zagledala u Bertilovo lice, u to lice s bradom na podvoljku, koje je posljednje godine tako ostarjelo. Da nije po njezinoj krivnji?

Ona se odvrati i opet zajeca. Bertilu je dotle žigica bila dogorjela do prstiju, pa ju je morao baciti, iza čega su opet sjedili u mraku.

»Eh, kad nema nikakove pomoći, Ingeborga«, pokuša on da je tješi — »ne bi li se malo pomolila za nas oboje?«

»Nisam bila prema tebi, kakva bih trebala, da budem, Bertile«, jecala je ona bolno.

»Molim te, ne govori tako...«

Njihove se ruke opet nadjoše i tako su dugo sjedeći čekali svaki trenutak smrt. Bili su tako spremni na smrt, da im se svaki trenutak činio dragocjenim blagom, koje se ne smije uludo potratiti.

»Jadni moj Bertile«, reče ona i opet ga pogladi po licu. »Morao si se toliko mučiti, a nisi dočekao ni djeteta«.

»Dragi Bog zacijelo nije htio«.

»Ne smiješ se na mene ljutiti, Bertile, čuješ li?«

»Ne, ne, kako samo možeš ovako govoriti, Ingeborga«.

A voda je sve više rasla; već su morali povući i noge na stol, no možda su imali još nekoliko časaka, da jedno drugom reknu koju ljubeznu riječ.

I oni se još malo porazgovoriše — svaka im je riječ bila draganje i milovanje, možda posljednje.

Odjednom se ona sjeti, kako je često bila prema njemu otresita i neprijazna — možda svaki dan, otkako su se vjenčali. Ah, kad bi se to samo moglo izbrisati ili kad bi mu se barem jedan jedini put mogla nasmiješiti onako, kako je sada držala, da se je uvijek morala smiješiti.

»Bertile... nemaš li možda još jednu žigicu?«

»Nemam... držim, da nemam... no čekaj... Gle, evo još jedne...«

»Možeš li je zapaliti?«

I opet je tanašna stvarca oprezno izmiljela iz džepa i sad je oboje osjećalo, da će se u narednom trenutku — posljednji put vidjeti.

On oprezno opipa podstavu kaputa, da li je suha i strugne žigicom. Sumpor se opet zadimi i za čas se rasplamsa svijetlo, koje ih je oboje rasvijetlilo.

»Bertile«, reče ona i nasmiješi se zaplakana lica — a on ugleda svoju Ingeborgu, onu, s kojom je cijeli niz godina bio zaručen, kako mu se vedro, nježno, umilno smiješi, kako mu se nikad u životu nije smiješila.

»Hvala ti, Bertile, što si bio prema meni tako dobar«.

»Ingeborga«, prihvati on i snažni muškarac stane se tresti od jecanja po cijelom tijelu. Bila je to napokon prava Ingeborga, ona s druge strane fjorda, koja je sada sjedila kraj njega.

Žigica dogori, njihove se ruke opet potražiše, a čas kasnije ovije mu ona oko vrata svoje žuljave ruke.

»Ah Bertile, Bertile... ja... ja sam te toliko ljubila...«

Spuštanje zemlje očitovalo se one noći na različit način; jednog je zamka nečujno nestalo za trenuće oka, dok su drugi naseljenici bili opomenuti, kad su im se kuće počele tresti.

U komori kod Larsa i Petre ležao je mali kržljavac na tlu i svijao se od úlôgâ, koji su noćas bili osobito jaki. Ali se on nije tužio, pa mu se ni lice nije od bolova iskrivilo. Otkako su mu umrli roditelji, a njega na dražbi predali onomu, koji je najmanje tražio, morao se priučiti, da trpi sâm u sebi, jer nije bilo nikoga, tko bi ga tješio, makar koliko on jadikovao. Ovdje, kod ovih ljudi, bila mu je sudbina osobito kruta, jer je ovdje morao paziti na djecu, na štakama neprestano stajati iza derištadi, no i to ne bi bilo tako strašno, da nije morao tratiti vrijeme ljuljanjem djeteta, on, koji je bio tako vješt, te bi umio izvršavati i mnogo teže poslove.

»Uh«, reče on naglo i uhvati se za bok, gdje je osjećao probadanje, kao da ga bode ražarena igla. »Uh, zar to ne će nikada prestati?« On se zgrči od bola i pogleda prema prozoru, odakle je već prosijevalo praskozorje. I unatoč mukama zaokupiše ga običajne sanje. Nadao se, da će doskora načiniti toliko kvačica, da će moći kupiti računicu, pa bi onda možda i sâm mogao barem dotle dotjerati u naucima, da bude primljen u kakav comptoir. To je sasvim nešto drugo nego ljuljanje djece. A jučer je gospodja Asta došla sama glavom i donijela mnogo polupanog posudja, koje bi morao okrpiti. I to bi mu donijelo koji groš, a osim toga bio je njen posjet najveća čast, što mu je ikad pala u dio. Posudje je oprezno poslagao na stijeni, samo da ga se derištad kako god ne dočepa.

Čuo je, kako Petra ustaje, no muškog glasa nije razbirao i po tom je zaključivao, da Lars opet nije

noćio kod kuće. Uspravi se dakle u krevetu i njegove misli zabrodiše u novi dan. Čega treba da se boji, a čemu da se raduje? Bojao se od kolijevke i žalio, što Lars nije došao kući sa žicom za porculan, što ju je jučer morao za njega nabaviti. A radovao se, što će valjda sutra doći žena iz doline, koja mu je bila dužna dvadeset öra za kvačice, pa platiti dug. A što još? Ne, novi mu dan ne donosi ništa novo.

No odjednom se u sobi osjeti udarac i on začuje, kako Petra trči sobom. U narednom času popada s velikom bukom posudje sa stijene. On skoči, kao da misli spasiti dijete, koje je palo u bunar. Jao, Bože, velika se zdjela razbila u četiri komada, kanta se raspukla, posuda za kavu raspolovila, tanjuri porazbijali. Vukući se na koljenima, poče on sabirati pojedine komade. Onda sjede na zemlju i opet sastavi hrbine; to bi se još s mnogo opreznosti moglo i popraviti, premda je sada posao mnogo veći. Uto se odjednom prevali stol, prozori zazvečaše, a iz sobe se začuje krik. No bogalj je bio zaokupljen samo novom nezgodom svoga posudja. Bože, sad se velika zdjela raspala na još više komada, pa je time njegova nada i ambicija bila za duže vremena razorena. Opet stane gmizati, da pokupi hrbine. Uto začuje Petru, kako viče, ovoga puta napolju, a djeca vrište. Zatim začuje smijeh — kao da bi se svemu ovomu moglo smijati! A soba poče praskati, ljuljati se, no bogalj ugleda pod krevetom još jednu krhotinu i zavuče se pod krevet, da ju dohvati. Čas kasnije čučao je opet na tlu i trudio se, da sastavi komade najljepše zdjele; možda će se još ipak kakogod udesiti, još uvijek nije sasvim nemoguće.

No u taj mah zabruji mukla tutnjavina, soba se poče klizati kao saonice, a izvana se opet zaoriše krikovi, no sada, kao da već dopiru s krova. Ah što, neka samo viču, koliko hoće, on se ne miče od svoga posudja. Sad ga nešto baci na stijenu, on vikne za pomoć, nitko mu ne odgovara, no tomu je već bio navikao, pa se opet lati svojega posla; iznova poče

stegnuta grla sastavljati komade, ali većina njih već se sasvim bila raspala — i licem njegovim potekoše grozne suze. No gle, ova bi se zdjela mogla još nekako slijepiti, barem za kuhinju. I on se opet sabra i uze kupiti ostatke. Dok ponovni udarac ne obori stijenu i on zajedno sa svojim hrbinama ne iščezne pod onim, što se na njega survalo...

Petra je od prvog časa shvatila, o čem se radi, i odmah se sjetila, da su se mnogi spasili, popevši se na krov. Izišavši, začuje iz staje strašno rikanje svoje krave, ali nije imala kad da se i za nju pobrine. Prislonivši brzo ljestve uz žlijeb na krov, iznese polunagu djecu. U prvi je mah htjela da se popne sa sva tri djeteta, ali nije mogla. Sad brzo odluči, da dva djeteta ostavi i uze Jensa, maloga ridjoglavca, kojega je dobila prije braka i koji ju je stajao najviše suza. Držeći ga ispod ruke, hvatala se slobodnom rukom za svaku prečku ljestava. Kad se našla na vrhu, uvidi, da bi dječak pao, kad bi ga ostavila gore i pošla po ostalo dvoje. Izbor je bio strašan. Ili da ostane ovdje s jednim, ili da podje dolje i sa svima propadne. Za čas ugleda, kako se na istoku rub nebosklona iznad mrkih brdina crveni; za nekoliko će sati izaći sunce. U tom času zaokupi je neobuzdana volja da ostane u životu, pa zato stupi na krov, privijajući čvrsto uz sebe dječaka, dok je ostalo dvoje dolje vikalo za majkom.

»Isuse Bože!« zajeca ona. »Spasi nas, spasi me! U pomoć! U pomoć!« — »Mama, mama!« vikala su djeca dolje na dvorištu i napokon nije mogla a da opet ne sadje niz ljestve. »Lars, Lars!« poviče ona, premda je znala, da je on ne može čuti... Odjednom se kuća iznova potrese, ljestve se na vrhu krova kliznuše i u velikom luku srušiše. Sad nije više mogla saći. »Mama, mama!« vikalo se odozdo. Jadna žena pritisnu k sebi dječaka i baci pogled prema crvenom nebu, dok joj je ridja kosa lepršala oko glave. Ali odjednom prasnu u strašan smijeh. »Ha, ha ha«, vikala je i počela se spremati kao da će zaplesati...

*

»Ha ha ha! Jesi li nas ti, Lars, uvalio u ovu nesreću? Zar si toliki krvolok? Što sam ti jadna skrivila? Ha ha ha...«

Ove je krikove čuo bogalj, dok je dolje puzao oko svojih hrbina.

VIII

Ovih listopadskih dana bilo je vrijeme neobično lijepo, pa je svijet dan na dan grnuo iz cijele župe, da pogleda mjesto, gdje se dogodila nesreća. Oblast je došla s glavarom na čelu i sastavila zapisnik, novinari su brzojavljali i pisali, a fotografi lijepo trgovali.

Evjevac je ležao u neposrednoj blizini mjesta, gdje se dogodila nesreća, pa su sada mnogi nagrnuli onamo, a gospodje su, Asta i Inga, svakoga primale i nastojale da ga zadovolje. Erik se nije pokazivao; njega se nesreća odviše kosnula, pa nije mogao nikoga da gleda.

No kad bi gospodja Asta nakon mnogih napora legla u krevet, ležala bi sklopljenih ruku iznad pokrivača i razmišljala: »Da, da, stari Bog želi pokazati, da još živi! Ono, što nam je on dao, ne smijemo lakoumno tratiti. Rekla sam to Eriku, kad se latio onoga posla«. No premda nije bilo istina, da je rekla, ipak je vjerovala, da je tako i mislila je, da je dragi Bog napokon dao njoj pravo.

No mladoj gospodji Ingi svanuše teški dani. Ponekad bi se i njoj prikradala daleka tjeskoba, kao da i ona nosi dio krivnje, ali je tu tjeskobu potpuno zatiralo sve ono drugo, što joj se motalo glavom. Morala je pridizati muža; na njoj je ležao dnevni nadzor nad imanjem, a svaki je čas morala biti i kod djeteta, koje je sada bilo već više mjeseci staro. I kad bi držala na prsima malo, okruglo stvorenje modrih očiju, pričinilo bi joj se sve ostalo tako sićušnim, pa i neprestano hodanje muža gore u sobi, koje ju je inače toliko uznemirivalo.

»Možeš li se danas smijati, čedo?« rekla bi ona naglo, kad je dijete prestalo sisati i uzdiglo prema njoj oči. »Nasmij se malo, lane moje!« I kad bi se čedo napokon nasmijalo, presvajala ju je takva vedrina, da se često morala glasno nasmijati, makar kako to čudnovato ozvanjalo iz velikoga, mrkoga zdanja.

No i na inženjerov je dom bacila nesreća svoju sjenu i prvih dana iza katastrofe nije jadna gospodja Sara znala, što bi počela.

Rein je naime od onoga dana postao začudo blaži i nježniji. Nije triumfirao, što je ostao u pravu, a nije ni nju korio zbog njenog držanja u toj stvari. Naprosto nije htio govoriti o nesreći i kad bi dolazili stranci i pripovijedali nove pojedinosti o nesreći, on bi ustao i tiho izašao. Uostalom, bio je neobično marljiv; neumorno je pisao i crtao do kasne noći. No i kad bi iza toga pošao u krevet, opažala je ona, da leži budan. Prema njoj je bio prijazan, no bila je to prijaznost, koja se nje nekako neprijatno doimala.

U sobama je zavladala neka neobična studen, premda žena nije mogla muža ni u čemu prekoravati. On se u svemu pokoravao njenim željama, samo što je uvijek bio tako zaokupljen, da njoj nije posvećivao ni trenutka. Ona poželi, da se on istrgne iz tog ledenog oklopa i da se obori na nju s najžešćim riječima — onda bi se barem malo pročistio zrak.

Da to izazove, podje ona jednog dana iza večere u njegovu sobu. Rein je risao, zaklonivši oči zelenim zaklonom. Ona sjedne do njega i poče smiono govoriti o nesreći.

On pridigne zaklon i prijazno je pogleda, no odmah iza toga produži da dalje riše.

»Pomisli samo«, reče ona — »osim Larsa Brovolda spasila se samo još neka mala djevojčica. Ona je sjedeći na krovu doplivala do pilane, a ne zna se, kako se popela na krov. Ta mala je mlinarova kći«.

Za kratko vrijeme odgovori inženjer: »Da, to je vrlo čudnovato«. I prinese papiru ravnalo, da povuče liniju.

Gospodja je Rein dalje govorila, da se približi cilju, koji je htjela postići. Govorila je o Evju, koji se sve dosad nije mogao odvažiti, da podje na mjesto nesreće.

Čas kasnije reče inženjer, izvukavši stijenj u svjetiljci: »Sasvim je razumljivo, da ga se nesreća teško dojmila«.

Gospodja Rein nastavi, no on je uvijek odgovarao s istom prijaznošću. Nikako ga nije mogla zagrijati, ali je zato ipak nastavljala, dok napokon nije mogla više izdržati da ne zajeca: »I tako si ti, Ingvalde, ipak imao pravo«.

On odgovori glasom, kao da se čudi, kako se može uopće spominjati stvar, koja nema mnogo značenja: »Ah!« Zatim povuče novu liniju i nehajno doda: »Nije baš uvijek ni ugodno, da čovjek ima pravo«.

»Zar ne, Ingvalde?« I ona, otirući oči, nastavi: »Strašno, strašno — kad čovjek o svemu dobro promisli, gotovo bi posumnjao i u Boga«.

A Rein odgovori sasvim blago, kao da razmišlja, nije li mu olovka pretvrda: »No Bog bi ipak mogao postojati, ako se ti ili ja u nečemu baš i prevarimo«.

Ona malo pomisli i reče: »A ja sam uvijek držala, da nam je dužnost, da na sve gledamo u što ružičastijim bojama...«

»Ako samo ono, što je nama ružičasto, nije drugima crno«, reče inženjer i nastavi sa sve većom pozornošću svoj crtež.

Ne, ovako ne će ništa postići, ništa joj nije koristilo, makar što govorila; mogla bi odmah i otići. No kad je htjela ustati, da neizmirena ode od njega, ostaviše je sile i ona, pritisnuvši ruke na lice, gorko zajeca.

»Ingvalde«, promuca — »zar mi ne mîsliš ni najmanje priskočiti u pomoć?«

On je već htio, da sve od sebe baci i da je privine na grudi, ali se još susprezao. Pomislio je u

sebi: »Kad ljudi hoće da poprave svoju prvu pogrešku, utječu se jeftinim suzama. Ali se mrtvaci ipak nikad više ne bude«.

A naglo joj reče, nasmiješivši joj se preko svjetiljke: »Draga ženice, ti mi drmaš stol svojim jecanjem, pa ne mogu risati«.

Ona izdigne glavu iz ruku i pogleda ga pogledom, koji je postajao sve očajniji. Onda ustane i tiho se išulja iz sobe. No tek što su se vrata za njom zatvorila, ostavi Rein sve, što je imao u rukama i zagleda se u svijetlo svjetiljke.

Bio je tvrdo odlučio, da ne će poći na mjesto nesreće. No sutradan dobije nalog od glavara oblasti, da se bez odgadjanja odveze onamo i napiše stvarno mišljenje o uzrocima nesreće. Inženjer saže ramenima i pomisli: »To mišljenje dolazi nešto prekasno«. No ipak dade zapregnuti konja i odveze se onamo.

Kad se približio Evjevcu, opazi jasno, što je kod kuće sa svog prozora samo naslućivao, da je naime fjord ispred ušća rijeke popreko prerezan bijelo-sivim pojasom. Bio je to mulj, koji je još uvijek pritjecao s mjesta nesreće kao krv iz neke nevidljive rane. I kad se približio ušću, zaokupi ga neprijatan osjećaj.

Konja i slugu ostavi pod brdom, da ga pričekaju, a sam podje gore pokraj mlina i pilane. Začudio se, kako je ondje sve tiho i kako se vodopad suzio na nekoliko rijetkih, zamuljenih mlazova. No gore mu se sve objasnilo i on stane, da pogleda razor. Urušavanje se zaustavilo dolje, gdje se dolina iznad vodopada suživala i zemlja se u poprečnom smjeru nagomilala iznad rijeke u malo brdo, čime je zakrčila rijeci put, pa se dolina u ozadini pretvorila u jezero. Ondje, gdje je ležalo Selište, opažala se sada siva proderina, koje se jedna strana postepeno spuštala u jezero. Druga je strana bila gola litica kao kost, s koje se oglodalo meso. Iz proderine se kao iz goleme rane besprekidno cijedio mulj, sivi se obronak pomalo rušio u tamno-sivo jezero. A usred svega toga izdizalo se nešto, komad krova i komadić zabata

crveno obojene kućice, koja se činila poput velike životinje, koja se na prednjim nogama propinje i uzalud nastoji da se digne na površinu. Mjestimice je stršilo iz vode iščupano drvlje, koje se od časa do časa micalo; bilo je i virovâ, koji su s tajanstvenih razloga nastajali, zatim golemih mjehura, koji su nabujavali i pucali. U dubini mora da se još štošta dogadjalo.

A posvud je još uvijek vladala ona vedra, topla jesen; s brežuljaka oko jezera prosjaivala se iz omorikove šume po koja crvena krošnja, a nebo se talasalo visoko i modro. Inženjer je neprestano susretao ljude, koji su ga ozlovoljivali i htjeli s njime govoriti.

»Što je ono crno ondje na krovu?« zapita on jednog starog radnika, koji mu se približio s lopatom na ramenu.

»Ah Bože«, reče radnik — »to je postolar Töger«.

»Što? Čovjek? Možda još živi?«

Prvih je dana svakako živio, pripovijedao mu je čovjek s lopatom. No od jučer nepomično sjedi na vrhu krova, naslonjen na cijev od peći što viri iz krova. Sad već zacijelo ne živi.

»Ali zaboga, zašto ga niste spasili? Zar mu se niste mogli prikučiti u čamcu?«

No radnik odgovori, da se nikako nije moglo. Voda je bila gusta kao kaša, pa se čamac nije mogao probiti donde. A ni inače nisu mu se mogli približiti. Pokušavali su prebaciti zračni most, ali ga je struja uvijek otkinula i jučer je kod posljednjeg pokušaja jedan čovjek gotovo zaglavio. Postolar je sjedio na krovu i prvih dvaju dana strašno zapomagao dozivajući u pomoć, no sad je zamuknuo, pa se više ne miče.

Inženjer brzo podje dalje, jer nije mogao dulje gledati taj krov, koji mu se činio kao kakvo živo stvorenje, koje bez prestanka dozivlje u pomoć. Ali se i s drugima, koje je susretao, razgovarao i razabrao, da se pučka uobrazilja već dala na posao. Neki su tvrdili, da se još jučer čulo iz dubine zapomaganje. Jedne se noći opazilo odozdo svijetlo, kao da dolje gori svjetiljka. Prvih se dana vidjelo i to, kako se iz jednog dimnjaka, koji je stršio iz vode, izvija dim, kao da dolje živa bića nastoje naložiti vatru.

Najednom sretne on nekog gradskog gospodina s naočarima, koji ga je odmah prepoznao, jer je stao, podigao šešir i rekao, da je novinar N. N. Želio je znati, da li je istina, da je gospodin inženjer gospodinu Eriku Evju već davno predočio opasnost, koja prijeti žiteljima. Inženjer odvrati glavu, na čas se zamisli i odgovori: »Ne, — to mora da je neka bludnja«.

Zatim podje dalje. Ponekad je mislio da vidi roditelje ili druge rodjake unesrećenih. Pojedinci su stajali i zurili u provaliju, još uvijek plačući i naričući.

Inženjer zakrene prema brežuljku, da dodje nad prodor. Svaki se čas morao sagibati, da mu granje ne udara u lice. Uzduh je bio prožet nekim osobitim, teškim zadahom, koji je podsjećao na ustajalu vodu, ali i na paljevinu, mulj ili pijesak. On se uspne na brežuljak, hvatajući se za granje i drveće, jer više nije bilo puta; utrenici, kojima je nekad prolazilo blago, iščezavali su poput tankih niti, koje je odsjekao prodor. No kad se našao na vršku, naidje opet na nešto, što ga je upeklo u srce. Na jednoj grani visjela je krznena kapa. Rein je skine; bila je stara i ishabana, zacijelo ju je koji naseljenik ondje zaboravio, kad je sjekao drva. Kapa se spasila, a čovjek nije.

Izišavši na otvoreni zaravanak, odakle je pucao pogled na cijelo razorenje, opazi čovjeka, koji je ondje već dulje stajao, oslonivši se ledjima o deblo. Rein, ne mareći za njega, izvadi svoj durbin i pogleda dolje. Na drugoj strani skupljenog jezera opazi nekog čovjeka, koji se na maloj splavi otisnuo od kopna i odmicao sve dalje. Zacijelo čovjek, koji se nada, da će štogod naći od unesrećenih ljudi. Činio se vanredno smion.

»Tko bi to mogao biti?« zapita Rein, obrativši se prema čovjeku, kojega je u blizini ugledao. Tek sada ga pozornije pogleda i nehotice ustukne za jedan korak natrag. Bio je Erik Evje.

Od kobnog sukoba prošloga proljeća oni su se više puta susretali, no nikad nisu jedan s drugim govorili. Sad su se morali sastati ovdje! Erik učini jedan korak natrag kao da je htio pobjeći, no pošto se je već obratio na njega pitanjem, morao mu je odgovoriti.

»Onaj ondje?« reče on i pogleda bolje prema čovjeku na splavi — »to je Lars Brovold, koji se jedini spasio. Noćio je kod svojih roditelja, a sada zacijelo traži svoju ženu. Tako je smion, da se gotovo bojim za njega«.

Erik je izrekao ove rečenice umornim, drhtavim glasom. Ali su mu ipak pomogle, da stiša uzbudjenje, koje ga je spopalo u času, kad se okom u oko našao s inženjerom.

Inženjer opet pogleda kroz staklo i opet nešto reče, iako mu je glas podrhtavao. Erik odgovori. Tako se pomalo upustiše u neke vrsti razgovor, pa se i više puta pogledaše.

»Sva sreća, da nije nastradao mlin i pilana«, reče inženjer.

»Da... naravno. To jest... ah, želio bih, da je i mene progutala ta nesreća«.

Rein ne odgovori ništa, nego je i dalje gledao na svoj durbin. Ruke su mu drhtale. Za čas začuje drugoga, kako govori: »Uostalom — i ja sam izgubio...«

Rein ga pogleda kao da ga želi pitati, što misli. Erik se uhvatio rukom za granu iznad glave, da se uzdrži na nogama. Lice mu je bilo tako blijedo i neispavano, tako iznakaženo uzbudjenjem, da je Rein ugledao pred sobom sliku samoga sebe. I na čas se obojica, čvrsto stisnuvši usne, uzeše mjeriti.

I poput čovjeka, koji hoće da odbije udarac zaklanjajući se rukom, ponovi Erik: »Da, vjeruj mi, i ja sam izgubio...«

Erik je već čitave sate stajao ondje. Gledao je u nešto, što je ležalo daleko, daleko od ove provalije, u nešto, što je za samoga njega bila katastrofa.

Rein ga opet pogleda. Erik predje rukom preko čela i zagleda se u sivi mulj jezera. »Ima nešto, Reine, što je gore nego kad izgubiš i imutak i život.. A to sam izgubio ja...« Dalje nije mogao; izdao ga glas.

U taj trenutak provali iz Reinova grla neki osobito leden smijeh i on nehotice korakne prema Eriku. »Držao sam, da misliš na one dolje«, reče i pokaza prema mjestu nesreće.

Erik uzmakne za jedan korak i začepi uši. »Reine — ja to ne mogu izdržati«.

»Vjerujem«, prihvati Rein s istim ledenim smijehom — »ni oni dolje nisu izdržali«.

»Reine — što želiš, da učinim?«

Inženjer malo što mu nije odgovorio: »Držim, da bi i ti, Erik Evje, morao skočiti onamo. Ipak mora da je malko neugodno, što si ostao sasvim poštedjen, dok tvoje naselje leži u vodi...« No ipak se svladao i glasno rekao: »Što bi mogao učiniti? Sad je već malo prekasno... zbogom«. Podigne šešir i podje.

Inženjer nije više mogao skrivati, kako mu duša boluje, pa je oteturao sa svojim durbinom, bacajući ponekad pogled u mulj jezera i prodorinu, na koju je blago jesensko sunce bacalo svoje duge trake.

Što je rekao Evju? Da li se je osvetio? Ah, Bože dragi, šta će mu osveta? Ne bi li bilo bolje, da je ubijenom čovjeku pružio ruku?

Napokon ispadne na cestu. »Da dade stručno mišljenje o uzrocima nesreće? Da!« pomisli on. — »Ali za duševni uzrok nitko i ne pita...«

Kad se opet našao u kolima i vozio kući, glava mu je sve dublje padala na grudi. Opet je mislio na

raspelo, na savjest i na ideale... Ono, što je Evje ovdje učinio, činili su mnogi i mnogi, pa i veliki duševni prvaci. Zar su religije išta drugo, nego pokušaji pojedinih jakih ljudi, da cijelo čovječanstvo priviju kao melem na malu ranu srca svojega? Ne nastojimo li mi svi, da uhvatimo u svoje pandže što više ljudi, kako bi s njihovom pomoći utišali svoju razboljenu savjest, a nisu li posljedice često jednako kobne, iako nisu uvijek ovako vidljive?

»A ja...?« pomisli Rein u sebi — »kakvu sam ja igrao ulogu u svemu ovome...?«

Prvih novembarskih dana zapadne snijeg; nasip se probije, a jezero poče otjecati. No još je uvijek bilo nemoguće izaći u močvarni mulj i potražiti unesrećene. Samo jedan odlazio je svaki dan smjelo onamo, kuda se nitko nije usudjivao. Bio je to Lars Brovold.

Bio se preselio k svojim roditeljima u ribarsku kućicu na fjordu, i svakoga jutra, kad bi polazio, stara ga majka usrdno molila, neka se ostavi toga posla. No on je ipak odlazio i kad bi ga starica uveče ugledala, kako se vraća kući, zahvaljivala je Bogu, što joj sin nije ni ovoga dana nastradao.

Napokon jednog dana dodje on u kolibu prije, nego što su mu se nadali i reče: »Danas sam je našao...«

»Bože sveti, zar si je doista našao, Lars?«

»Treba da joj sada načinim lijes«, reče on i umorno predje rukom preko kose. »A onda ću poći na Evje, da dovedem konja i da je prevezem u dolinu k njenim roditeljima«.

Majka ga pogleda. »U dolinu? Ta sinko, zaboga, Petrini roditelji ne stanuju ondje«.

»Petrini? — Ali stanuju Kristinini!«

Majka zašuti. On dakle nije stavljao život na kocku, da nadje svoju ženu!

»Hoćeš li mi pomoći, da je unesem?« zapita on oca, koji je krpio cipele. »Napolju čeka u saonicama«.

Otac ustane i izadje s njime napolje. Za čas se obojica vratiše noseći nešto veliko i zamrznuto, neku glomaznu gromadu, punu leda i snijega, i polože ju na krevet. Majka je s uzdahom mislila na svoje krevete, ali nije htjela ništa da kaže. Malo kasnije udje Lars s izblanjanim daskama i orudjem, pa se prihvati stolarskoga posla, dok je otac dalje krpio cipele. Majka prebaci ponjavu preko gromade na krevetu.

Pila je cičala, čekić udarao i pomalo se počeo uobličivati sanduk.

I dok je Lars tesao lijes, mislio je na toliko toga iz starih vremena, pa i na onaj dan, kad ju je zatekao kod sitničara i ponio joj košaru.

»Kako se sve čudnovato dešava!« pomisli on — i opet predje rukom preko kose — no glavno je ipak, da ju je našao i da će je moći pokopati u posvećenoj zemlji.

Onda odjednom podje onamo i na čas odgrne ponjavu, no odmah nehotice ustukne. U toploj se sobi led rastopio i Kristina se protezala u vlažnoj košulji — kao one noći, kad ju je zatekla nesreća, dok je još ležala u krevetu. Po čelu ju je bilo nešto udarilo, no inače je lice bilo neozlijedjeno, brazgotina na obrazu još se uvijek opažala, a pepeljasto-plava kosa bila joj se razriješila i spustila niz jastuke i ramena.

Onda Lars odjednom poviče: »Majko — dodjider bliže!« Majka dodje. »Pogledaj!« reče on. »Što je to? Zar ne vidiš?«

Sad su se naime bile otopile i zaledjene oči, a ispod vjedja izbijala suza za suzom — kao da je mlada žena, koja je već više sedmica bila mrtva, odjednom proplakala.

Majka sklopi ruke, našto i otac pristupi i pogleda. Sve troje stajalo je i gledalo mladu, mrtvu ženu, kako roni suze.

Napokon se lijes dovrši, Lars se opere, obuče svoje stajaće odijelo i podje na Evje, da posudi konja.

Dotle su otac i majka, prema njegovoj molbi, oprali pokojnicu i navukli joj jednu čistu Larsovu košulju.

Kad se Lars vratio s konjem i ušao, stajao je nasred sobe već zabijen lijes. Krevet je bio prazan. I to ih je bio zamolio Lars — ne bi naime mogao slušati udarce čekića, kojim se zabija lijes.

No u času, kad su oba muškarca izašla s lijesom i htjela ga položiti na saone, okrene vranac glavu — da vidi — i odjednom mu se drhtave nozdrve zacrveniše i on poče njištati.

Malo kasnije stajali su starac i starica kraj prozora i gledali za Larsom, koji je sjedio na lijesu i korakom vozio. »Jadni momak«, reče starica i otare oči. — »Mora da mu je dosta teško na duši«.

Lars se u blijedom sutonu vozio pokraj svih onih zamaka, u kojima je već gorjelo svijetlo. Čas kasnije zakrene u dolinu i sivi mu se fjord nadje za ledjima. Brda su izdizala svoje mrke, zavojite grbe prema dubokomu, hladnomu nebu, a pod saonama škripao je i pucao snijeg.

Lars je lijes bio prekrio pokrivačem, a noge pritisnuo jednu uz drugu, jer je zebao. Susretao je ljude u kolima i pješice, no konj se je sam ugibao. Dok se vozio pokraj velikoga zamka Denstada, izadje iz spremišta jedan čovjek i podigne u tami svjetiljku, da je žuto svijetlo palo na konja i tovar. »Što to voziš?« zapita on, no Lars mu ne odgovori. Provezao se pokraj zdanja i zakrenuo u šumu, koja je bila sasvim bijela od teškoga snijega. Mali zvončić na grudima konja jasno je zvečao i žuborio kao kakva stara pjesma... Doskora opazi Lars pun mjesec, kako proviruje izmedju krošanja i sjeti se vremena, dok je čuvao koze na blijedim brežuljcima i dok je sve, što mu je drhtalo u duši, izricao svojim kozjim rogom.

Pa ne znajući ni sâm, što radi, odjedared se nadje, kako opet sjedi na zemlji i sabira sve — uspomenu na najljepši glas u crkvi, na vitku djevojku, na

odoru, od koje sad nikad više ne će ništa biti i na onu u lijesu, koja možda još uvijek mirno leži i plače — sve to sabralo mu se duboko u grlu, uskladjujući se u staru pjesmu bez riječi... I napokon mladić podigne glavu i zašapuće prema crvenom rubu obzorja na zapadu tužnu melodiju:

O tululu lu,
o tululu lu,
o tululu tululu lu!

❧❧❧

Preveo dr. Ivan Lulić.

Dosadašnje knjige „Zabavne Biblioteke".

Izbor najboljih pripovijedaka svjetske književnosti.

156—158. **»U ljubavnoj omami«.** Berlinski roman od njemačkoga pripovjedača Heinza T o v o t e-a. Radi osobitoga stila nazvali su ovoga pisca neki literarni kritičari »njemačkim Maupassantom«, a Edmond Goncourt napisao je i predgovor prvom izdanju romana, izrazujući nadu, da će Tovote nastaviti njegov i Zolin »dokumentarni« način pisanja, prenoseći naturalistički stil u izradjivanje salonskih romana. I doista, radnja je ovoj pripovijesti uzeta iz viših berlinskih krugova, u kojima se jedan mladi barun zagleda u bivšu ljubovcu nekog svoga prijatelja i s njom prelazi preko svih društvenih obzira. Djelo je napisano vrlo živahno, a interes čitaočev ne popušta ni za trenutak. Ljubav duboka i strastvena slavi u njemu veliko svoje slavlje.

159—160. **»Zora«.** Savremeni roman iz hrvatskog društvenog života od Janka I b l e r a. Ovo je djelo dobilo prošlogodišnju nagradu od 5000 K, što su je raspisali izdavači »Zab. Biblioteke«. Recenzenti natječajnih rukopisa jednoglasno su izjavili, da je djelo ovoga stila nešto sasvim novo u hrvatskoj književnosti. U njemu se opisuje, kakav bi trebao da bude odgoj savremene Hrvatice. Zora je, kao žena najviših etičkih kvaliteta, prikazana u svakom pogledu s neobičnom iskrenošću i smionošću, te čitaocu često zastaje dah, prateći djevojčinu biografiju, koja seže do njenog vjenčanja. Takvoj ženi možemo vjerovati, da će u našoj društvenoj i narodnoj obnovi igrati znamenitu ulogu.

161—162. **»Sveta i profana ljubav«.** Roman jedne mlade žene od engleskog pripovjedača Arnolda B e n n e t t a. U djelu se opisuju doživljaji jedne spisateljice, koja se u zanosu za lijepom umjetnošću zaljubljuje u jednog virtuoza i polazi k njemu. Ova je njena ljubav »sveta«, jer ju je diktirala čista djevojačka duša. Kako je kasnije junakinja zapala u »profanost« i opet se povratila »svetosti«, vidjet će čitaoci iz samoga romana. No odmah na prvim stranama osjetit će sočan i dubok stil, koji odaje realističkog pripovjedača najviše kvalitete, koji umije zanimljivu fabulu zaodjeti umjetničkom odorom.

163. **»Mornar«.** Intimna, duboka pripovijest jednoga sina i jedne majke od Pierre L o t i-a. U siromaštvu svoga udovištva odgajala ga je, da ga učini čovjekom. Mladić je bio dobar kao dobar dan, pun poezije i zanosa za dalekim stvarima i za putovanjem. A kad mu nije pošlo za rukom da svoje ideale ostvari kao pitomac Pomorske škole i kapetan »daleke plovidbe«, postao je prostim mornarom. Život njegov i ljubakanja na Kandiji u Kanadi i u močvarnim krajevima nezdrave Kine, povratak oboljelog idealiste Indijskim oceanom oko Rta dobre Nade — sve je to iskićeno čarobnim cvijećem Lotijeve egzotičnosti, koja omamljuje. A jadna majka čekala je jednog proljetnog popodneva sina, kojega — nije dočekala. O vi, koji jedini dajete snage za život majkama bez djece i djeci bez majke, vi, koji dajete blagotvorne suze i koji se jedini smješkate na rubu crnog ponora Smrti — da ste blagoslovljeni!